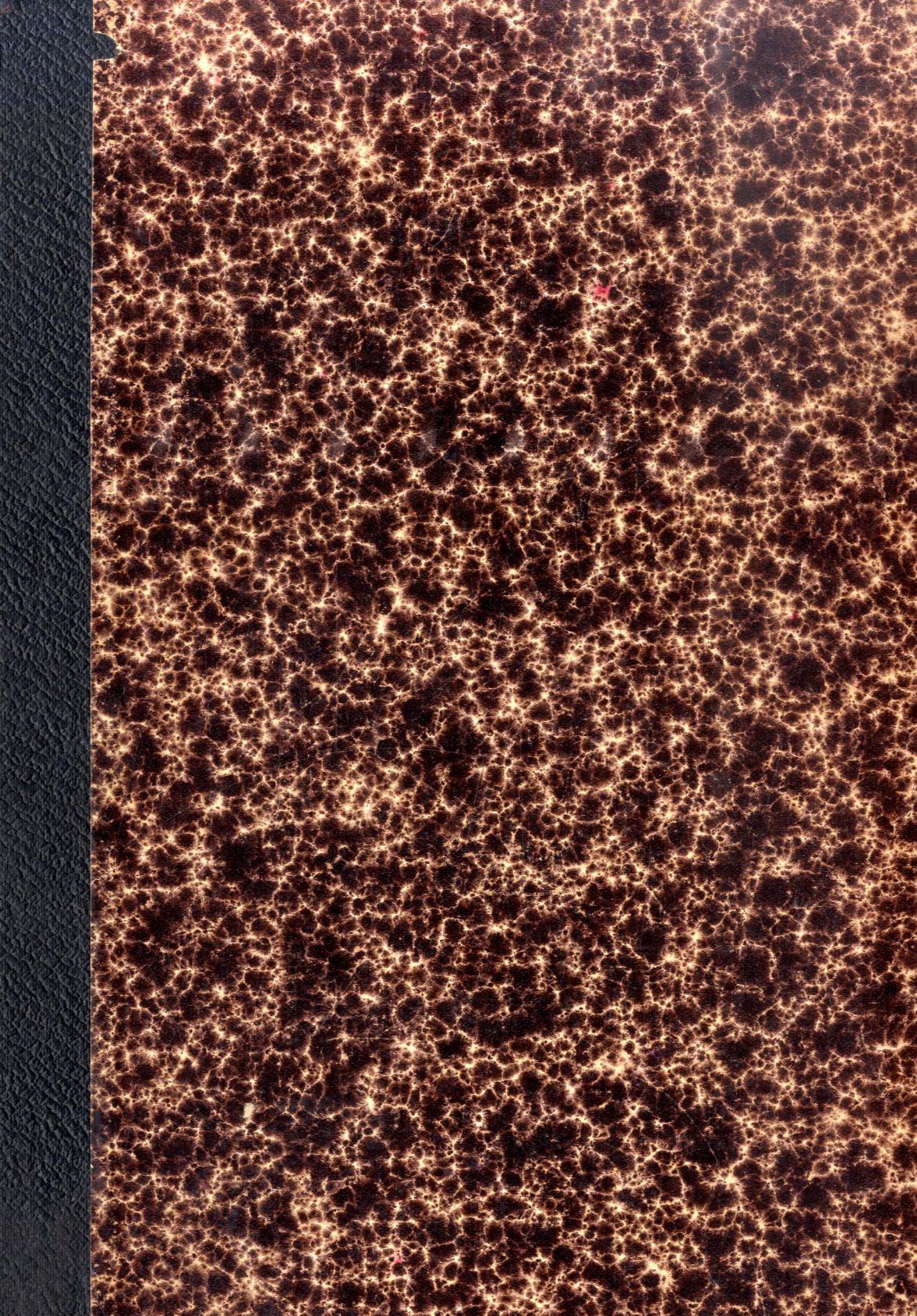

06
и31345-2 пр.
708
АДАМ МІЦКЕВИЧ.

WIELKA UTRATA

ІСТОРИЧНА ДРАМА З РР. 1831 — 32.

З ДОДАТКОМ ЖИТЕПІСУ А. МІЦКЕВИЧА ТА ВИБОРУ
ЙОГО ПОЕЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

ВИДАВ

Др. Іван Франко.

1
ЛЬВІВ 1914.

З ДРУКАРНІ „ДІЛА“ ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10. (Дім Тор. „Просьвіта“).

106

АТЛАС ВИЗНА

ІСТОРИЯ НАУКИ В УКРАЇНІ

Право передруку драми й перекладу житєпису Міцкевича
застерігає собі видавець

Д-р ІВАН ФРАНКО.

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

768 ф

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ II- 34 346

F/W-66
III
1914

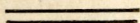
Зміст:

Переднє слово	III—VIII
Адам Міцкевич	IX—LXIII
I. Вступ	IX—X
II. На Литві 1798—1824	X—XIX
„Геть із моїх очей!“ (переклад)	XVIII—XIX
III. У Росії 1824—1829	XX—XXVII
В альбом пані Собаньській (переклад)	XXI
„Непевність“ (переклад)	XXI—XXII
„Відїзд із Одеси“ (переклад)	XXII—XXIII
IV. Німеччина й Італія 1829—1831	XXVII—XXXVI
„До матери Польки“ (переклад)	XXXIV—XXXV
V. Польське повстанє 1831—1832	XXXVI—XLVI
„Polska w banku“	XXXIX—XLIV
VI. В Парижі 1832—1838	XLVII—LVI
„Prolog do Pana Tadeusza“	LI—LIV
VII. Останні роки 1839—1855	LVI—LXII
Ода до Наполеона III.	LX—LVI
WIELKA UTRATA	1—194
WIDOK I. Petersburg	Scena 1 1—12
	Scena 2 12—13
	Scena 3 13—15
	Scena 4 15—27
	Scena 5 27—34
	Scena 6 34—44
	Noty 45—46
WIDOK II. Warszawa	Scena 1 47—50
	Scena 2 51—54
	Scena 3 54—57
	Scena 4 57—62
	Scena 5 62—69
	Scena 6 69—73
	Scena 7 78
	Scena 8 79—115
	Scena 9 115—121
	Scena 10 121—126
	Noty 127
WIDOK III. Niewola	Fischau. Scena 1 129—153
	Poznań Scena 2 154—155
	Gdańsk Scena 3 155—164
	Warszawa Scena 4 165—169
	Kronsztat Scena 5 169—171

Dom wiejski Scena 6 . . .	171—175
Noty . . .	177—178
WIDOK IV. Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich. Scena 1 . . .	179—184
Rzym. Scena 2 . . .	185—194

Вибір поезій Адама Міцкевича в перекладі Івана Франка. 195—244

Передне слово (з портретом Ю. К. Ордона) . . .	197—202
Пербург (поема) . . .	203—232
I. Дорога до Росії . . .	203—207
II. Передмістя столиці . . .	207—208
III. Петербург . . .	208—213
IV. Памятник Петра Великого . . .	213—214
V. Перегляд війська . . .	215—226
VI. Олешкевич . . .	226—230
Пояснення автора до сеї поеми . . .	231—232
Смерть полковника . . .	233—234
Нічліг . . .	234—235
Ордонова редута . . .	236—238
Чати . . .	239—240
Втека . . .	241—244

Переднє слово.

Подаю тут своїм землякам і братам Полякам книжку, якої мабуть ніхто й не надіється. Подаю визначний, можна сказати, геніяльний твір Адама Міцкевича, написаний у часі найвисшого розцвіту його поетичної творчості, в р. 1834 зараз по написаню „Pana Tadeusza“, який одначе дивним капризом долі лишився аж доси нікому невідомий. Подаю сей твір, що від тепер буде належати до головних окрас польської літератури і який можна вважати незрівняним зразком політичної драми, що до композиції та ширини пляну значно висшим від третьої частини „Dziadów“, хоч генетично він і злучений із нею, і який можна поставити обік великої національної епопеї Міцкевича як велику національну трагедію, на яку не здобувся ні один інший польський письменник.

Подаю сей твір у польським оригіналі, та з українсько-руським літературно-критичним апаратом, зі студією прожите Міцкевича та з додатком мого перекладу деяких його творів, спеціально політичного змісту, на українську мову. Подаю польський архитвір в українській одежі як документ тісного звязку обох народностей на культурнім та літературнім полі, звязку, що зробив можливою появу власне такої книжки. Чого навчать ся з неї Українці, се не моє діло вгадувати; я зробив усе можливе, залежне від мене, аби передати в ній моїм землякам ту частину духової спадщини великого польського поета, що може підняти духа народу, і в кожній його одиниці збудити віру в бже Провидіне, любов до своєї вітчизни, хоробрість та витривалість у злиднях життя та супокій і обективність у судженю добрих і злих прикмет не тільки одиниць, але також націй. Чого маю надіятися від братів Поляків за сей несподіваний для них дар, се мені також байдуже; висловляю тільки одно бажане, аби й вони з сеї книжки навчилися того самого, чого бажаю навчити нею своїх земляків. Певна річ, не мені вчити їх лю-

бови своєї вітчизни, патріотизму за посвяченя для високого ідеалу, але невеличка лекція виrozumілости та обективности в судженю інших, чи то осіб чи націй, не пошкодила-б їм.

У голосах Поляків про український народ та українське письменство аж надто часто чути такі слова, буцім то Українці тим тільки й дишуть, що ненавистю до Поляків, і те тільки вміють, що сіяти ненависть і ворожнечу проти них. Може отся книжка покаже їм, що Українці вміють сіяти й дещо инше.

Тут місце сказати дещо про рукопис, із якого передруковано сей твір Міцкевича та про ті невеличкі пригоди, які мав я з ним прийшовши в його посідане. У р. 1902 або 3 я купив у львівського антикваря Гельця два оправлені рукописи формату середнього 4 то, один у червоній півшкіряній оправі, а другий у зеленій, та з початку, занятий щоденною літературною роботою, я не мав часу переглянути їх. Оба рукописи походили, як признав ся мені довірочно д. Гельцель, із спадщини недавно перед тим помершого руського митрополіта Сильвестра Сембратовича. Коли я кілька місяців пізнійше почав роздивляти ся в своїй бібліотеці, я вже не знайшов рукопису в зеленій оправі, і доси не знаю, де він міг подіти ся. Натомість рукопис у червоній оправі я знайшов і прочитавши з него кілканацять перших карток я переконав ся, що се польськими віршами писаний драматичний твір незвичайної вартости, якого автором міг бути тільки котрийсь із чільних польських поетів із доби романтизму. Я зразу подумав про Словацкого, який окрім відомих із дотеперішніх видань драматичних творів полишив по собі ще дуже велике число чи то уривків, чи навіть цілих драм, із яких одну „Агезіля“, памятаю, копіював для видання в бібліотеці Оссолінських у Львові мій знайомий др. Г. Бігеляйзен, що також випустив у світ критичні видання творів Міцкевича й Словацкого.

Зі своєю знахідкою та зі своїм догадом я звірів ся троха пізнійше перед иншим моїм знайомим, дром А. Брікнером, професором берлінського університету, одним із найвизначнійших знавців історії польського письменства. Проф. А. Брікнер зацікавив ся очевидно моєю звісткою і просив мене показати йому рукопис. Я без вагання позичив йому той рукопис, і він держав його у себе в Берліні більше як пів року, та нарешті на мою листовну просьбу відіслав мені його з тою увагою, що про авторство не може сказати мені нічого і що се на його думку один із тих політично-сатиричних творів, яких по упадку повстаня 1831 р. було написано дуже багато.

Але в осени 1908 р. я по звичайному людському погляду надприродною, а в моїм теперішнім стані природною дорогою одержав відомість, що червоно оправлений рукопис у моїм посіданю містить твір Міцкевича, не авто-

граф, а тільки копію переписану в Парижі незабаром по написанню твору знайомою жінки Міцкевича Яніною Вітвіцькою, без відома самого Міцкевича, і що його заголовок по замислу самого Міцкевича був „Wielka ułrta“.

Задумавши зараз тоді опублікувати сей твір, я почав шукати за слідами його істновання в друкованій спадщині Міцкевича, і справді знайшов у книжці його сина Владислава п. з. „Żywot Adama Mickiewicza, podług zebranych przez siebie materyałów oraz własnych wspomnień. W Poznaniu 1890—5“ у т. II. дещо таке, що дало мені певність, що Міцкевич іще в р. 1832 задумав на борзї плян великої драми про „мучеництво Польщі“ по здушенню повстання з 1831 р. Не зайвим буде додати тут, що ще не розпочавши друку драми я зговорив ся про неї також із дром Бігеляйзенем і показав йому рукопис. Розумієть ся, др. Бігеляйзен поглянувши тільки на почерк зараз рішучо сказав, ще се не Міцкевичеве письмо, а потім не пробуючи прочитати ані одної сторінки рукопису він заявив рішучо, що знає майже на память усю спадщину Міцкевича і вважає по просту неможливим, аби Міцкевич міг написати таку драму. Коли я заявив йому свій намір надрукувати сю драму, він не менше рішучо заповів мені, що Поляки спротивлять ся моїй догадці про її авторство та в своїм часі докажуть її безпідставність. Цікава річ, що власне в Бігеляйзенівім виданню творів Міцкевича я знайшов також дещо таке, що потверджує мій погляд що до авторства сеї драми.

Рукопис, що послужив основою сего видання, се книжка формату 4-о, що містить у собі нумерованих 275 сторін сірого, лінійкованого паперу без титулу, без підпису автора та без ніяких інших дописків, що вказували би на час і місце його написання. Рукопис писаний жіночою рукою, з досить численними помилками в тексті що до правопису та інтерпункції, містить ось які часті:

Widok I. Petersburg. Scena 1-a (ст. 1—17), Scena 2-ga (ст. 17—18), Scena 3-cia (18—21), Scena 4-ta (ст. 21—40), Scena 5-a (ст. 40—50), Scena 6-a (ст. 50—55), Scena (ст. 55—66), Noty (ст. 67—68).

Widok II. Warszawa. Scena 1-a (ст. 69—74), Scena 2-a (ст. 74—78), Scena 3-cia (ст. 78—83), Scena 4-ia (ст. 83—90), Scena 5-a (ст. 90—101), Scena 6-a (ст. 101—113), Scena 7-a (ст. 113—114), Scena 8-a (ст. 114—162), Scena 9-a (ст. 162—169), Scena 10 (ст. 170—179). Noty (ст. 179—180).

Widok III. Niewola. Fischau. Scena 1-a (ст. 181—214). Poznań. Scena 2-a (ст. 214—216), Gdańsk. Scena 3-cia (ст. 216—231). Warszawa. Scena 4-a (ст. 231—236). Kronstadt. Scena 5-a (ст. 236—239). Dom wiejski. Scena 6-a (ст. 239—245). Noty. (ст. 246—248).

Widok IV Scena 1: Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich (ст. 249—258), Scena 2-ga. Rzym, (ст. 258—275).

Сей рукопис положено в основу друку, не переписуючи тексту. Се спричинило деякі труднощі при корекції, бо в рукописі були деякі помилки язові та правописні, що походили чи то з самого оригіналу через недогляд автора, чи то з недокладного відчитання оригіналу копісткою. Неконсеквенція рукопису в писанню назви Paskiewicz (декуди там стоїть Paszkiewicz) спричинила те, що в друку від ст. 14 до 31 скрізь стоїть Paszkiewicz, а далі, як і слід було скрізь, Paskiewicz. Мабуть із вини друкарської машини або черенок у багатьох місцях друку не повиходили точки та протинки; тих невеличких хиб не справляю, бо тямучий читач легко завважить, або й не завважить їх. Із завважених помилок друку прошу поправити перед читанєм ось які:

Ст.	12	ряд.	3 з низу sie на się;
"	14	"	16 з гори reсе на ręce;
"	29	"	3 з гори Ze на Że;
"	64	"	3 з низу gdiześ на gdzieś;
"	68	"	10 з гори Żegna на Żegna;
"	96	"	3 з гори B prawda на A prawda;
"	99	"	1 з низу в скобках p на pię;
"	104	"	8 з гори Pernie на Permie;
"	106	"	1 з низу eligia на religia;
"	117	"	4 з низу P zebija на Przebijaj;
"	123	"	9 з гори w lno на wolno;
"	135	"	18 з гори nle на nie;
"	141	"	16 з гори m cy на mocy;
"	172	"	12 з гори tez на też.
"	217	"	18 з гори достявщика на доставщика.
"	228	"	10 з гори одні на одні.
"	230	"	29 з гори скорбнії на скорбні.

Надто в нотках на ст. 232 до нотки 12 перед текстом треба додати: До р. 653, до нотки 13: До р. 673, до нотки 14: До р. 690, до нотки 15: До р. 716, а до нотки 16: До р. 1046 і далі. На кінці сеї нотки треба додати: „Дещо більше про Олешкевича у вступній студії на початку сього тому“. Деякі відміни друкованого тексту від рукопису зазначено в нотках під текстом; се вчинено тільки в перших двох діях, а в дальшій текстї відміни не зазначувано.

Писано д. 16. серпня 1913.

Іван Франко.

Адам Міцкевич.

І. ВСТУП.

Адам Міцкевич без сумніву найбільший поет польської нації і один із найгеніальніших людей, яких видало людство. Та духова спадщина, яку він полишив у своїх творах, се тільки мала часть того, що він міг зробити протягом свого не дуже довгого життя, як би те жите було зложило ся щасливіше. В досить частих щасливих хвилях свого життя він підіймав ся на таку висоту поетичного вітхненя, як мало котрий инший поет. У своїй письменській діяльності він виявляв велику ріжносторонність духових інтересів, незвичайну силу вислову та плястику поетичного мальованя; при тім як чоловік він був людина високо моральна, а його поетичний талант не ставав на перешкоді тверезому розуміню людей та відносин. Глибока релігійність, що визначає його прим. у порівнанню зі Словацким, могла в щасливіших обставинах допомогти йому до сотвореня далеко більшого числа безсмертних творів, як ті, що він лишив по собі, але незavidні обставини його пізнішого життя підкопали та виссали перед часом його творчу силу і завели його на дорогу, що не могла обіцяти ніяких тривких успіхів.

Доля не щадила Адамови Міцкевичу житєвих приємностей та втіх, але не пощадила йому також важких ударів, що передчасно звели його в могилу. Вроджений на території колишнього Великого Князівства Литовського, в так зв. Чорній Русі, з досить заможних родичів польського походження, він здужав у молодих літах серед виємково корисних обставин присвоїти собі досить широке та поважне знане, а надто провів ті молоді літа в такім добірнім та благороднім товаристві, яке рідко коли випадає на долю молодого чоловіка. Важкий удар його молодости, увязнене за політичні думки та примусова подорож по різних столицях Росії,

був для него знов таки виємковим способом не стільки нещастєм, скільки досить приємною та корисною школою життя, та й далші літа його життя від виїзду за границю в р. 1829 аж до женячки в р. 1834 складали ся досить корисно і сприяли нечувано високому розмахови його поетичної творчости. За те друга половина його життя від часу його подружжя аж до смерти являєть ся якоюсь наглою декаденцією, в якій майже зовсім висихає жерело його поетичної творчости, а хоч ті далші роки його життя заповнені працею журналістичною та науковою, то все таки на них тяжить якась важка хмара, з якої поетови, що стратив надію повороту до вітчизни, не було ніякого виходу.

Бажаючи у вступі до сеї книжки подати короткий та по змозі повний нарис життя й діяльности Адама Міцкевича, та не маючи змоги дати тепер власну оригінальну студію, для якої треба би визискати всі найважніші жерела опубліковані доси, я рішив ся подати тут у перекладі з російської мови статю польського письменника та історика польської літератури В. Спасовича, поміщену в т. XIX. „Енциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона“ (С. Петербургъ 1896 ст. 503—508), доповняючи сю статю (скажу мимоходом, у деяких подробицях не свободну від помилок) датами та матеріалами взятими з чотиротомової праці сина поетового Владислава Міцкевича п. з. „Żywot Adama Mickiewicza“, виданої в Познані в pp. 1890—1895.

II. НА ЛИТВІ 1798—1824.

„Адам Міцкевич, найбільший польський поет, проводир польського романтизму, родив ся д. 24. грудня 1798 р. в селі Заосе недалеко Новгородка Мінської губернії, де його отець Миколай, родовитий шляхтич, середньо-заможний та обтяжений численною родиною, займав ся адвокатурою“. До сих звісток Спасовича про місце вродження та рідню Міцкевича варто додати, що Заосе було не село, а тільки фільварок, віддалений 5 миль від Новгородка, власність родини Міцкевичів, за який його стрий Йосиф Міцкевич 40 літ правував ся з давнішим посідачем Яновичем, та вигравши процес у суді, а не можучи добити ся його урядового виконання, оружною силою сусідів заїхав сю маєтність, здобув її і змусив перестрашеного Яновича винести ся з фільварку (А. Mickiewicz op. cit. I. ст. 1—6). Оповіданє про той заїзд, що належало до родинної традиції Адама Міцкевича, послужило йому мабуть мотивом до опису шляхетського заїзду в його епопеї „Pan Tadeusz“. Отець Адама Миколай крім школи Домініканської в Новгородку не мав ніяких висших студій, і добив ся адвокатури очевидно тільки звичайною в польських часах адвокатською практикою. Він мав 5 синів, із яких найстарший Францішок Броніслав родив ся в р. 1796,

другий Адам Бернард 1798, третій Юліян Александер 1801, четвертий Казимір Юрій 1804, а п'ятий Михайло Антін 1805; сей остатній умер у шестім році жита (там-же ст. 6).

„Початки шкільної науки Міцкевич одержав у школі Домініканів у Новгородку. В році смерти свого вітця (1812) він був свідком переходу одної части великої французької армії до Росії, що розбудив дуже живі національні надії Поляків на Наполеона. Подробиці того переходу полишили живі сліди в уяві та пам'яті молодого Адама, який від того часу на ціле жите зробив ся горячим наполеоністом“.

До сих слів д. Сп. можна додати, що Міцкевича прийнято до першої класи Новгородської повітової школи д. 13 вересня 1807 р. разом із його старшим братом. Він жив у тім місті в домі вітця, а мати зі службою жила на фільварку, та пізнійше переїхала також до міста, до власного мурованого дому, що був найкрасшим домом у тім місті. Між забавами шкільної молодіжи були також театральні вистави, та головню улюблені були забави в вояків, що довели навіть до формальної організації ученицьких полків. У р. 1810 вибухла в Новгородку велика пожежа, що дала Міцкевичеві привід до першого поетичного твору. Отець Адама вмер д. 16 мая 1812 р., не доживши приходу французької армії до Литви. Французи перейшли Немен під Ковном д. 24 червня, а 28 війшли до Вільна без опору. В саме полудне того дня приїхав туди Наполеон. До Новгородка приїхав д. 8 липня Наполеонів шурина, вестфальський король Жером. О скільки радісний був для литовсько-польської людности прихід французької армії, о стільки сумний та прикрий був її безладний поворот зимою того-ж року. (Там-же ст. 11—24)

„В р. 1815 Міцкевич удав ся до Вільна і вступив на університет на філософічний факультет, а в р. 1819 скінчивши курси він був назначений учителем латинської літератури в Ковні. Від тоді проявила ся його поетична творчість і тягла ся без перерви з незвичайним успіхом аж до р. 1834, коли він скінчив остатню свою поему „Pan Tadeusz“. Уже на студентській лавці його захопив романтизм. Серед віленської університетської молодіжи романтизм одержав національну закраску. Молоде покоління, що народило ся вже по розділах Польщі, старало ся переродити ся морально, відкупити гріхи минувшини, надіючи ся дожити ще не тільки культурного, але також політичного відродження вітчизни. Ті надії піддержували також політичні події в західній Європі, головню війни Наполеона, що довели до утворення Варшавського Князівства в р. 1805 і т. зв. Королівства Польського, що повстало наслідком ухвали віденьського конгресу 1815 р. Головним провідником руху між студентами був Тома Зан, а любимцем усеї молодіжи зробив ся Міцкевич. Товариство „Promienistych“ мало статут затверджений ректором, ділило ся на групи по факультетам, відбувало зі-

браня та прогульки за місто, в яких не рідко брав участь також Міцкевич, що приїздив із Ковна. Могутнім виразом смілих полетів і можна сказати титанічних змагань кружка була Міцкевичева „Oda do młodości“.

До сего оповідання д. Сп. треба додати ось що. Школу в Новгородку скінчив Міцкевич д. 15 червня 1815 р. Віленський університет був заснований за порадою кн. Адама Чарторийського постановою царя Александра I. з д. 24 січня 1803, а д. 18 мая того-ж року кн. А. Чарторийський був іменований його куратором. Університет складався з 4 виділів: фізично-математичного, наук моральних і політичних, літератури та штуки й медицини. На удержанє університету російський уряд визначив 105.000 рублів річно. Визначні професори, яких пощастило зібрати до того університету, швидко поставили його в ряді ліпших університетів європейських. (Там-же ст. 2—3). В часі університетських студій Міцкевича ректором університету був Симеон Малевський, із якого сином Францішком Міцкевича лучила щира приязнь. Міцкевич зразу записався на виділ фізично-математичний, але швидко перейшов на літературний, де особливо визначався професор клясичних язиків Готфрід Ернст Гроддек (там-же ст. 31). Для характеристики літературних відносин тодішнього Вільна треба зазначити, що від д. 21 падолиста 1815 р. там почав виходити часопис „Tygodnik Wileński“ накладом книгаря Завадзкого. Слідуючого року появилося також гумористично-сатиричне письмо „Wiadomości brukowe“, орган групи молодших і старших вільнодумців (головно Лехніцкого, Контрима, Яна Снядецкого та Баліньського), яких називано „шубравцями“. Сей часопис продержався одначе недовго, бо вже д. 15 червня 1822 р. його заборонено. (Там-же ст. 105)

Студентські організації в Вільні мали дуже значний вплив на виробленє характеру та поетичної творчости Міцкевича, і тому варто тут подати про них дещо докладнійше. Першою організацією були Фільомати, тайний кружок без статутів, заснований д. 1 жовтня 1817 п'ятьма студентами: Томою Заном, Адамом Міцкевичем, Йосифом Ржовским, Францішком Малевским, Яном Чечотом і Онуфрієм Петрашкевичем. „Фільомати — читаємо у Вл. Міцкевича т. I. ст. 38, — зобов'язувалися під присягою все жите працювати для добра вітчизни, для науки та чесноти, впливати прикладом і радою на молодіж, по скінченню університету піддержувати між собою звязок, аби один одному не давав скніти в бездіяльності“. На товариських зібраннях члени кружка відчитували свої літературні праці та поетичні твори, і тут у перве розвинувся поетичний талант Міцкевича. Пізнійше, вже по виїзді Міцкевича до Ковна Зан із широкого кружка Фільоматів (любителів науки) утворив тіснійший кружок Промінястих, щось у роді звязку вільних мулярів, злученого

містичними вузлами чуття, що проявляло себе видаванем проміння, яке вязало душу з душою. Сей звязок був явний, оснований на статутах, затверджених ректором Малевским д. 22 мая 1820. Офіційно він мав назву „Збір приятелів пожиточної забави“, але фактично стояв під зверхністю тайного звязку Фільоматів, а на своїх зборах забавляв ся містично-релігійними практиками, що знаходили свій вираз у спеціально зложених молитвах на взір християнських щоденних молитов. Подаю тут деякі тексти тих молитов як документи духового життя того кружка. Ось який був Отченаш Промінястих: „W imię Ojca promionków, synów jego, ducha czasu i świętej przyjaźni, Amen. Ojczy nasz, promionku światła, którym człowieka Bóg udarował, święte twe dary! Przyjdź twe panowanie, bądź wolą naszą tak w domowym zaciszu, jak w publicznej usłudze! Miłość rzetelnego dobra daj nam dzisiaj, prostuj nam nasze postęпки, jak my innych prostować chcemy, odwóđ i zachowaj nas od złego. Amen.“

Коли ще сяк-так можна було не знаходити нічого злого в тій досить самовільній перепібці молитви Господньої, то вже зовсім иншим духом віє перепібка польської молитви „Zdrowaś Marya“: „Zdrowaś Feli, pełna światła promionków, Zan z tobą! Błogosławionaś ty pomiędzy promienistemi i błogosławion owoc wdzięków twoich, teoria promionków. Święta miłości kochanej ojczyzny, przymiocie Arcego, bądź w sercach naszych teraz i zawsze i w każdej potrzebie. Amen“. Очевидно маємо тут сліди містичного культу осіб, що займали визначне місце в кружку, Зана та його улюбленої Феліції, невідомого прозвища. Не наводжу тут Credo Промінястих, яке в своїм містичнім розгоні доходить декуди до абсурдів, і в яким важна тільки обіцянка членів, що „dla Ojczyzny i wzajemnej pomocy umęczyć się i ukrzyżować dadzą“, та кінцевий уступ, у яким читаємо: „Wierzę w ducha czasu, święte prawdy czystej religii i zdrowego rozumu, w obcowanie przyjazne z rodakami, w rozbrat na zawsze z egoizmem, w nieśmiertelność sławy i jej żywot wieczny“. Із десяти заповідей Промінястих наведу лише 1: „Nie będziesz miał bogów cudzych przed moim i promieniem światła, który jest ci dany“. В заповіді 3 наказуєть ся святкувати день 6 мая через умиване, поцілунок і молоко, в заповіді 5 наказано: „Nie zabijaj, chyba na zgubę twoją nastającego nieprzyjaciela“, а в заповіді 6: „Nie kradnij cudzoziemskich zwyczajów i mowy, i szanuj swoje“. Кінчать ся ті заповіді словами: „Będiesz miłować Arcego (мб. Зана, голову кружка) i prawo promienistości ze wszystkiego serca twego, a bliźniego twego jak siebie samego! Arcy bądź miłościw, ucz nas twojej teorii!“.

В осени р. 1820 рух серед університетської молодіжи дійшов до так великих розмірів, що Фільомати почали бо-яти ся, аби про нього не довідала ся власть. Для того ухвалено утворити обмежений, але дібраний легальний звязок,

якому дано назву Філяретів. Той звязок мав більше політичний характер, ніж Фільомати. Чи належав до нього Міцкевич, невідомо. Від р. 1820 він часто хорував, а д. 9 жовтня 1820 р. вмерла його мати. (Там-же ст. 38, 51—57, 66).

„Ще перед виходом із університету Міцкевич познайомився з заможною обивательською родиною Верещаків у селі Тугановичах і пристрасно закохався в Марію Верещаківну, дочку властителя того села. Родичі зразу не противилися, досить частим відвідинам Міцкевича в їх домі, але нарешті спротивилися пошлюбленню їх дочки з мало-заможним Міцкевичем і присилювали її вийти заміж за старшого від неї, досить багатого графа Путткамера. Сю розлуку Міцкевич оплатив тяжкою та довголітньою журбою і навіть хворобою, в якій нераз думав навіть про самовбивство, і від якої освободив себе після фізичного одужання так, як звичайно освободжують себе поети від душевного терпіння, геніяльним поетичним твором, якому дав назву „Dziady“ (поминки по померших), у яким передав не так історію своєї любови, як радше незвичайно сильний вплив чуття, що мучило його. Віленські товариші помогли йому видати першу збірку його поезій п. з. „Balady i romanse“ в р. 1821, а також слідуєчого року другим том, у якийвійшла поема з литовської бувальщини „Grażyna“ та перші дві частидраматичної поеми „Dziady“. В обох тих томах Міцкевич зачепив і визвав до бою людей псевдо-клясичної та раціоналістичної школи, що признавали тільки силу розуму, аналітичний ніж та скло, відкидали релігію як забобон поспільства і заперечували все таємне та невідоме, чого не може дійти розум, а що відкриваємо тільки чутєм. Найважніший із тих перших творів Міцкевича, поема „Dziady“, взяв свою назву від наполовину поганського празника поминок по померших, коли прості люди зносять на кладовища страви та напої і викликають уночі духів померших із того світа на гостину. Між тими духами являється також Густав, що покінчив своє життя самовбивством із любови і за те засуджений кожного року на ново переживати свої передсмертні муки“.

Деякі ближші подробиці про події років 1818—1821 подаю на основі книжки Вл. М., т. I. ст. 40—78. Уперше познайомився Адам із Марією літом 1818 р. Її мати тоді була вже вдовою, а вона була тільки о рік молодша від Адама. В січні 1818 р. вийша друком його перша писана річ „Uwagi nad Jagiellonidą Dyzmy Bończy Tomaszewskiego, drukowaną w Berdyczowie 1818“, а в лютім того-ж року його оповідане „Żywila“ в г. 133 „Tygodnika Wileńskiego.“ Характерна розвязка сего оповідання, в яким Живіла вбиває свого коханця Порая (Порай був герб Міцкевича) за зраду вітчизни. В тім самім році в маю вийшло в тім самім тижневику ч. 139 друге його оповідане „Karyla“, в яким героїня вмирає по смерті свого коханця, замордованого її братами. Сю тему знай-

шов Міцкевич у Декамероні Боккачія. Того-ж року д. 23 липня його іменовано учителем у Ковні, де він пробув до р. 1821 і понаписував немало поетичних творів. У р. 1820 Міцкевич у останнє був у Тугановичах, а вернувши відтам у серпні до Вільна тяжко занедужав. Д. 2. лютого 1821 р. Марія вийшла заміж за графа Лаврентія Путткамера, вродженого в р. 1794, що служив у французьким війську, був якийсь час у пруській неволі, а потім вернув до свого маєтку на Литві (там-же ст. 62). Його жінка, а Міцкевичева Марія, вмерла д. 27 грудня 1863 р.

„В пору своїх любовних терпінь Міцкевич особливо полюбив Байрона, переняв ся наскрізь духом його поезій, з гіркою іронією, а навіть із погордою дивив ся на людей і почував у собі велику силу, що має жерело в людській волі. Перша збірка його поезій викликала переполох між критиками та віршописами віленськими та варшавськими. Дехто насміхав ся з нього, але ніхто не виступив із прилюдною полемікою. Тим часом молодіж дуже живо розкуповувала його твори і серед неї зародив ся погляд, що між ними явив ся великий національний, самостійний поет“.

Із того часу варто зазначити ще деякі подробиці з життя Міцкевича. Вчительська служба в Ковні, хоч Міцкевич пильнував лекцій і не міг жалувати ся ані на окружене, ані на поведжене з ним властий, була йому утяжлива головню задля частих слабостей. Майже цілий 1821 рік він провів у Вільні на відпустці. Була надія дістати ся на професора ліцея до Кременця, але вона не сповнилася. Так само не сповнили ся бажання Міцкевича та заходи його знайомих одержати довшу відпустку та паспорт за границю й виїхати для поратовання здоровля до південної Франції та Італії.

Про дальші події з кінця 1823 і початку 1824 р. читаємо у Спасовича: „В р. 1824 Міцкевичеві довело ся потерпіти тяжкий удар що мав вплив на все його дальше житє. Коли після вбійства Коцебу¹⁾ в державах злучених т. зв. Святим Союзом почали переслідувати всякі звязки молодіжи, ректор віленського університету Малевский уговорив студентів розв'язати тов. Проміястих. Не вважаючи на се вито-

¹⁾ Август-Фрідріх-Фердінанд фон Коцебу, один із найпопулярніших німецьких письменників початку XIX в., особливо відомий за своєю комедією, яких написав 98, родив ся 1771 р., а згіб від руки Занда в р. 1819. Він був зразу адвокатом у Ваймарі, але від р. 1781 перейшов на російську службу, а від р. 1817 був командований російським міністерством заграничних справ для боронення російських інтересів у Німеччині з річною платою 15.000 рублів. Тут він не переставав у своїх публікаціях переслідувати всякі поступові та патріотичні пориви в Німеччині, і за се зненавиділа його патріотична німецька молодіж, із якої один, Кароль-Людвік Занд, убив його кіндалом у Мангаймі 1819 р. Його смерть дала привід реакційним правительствам Німеччини та Росії до острого переслідування всяких патріотичних та свободолобних рухів у тих краях.

чено слідство про давніші заходи та наміри того товариства на жадане Новосильцева, що незабаром потім був назначений „попечителем віленського учебного округа“, і при діяльній участі нового ректора Пелікана. Арештовано 180 бувших студентів, у тім числі також Міцкевича, що просидів у в'язниці в бувшій василянській монастирі від д. 23 жовтня 1823 до д. 21 цвітня 1824. Ув'язнені виробили собі можливість сходити ся вечерами, при чім Міцкевич дивував товаришів своєю здібністю імпровізувати віршами. Зан, бувший голова товариства, прийняв усю вину на себе. Тому що не відкрито ніяких звязків віленських студентських організацій із тайними революційними організаціями, розгалуженими з Царстві Польським та в Росії, комісія зложена з гр. Аракчеєва, міністра просвіти Шішкова та Новосильцева, постановола трьох проводирів товариства, в тім числі Зана, вислати на засланє, а 17, у тім числі також Міцкевича, віддати в розпорядок міністра просвіти, аби назначив їх на службу в Росії“.

До сего оповідання треба додати деякі доповнення та поправки. Переслідування молодіжи почали ся з дрібної на вид причини. Дня 3 мая 1823 року в пятій класі віленської гімназії один ученик, Михайло Плятер, війшовши до класу заявив товаришам: „Dziś trzeciego maja, dzień Konstytucji 3-go maja“, і приступивши до таблиці написав великими буквами: „Vivat Konstytucya! Ach, jak słodkie wspomnienie!“ Із за того напису, до якого деякі інші ученики подавали ще поправки „dla nas Polaków“, та „Lecz niema ktoby się o nią upomniąć“, і який лишив ся незмазаний у часі викладів учителя історії, почало ся слідство, якого наслідком було усуненє цензора Максевица з цензорства та острі упізнення директорови гімназії Скочковському за те, що не доніс зараз властям про той напис, і вчителєви історії Вашкевичу за те, що допустив, що той напис усю годину його лекції був на таблиці незмазаний. Пять учеників гімназійних, винуватих у зложеню того напису, а власне Михайла Плятера, що мав тоді 15 літ, Яна Чеховича, Йосифа Кулаковського, Бенедикта Косцялковського та ще одного ув'язнено й по кількох місяцях в'язниці віддано в салдати.¹⁾ Та не досить того! Дальше слідство в тій справі спричинило наказ начальника краю в. кн. Константина з д. 15 мая, по якому д. 17 мая ув'язнено ректора віленського університету Твар-

¹⁾ Головний винуватий у тій справі Михайло Плятер при асентерованю в салдати показав ся дівчиною, що в мужеськім убраню ходила до гімназії. Її, розумієть ся, не віддано в салдати, тільки продержано у в'язниці, а потім віддано батькови за дозволом самого царя. В р. 1831 вона знов у мужеськім убраню взяла участь у повстаню і згибла в часі походу армії Іелгуда на Литву. Її пам'ять убезсмертив Міцкевич у своїм поетичнім оповіданю „Śmierć pułkownika“ якого переклад на нашу мову містить ся в отсій книжці на ст. 223—4.

довського, цензора Максимовича, директора гімназії Сколковського та вчителя Жилинського. Ректора Твардовського продержано в військовій арешті до д. 9 липня, а тим часом пороблено численні ревізії по домах та квартирах студентів. Ті ревізії були зовсім безуспішні, тільки в квартирі студента Янковського знайдено писані ним самим вірші звернені проти російського уряду. На тій підставі ув'язнено його, а він погрозами та обіцянками помилування дав змусити себе до визнання всего, що знав про організацію Фільоматів. Це дало привід до дальших ув'язнень і до довгого адміністраційно-судового слідства, на яке уряд витратив більше як 100.000 рублів, і яке остаточно не викрило нічого небезпечного для держави, а тільки допомогло урядові підкопати та поспувати віленський університет і згасити незвичайне як на ті й на інші часи огнище духового розвою та морального відродження людей.

Для зв'язку з дальшим оповіданєм варто зазначити тут пригоди Міцкевичевого товариша та приятеля Фр. Малевського в тих роках. З кінцем р. 1821 Фр. Малевський виїхав із Вільна до Варшави, відки мав удаті ся далі за границю для наукових студій. У Варшаві він ждав на Міцкевича, що мав також дістати урядову запомогу на подорож за границю, але діло затягло ся, і Малевський діждавши ся в Варшаві паспорту виїхав через Вроцлав до Берліна, де був уже д. 20 мая. Тут він пробув аж до грудня 1823 р., коли на жадане російського уряду з Варшави його ув'язнено д. 20 грудня. В лютім 1824 р. його перевезено до Варшави, де його крім інших російських достойників переслухував сам великий князь Константин. Сей не можучи видобути від нього більше зізнань від тих, які зложили ув'язнені товариші в Вільні, в марті 1824 р. велів відставити його до Вільна. Від тепер Малевський робить ся невідлучним товаришем Міцкевича протягом його кількарічних подорожий по Росії до кінця 1828 р.

Зана й Міцкевича та їх товаришів продержано в слідстві до цвітня 1824 року. В своїх зізнаннях Міцкевич зовсім ясно й досить правдиво представив свій уділ у зв'язку Фільоматів.²⁾ Розуміється, його не випущено зовсім оправданим, бо йому так само як і іншим обвинуваченим провиною покладено „нерозсудний польський націоналізм“. Та коли інших членів постигли далеко острійші карі (Зан, Чечот і Сузін по відсидженню шестимісячної в'язниці були вислані на вигнане, перший до Оренбурга, а два інші на Сибір), Міцкевича віддаю тільки до розпорядку російського міністра просвіти. Він пробув на сво-

²⁾ Ті зізнання надруковані в книжці Wł. Mickiewicz, Żywot Adama Mickiewicza t. I. ст. XXXIV.—XXXVII. Вони датовані днем 20 цвітня 1824.

боді в Вільні від 21 цвітня до 22 жовтня, коли йому доручено наказ на д. 24 бути готовим до виїзду до Петербурга. Ті місяці проведені на свободі були для нього великою потіхою після невигод вязниці, яка своєю дорогою не лишила ся без доброго впливу на дальше його жите. „Без василіянського монастиря — читаємо в книжці його сина, — жите Міцкевича було би нерозвязаною загадкою. До того часу він був поетом романтичним і коханцем близьким спліну. В тюремній келії він переродив ся. Тут він навчив ся любити Польщу, що явила ся йому вся величезною тюрмою. Доси він був повен сумнівів; тепер віра перемогла розпуку і дала йому змогу показати дорогу будучим поколінням“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. 143—184).

По виході з вязниці Міцкевич увесь свободний час пробув у Вільні буваючи в різних патріотичних домах. Був та кож раз у своєї улюбленої, тоді вже графині Путткамеровой. День розстаня з нею він зробив памятним віршем, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як :

„Геть із моїх очий!“ — „Покорю ся від разу“.

„Геть із серця!“ — „І серце присилую я“.

„Геть із тямки моєї!“ — „Ні, сего наказу
Не виповнить тямка моя ні твоя.

„Як тїнь стає довша, чим дальше по небі
Иде сонце з полудня над сам океан,
От так моя постать чим дальше від тебе,
Тим важчий на тебе насуне туман.

10 „На кожному місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі.

„Зайдеш у задумі в самітну комору
І брязнеш навмисно по арфи струні,
То зараз згадаєш : „Як раз в таку пору
Йому я співала ті самі пісні“.

„Чи грати-меш в шахи і злії пригоди
Твого короля заженуть до вира,
Подумаєш зараз : „Такі були ходи,
20 Як наша остатня скінчила ся гра“.

„Чи сядеш на балю спочить на мінутку,
Заким підтанешний ще бас загудів,
І місце порожне побачиш в закутку,
Подумаєш : „Він тут зо мною сидів“.

„Читати-меш повість, де явно чи скрито
Коханую пару розбила юрба, —

То згорнеш ту книжку, зітхнеш сумовито,
Подумаєш: „Боже! се й наша судьба!“

„Коли-ж їй дав автор закінчене гоже,
30 По злиднях коханцям дав щастє й талан, —
Ти свічку згасивши подумаєш може:
„Чому-ж так і наш не скінчив ся роман?“

„Втім блискавка в пільмі нічній замигоче,
Від шелесту листя проснесть ся тиша,
Пугач десь застогне, в вікно затріпоче, —
Подумаєш: „Може його се душа“.

„Так в кожному місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
40 Лишив я своєї душі“*).

III. У РОСІЇ 1824—1829.

Побут Міцкевича в Росії протягнув ся від кінця жовтня 1824 р. до 26 мая 1829 і розпадаєть ся на чотири етапи відповідно до місць коротшого або довшого побуту. В Петербурзі він пробув від 24 падолиста 1824 до 24 січня 1825, в Одесі від 17 лютого до 15 серпня 1825, коли виїхав до Криму. Вернувши з кінцем жовтня до Одеси він зараз 12. падолиста того-ж року одержав наказ їхати до Москви. Сюди прибув аж у другій половині грудня того-ж року і пробув тут до 30 падолиста 1837 р. Зимою того року його покликано до Петербурга, а в марті 1829 р. він одержав від царя дозвіл виїхати за границю, але перед виїздом поїхав іще до Москви, де пробув до кінця цвітня, по чім д. 20 мая виїхав із Петербурга кораблем за границю в напрямі до Гамбурга. (Ті дані беру з книжки Вл. Міцкевича, ор. сіт. I., ст. 185—368 *passim*). У Спасовича сей період життя Міцкевича передано досить побіжно, тому в отьому розділі держу ся книжки Вл. Міцкевича, передаючи з неї тільки важніші епізоди.

До Петербурга Міцкевич поїхав разом із Францішком Малевским і опинив ся там д. 24 падолиста, другий день по великій повені Неви. Одним із перших Поляків, із яким він тут познайомив ся, був Йосиф Олешкевич, маляр і член Академії художеств, чоловік містично успособлений, що на кілька день проповів велику повінь у Петербурзі. Другий знайомий Поляк був також талановитий рисовник Орловський, а третій професор орієнталіст Сенковский, якого Поляки не злюбили за його москвофільство та ненависть до Польщі. Незабаром Міцкевич мав нагоду познайомити ся

*) Сей вірш був перекладений 1899 р. і надрукований у Літ.-Науков. Вістнику того-ж року т. VI, ст. 184—5.

також із членами російської конспірації, що мала на меті зробити в Росії державний переворот і завести коли не республіку, то бодай конституцію. Особливо близьші відносини були в Міцкевича з поетом Рилєєвом та Бестужевом, що оба були в військовій службі. Російські конспіратори знаючи, що Міцкевич потерпів переслідуване за політичні змагання, не крили ся перед ним зі своїми поглядами та намірами, але Міцкевич і інші петербурські Поляки держалися осторонь від Росіян та мало добра надіяли ся від їх конспірації.

З урядового боку їм предложено, аби вибрали собі місце служби. Міцкевич і Малевский вибрали Одессу, що тоді була визначним центром польського елементу для цього т. зв. Південно Західного краю і де пробували звичайно найзаможніші та найосвіченіші польські родини з Волині, Поділя та України. Міцкевича призначено на вчителя в одеській ліцеї, а Малевский мусів прийняти місце в канцелярії губернатора гр. Воронцова. Дорога з Петербурга до Одесси, майже 1500 верстов і до того зимою, була не легка річ, і тому Малевский мусів купити в Петербурзі тарантас, до якого брали по дорозі почтові коні, купив для обох нові шуби та й ще шкіру медведя на ноги. Їхали через Вітебск, Могилів, Чернігів, Київ, Єлисаветград до Одесси. В Києві станули д. 4 лютого і мусіли ще далі їхати саньми. До Одесси доїхали д. 17 лютого. Тут перед Міцкевичем розкрив ся новий для нього світ. Після петербурських вільнодумців (Мартіністів) та конспіраторів тут йому довело ся стикати ся з високими достойниками державними та з членами польської аристократії. „Одесса була тоді головним торгом збіжжя для шляхти подільської, волинської та української, що жила на широкій стопі, тому Міцкевич і Малевский незабаром опинили ся в вирі ненастанних забав“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. I, ст. 208). До викладання в ліцеї Міцкевича не покликано, хоч визначено йому плату 600 рублів річно. Але уряд, що одержав уже деякі відомости про конспірацію в російській війську, особливо в південній Росії, вже в лютім змінив постанову що до оселення Міцкевича в Одесі; він мав одержати місце в якійсь російській губернії, яку сам собі вибере, і заняте також інше, якого сам зажадає (там же ст. 211).

Найвизначнішою урядовою фігурою в Одесі був тоді граф Вігг, син польського генерала, воєнний губернатор т. зв. Новоросійського краю. Міцкевич та Єжовский представили ся йому як кандидати учительського стану, а граф живучи переважно в польській товаристві та провадячи отвертий сальон, просив їх часто до себе в гостину. На се впливав головню Малевский, що був секретарем при губернаторі і жив у його домі. В сальоні гр. Вігга Міцкевич познайомив ся з незвичайною в своїм роді дамою Кароліною Собань-

скою, вродженою графянкою Ржевускою, що по смерті свого першого мужа вийшла заміж за гр. Вітта, потім за генерала Чирковича, а на решті за французького письменника Юлія Лякруа, властиво Ротшільда. Се була дама незвичайно товариська, розмовна та охоча до забав, і не диво, що також Міцкевич почув до неї симпатію. В її альбом вписав він вірш, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Судьбами ріжними в вир світа кинені
Стрічаємо ся ми, як ріжні два човни.
Твій в барвах все нових та в панцирі мигоче,
Шовками вітер ловить, брилянтами блискоче,
А мій на волю бурі та морських страшил
Несеть ся без стерня з останками вітрил.
Як черв тасмний грудь наскрізь йому пропоре,
І звізди в тьму зайдуть, компас я кину в море.
Розминемось. Чи ще стрінемось? Не ворожу.

10 Ти не шукати-меш мене, а я тебе не зможу.¹⁾

Вони справді не зустріли ся ніколи більше, хоч пані Собаньска, пізнійша пані Лякруа, жила і вмерла в Парижі. До неї мабуть також звернений вірш п. з. *Nierówność*, якого переклад подаю тут:

Як тебе я не бачу, не зітхаю й не плачу,
Та коли оглядаю, змислів теж не теряю.
Та коли надто довго я тебе не видаю,
То чогось мені треба, когось бачить бажаю.
І мені в серці туга те кидає питанє:
„Чи ти тільки подруга? Чи се може кохане?“

Як з очий мені щезнеш, я не можу й на мить
У душі своїй любий образ твій відновить;
Та про те почуваю я не раз мимохить,
10 Що він тут ненастанно в тузі моїй стоїть.
І так знов мені туга повторяє питанє:
„Чи ти тільки подруга? Чи се може кохане?“

Хоч терпів я немало, не забав ні на цаль,
Щоб іти перед тебе, виливати свій жаль;
Та йдучи без мети, хоч не знав я дороги,
Сам не знав, як в твої заходив я пороги.
Аж при вході журба задає знов питанє:
„Чи се тільки дружба? Чи се може кохане?“

Для здоровля твого я життя не скупив би,
20 І по твій супокій я до пекла вступив би.

¹⁾ Переклад написано д. 22 жовтня 1913.

Хоч палкої жаги нема в серденьку моїм,
Щоб здоровлєм я був для тебе й супокоем,
Все таки я собі повторяю питанє:
„Чи я друг лиш тобі, чи се може кохане?“

Як долоня твоя лиш спічне на моїй,
Обіймає мене якийсь любий спокій.
І здаєть ся, що сном легким скінчу житє.
Та живійше мене будить серця бите,
І мені голосне задає знов питанє:
30 „Чи се приязь лише, а чи може кохане?“

І коли пісню сю я для тебе складав,
Віщий дух мабуть сам моїм духом владав,
І не зчув ся я з диву, й було не втямки,
Як зложили ся рими, полили ся думки.
І отсе на кінці знов кладу я питанє:
36 „Чи натхнула мене лиш дружба, чи кохане?“

З сею дамою в товаристві гр. Вітта та її мужа, а також гр. Генрика Ржевуского, її брата, Міцкевич літом 1825 р. відбув подорож на Крим, якого значну часть звідав кінно та пішо, і якого вражіння переробив поетично в своїх „Кримських сонетах“. Гр Генрик Ржевуский, що пізнійше здобув собі славу як визначний польський повістяр, був добрим оповідачем і між іншими фацеціями з житя польської шляхти оповів йому також пригоду одного пана з жінкою та її любовником, яку Міцкевич обробив у своїй баладі „Czaty“. Вернувши з Криму Міцкевич не довго вже пробував у Одесі. В осени того самого року він познайомив ся на короткий час із панею Залєскою, якої щире привязанє до нього зродило в його душі образ Альдони, героїні його поеми „Konrad Wallenrod“. Можливо, що був би пробув у тім місті ще довше, бо в Москві, куди мав поступити на службу до міністерства заграничних справ, не було для нього вакантного місця. Та ректор віленського університету Пелікан почувши про його побут у Одесі та боячи ся його впливу на тамошнє польське товариство, своїми доносами прискорив його висилку до Москви. В день відїзду д. 29 жовтня 1825 р. Міцкевич із жалем покидаючи Одесу написав вірш, який подаю тут у перекладі на нашу мову:

Що-ж, хоч кину сей город, хоч з очий би зникли
Жильці ті, що до мене серцем не привикли,
Про мій виїзд ніхто тут не буде в жалобі,
Нї одної слезини не лишу по собі.

Чого-ж той жаль невчасний став перед мною?
Ще раз до самітного вертаю покою,
Немов про щось забувши. Зір мій невиразний

Ще раз верта й прощає сей покій приязний,
 Ті стіни, що так много ночий, ранків много
 10 Безцільного зігхання слухали могого.

При тім вікні як часто вечір проводив я,
 Виглядавши й не знавши, де й за чим тужив я!
 Встаю, як нудно стане в низ глядіти з дому;
 Стук кроків в самотині чуєть ся самому —
 Все від дверей до дверей кроків безупинних..
 Числю, як мірним тактом стукає годинник,
 Або хрущик-стукачик в дереві укритий
 Стука до жінки, мов би хтів поговорити.

В ночі мені сни снились приємні, привабні.
 20 Ось і ранок! Чекають візники нахабні.
 Ідем! Як без витання вступав в ті пороги,
 Так їду без прощання. Щасливі дороги!

Тямлю, за молодих літ з любої країни
 Від любих друзів і від милої дівчини
 Я їхав і дивив ся, як між деревами
 Мене прощали друзі, махали хустками, —
 Я плакав. Любо плакати, як серце горяче;
 Байдужна старість сто раз болючійше плаче.

Мре легко молодий. Ще світа він не знає,
 30 Прожить в душі братів та друзів він гадає;
 Та старець, що вже з віч йому зійшла полуда,
 Не вірить ні в людські, ані в надлюдські чуда;
 Зневіривши ся в світі і в самому собі,
 Знає, що весь на віки він замкнеть в гробі.

Як полем, що під осінь ще з цвітоків не голе,
 Мандрівне пролітає перекотиполе,
 Далеко здуте вітром з корінця сухого,
 Хоч напіткає рожу й у корча ціпкого
 Спочить захоче й мертві вплутає долоні,
 40 Та вітер вирве знов і пожене в розгоні, —

Так я імя незнане й чужоземні моці
 Носив на многолюдні вулиці ті й площі;
 Рої дівчат хороших зустрічав я що-дня..
 Чи з них котра захоче пізнати приходня?

Метелика хлопчина гонить у розпалі..
 Зловив, зирнув і кинув. „Лети собі далі!“
 Летім! На щастє крил не бракне ще й поету.
 48 Летім і більш ніколи не знижаймо лету! *)

*) Написано в Одесі д. 29 жовтня 1825. Переклад писано д. 2 жовтня 1913. У перекладі я додав рядки 19 і 33 для доповнення строфічної будови.

Ідучи до Москви, куди перед тим уже переїхав його товариш Фр. Малевський, Міцкевич кілька днів пробув у Харкові, де в нього був знайомий Данилович, тоді професор харківського університету, відомий видавець руського літопису. Прибувши до Москви по ціломісячній подорожі Міцкевич довідався про сумний кінець російської конспірації, що скінчила ся невдалим вибухом д. 25 грудня 1825 р. і повішенем п'ятох головних діячів: Пестеля, Рилєєва, Бестужева, Муравйова, та висилкою на Сибір цвіту російської аристократії.

В Москві побут Міцкевича з його товаришами Малевським та Єжовським, що довший час жили на спільній квартирі, був зразу досить важкий та неприємний. Квартира була невідгідна, зимою докучав їм холод, а надто Міцкевич та Малевський, хоч числили ся ніби то в урядовій службі, не мали ніякого заняття і для того не могли навіть відживляти ся порядно. Після розкішних губернаторських обідів у Одесі вони зійшли на вбогу домашню кухню, при якій їм доводило ся задовольати ся цілими тижнями борщем, капустою та сирниками, які приготавляв звичайно сам Малевський. Відносини одначе поправляли ся звільна в міру того, як Міцкевич при помочи Малевського знайомив ся з визначними діячами московського урядового та літературного світа. Першим із таких знайомих був Микола Полевої, редактор журналу „Московській Телеграфъ“, у якого домі збирали ся видніші представники російського романтизму. Тут Міцкевич познайомив ся з князем Петром Вяземським, приятелем Пушкіна, а сей улекшив йому вступ до домів пані Єларіної, матери братів Кирєєвських та княжни Зинаїди Волконської. В сальонах тих домів Міцкевич мав нагоду зійти ся також із Пушкіном, що якийсь час пробував у Москві, та з визначними в тім часі російськими поетами Жуковським, Козловим, Веневітіновим та Барятінським. Пушкін відносив ся до Міцкевича з великою пошаною; йому, що вчив ся в молодости дуже мало, імпонувало ріжностороннє та основне знанє Міцкевича, не говорячи вже про його незвичайний поетичний талант, якому Пушкін признавав висшість від свого власного. Яке вражінє робила поява Міцкевича на світочів тодішньої московської інтелігенції, досить буде навести свідцтво Полевого. „Хто тільки зблизька пізнав Міцкевича, кождий полюбив його, а полюбив не як поета, бо не багато було таких, що могли читати його поезії, але як чоловіка з незвичайними духовими прикметами, що притягав до себе висотою своїх поглядів, величезною всесторонністю знаня та особливою, йому тільки властивою добродушністю. Його зверхній вигляд був дуже принадний і гарний. Преппишні перстені чорного волося покривали його чудесно модельовану голову, отіняючи з легка широке, задумою назначене чоло, з під якого чорні, повні виразу очи миготіли

брилянтowym світлом; ніс гарний і досить довгий свідчив про незвичайну силу його проникливості. З усім тим у його поставі та кождім руху його лиця була незвичайна простота, на щоках дівочий румянець, що часто проясняв ся незвичайно розкішним усміхом, який можна бачити тільки на лицах ідеальної доброти. Такий був Міцкевич у нормальному, безжурнім стані свого духа. Та коли випадало, що біжуча розмова зацікавила його, а особливо коли почуте якоїсь правди або високої ідеї хотіло силою вирвати ся з його грудий, тоді його обличчя набирало зовсім іншого виразу, він робив ся правдивим чародієм і поривав своїх слухачів чаром блискучої та вітхненої імпровізації, хоча в нашім товаристві, зложенім із самих Росіян, він говорив звичайно по французьки¹⁾.

В серпні 1826 р. відбула ся в Москві коронація царя Ніколая зі звичайною в таких випадках прилюдною учтою для людової юрби, що зібрала ся в числі коло 30.000; ся учта закінчила ся тим, що козаки мусіли нагайками розганяти підохочених гостей, що дерли ся та били ся за наставлені для них страви, напої та предмети. Надії польських вигнанців на царську амнестію з приводу коронації не збули ся. Міцкевич не маючи урядового занятя в своїй квартирі займав ся переважно поезією. В осені 1826 р. він видав у Москві маленьким та дуже гарним томиком свої „Сонети кримські“, а в тім-же часі писав та викінчував поему „Konrad Wallenrod“. Сонети дуже подобали ся освіченим Росіянам у Москві, коли натомісь варшавські коріфеї застарілого клясіцизму вважали їх виплодами литовської некультурности та божевілья. В кінці падолиста 1827 р. Міцкевич одержав дозвіл із Москви переїхати до Петербурга.

Із жіночих знайомостей Міцкевича в Москві треба згадати ще співачку Марію Шимановску, яка в падолисті 1827 р. приїхала туди давати концерти. Вона мала вже 37 літ, жила в розводі з мужем і мала при собі троє дітей, у тім числі дві дочки Гелену та Целіну. Міцкевич і Малевский швидко зробили ся майже щоденними гістьми в неї; по кількох роках Малевский оженив ся зі старою, а Міцкевич із молодшою дочкою. В Москві ані один із них не думав про женячку, вже хоч би тому, що жаден не мав забезпеченого становища. Може найсильніше вражінє з усіх жіночих знайомостей від часу розлуки з Марилею зробила на Міцкевича панна Кароліна Єніш, Німка з роду, що одначе володіла однаково добре польською та російською мовою, як і німецькою, дівчина незвичайно талановита, навіть не без поетичного таланту, що при тім уміла також добре малювати та рисувати. Вона два рази рисувала портрет Міц-

¹⁾ Гл. Живописная Русская Библиотека 1858 ч. 10., статя К. Пелевого. Цітую з книжки Вл. Міцкевича т. I, ст. 245—6.

кевича, перекладала деякі його твори на німецьку мову, і при ній більше ніж при якій іншій Міцкевич почував, що міг би з нею бути щасливим. Вона зі свого боку була на стільки щира та сміла, що перша визнала йому свою любов. При першій побуті в Москві Міцкевич не зважився на рішучий крок, а коли по тім у р. 1828 другий раз приїхав до Москви, було вже за пізно.

В Петербурзі другим разом Міцкевич пробув більшу половину 1828 р., знов без урядового становища. Знайомі осягнули лише стільки, що йому обіцяно професорську катедру в ліцеї в Кременці. Найважливішим фактом у його життя в тім році було видане поеми „Konrad Wallenrod“ у Петербурзі. Ця поема зробила в своїй часі величезне вражіння і мала великий вплив на пізніші покоління польського народу. Зміст її передає Спасович (ор. cit. ст. 504) ось як: „Поема розпочата в Одесі, здобула авторови велику славу в Росії, де вона швидко розширила ся в багатьох перекладах. Тема була ніби історична, далека від усякого зв'язку з польсько-російськими відносинами: боротьба німецького закону хрестоносців із поганською Литвою. Заснований тільки для навернення Литви на християнство той орден тратив рацію свого існування, коли великий князь литовський Ягайло охрестив ся та оженив ся з польською королевою Ядвігою. Саме перед тою злукою Литви з Польщею великий магістр ордена Конрад Валленрод облягав Вільно невміло та ліниво і був побитий витративши великі фонди ордена на той похід. Міцкевич усунув із своєї теми всяку участь польського елементу і зробив Валленрода родовитим Литовцем Альфом, якого в молодих літах Німці взяли в неволю та виховали по німецьки та по християнськи. Альф про те лишив ся вірним своєму племені та своїй вітчизні і вступив до ордена з тою метою, аби здобути власть та гідність великого магістра, а тоді зрадою підкопати орден і знищити основи його існування. В ту епічну тему Міцкевич устатив любовну історію. Взятий до неволі Литовцями Конрад дістає ся на двір литовського князя Кейстута і тут знайомить ся з його дочкою Альдоною. Під його впливом вона приймає християнство, а коли він вернув знов до Німців, вона потайно переходить також на німецьку територію. осідає як пустельниця не далеко столиці ордена Марієнбурга, і дає там живцем замурувати себе в одну містову вежу, аби бути близько свого улюбленого. Валленрод дізнаєть ся про се, приходить часто в ночі під вежу та розмовляє з Альдоною, але увільнити її не має наміру. Ставши великим магістром він починає війну з Литовцями, і хоч перед тим у багатьох містах Європи визначив ся незвичайною хоробрістю та лицарським духом і тільки задля того був вибраний магістром, аби до решти завоювати Литву, тепер веде війну зовсім невміло, а запровадивши військо се-

ред зими аж під Вільно, лишає його без проводу і вертає до Марієнбурга. Тут його зараз досягає пімста заенового суду, але виконане смертного приговору він упереджує самовбійством, заживаючи отрую і кидаючи судіям під ноги свій законний плащ зі словами: „*Otó są grzechy mojego życia!*“ „Тема поеми — пише далі Сп. — наводить на думку про оправданє та апотеозу зради і про піднесенє фанатика до тої мїри опанованого своєю ідеєю, що для нього всі способи, навіть неморальні, однакого добрі“. Варто навести про сю поему слова самого її автора та його сина, в якого книжці (I, ст. 305) читаємо ось що: „Богато говорено про сю поему. Не думаю полемізувати з тими, що в імя релігії та моральности протестували проти апотеозованя ненависти й зради. Сам Міцкевич перечив, аби „ненависть можна назвати ідеєю“. Ненависть — виплід гнету. До одної знайомої Міцкевич писав: „Ваша увага про християнство Конрада живе, а потім занедбане, дуже глибока. Моя помилка в пляні, що з часом змінив ся“. Плян автора змінив ся силою самої конечности. Йому бажало ся дати не сам тільки витвір уяви. Польща може видати з себе спасителя благороднїйшого, ніж Конрад Валленрод, але Росія в Польщі може плодити тільки Валленродів. У душі Альфа, доступний для світла християнської правди, вид безмежного самолюбства закону хрестоносців придавлює всі християнські почутя. Як у душах самих Росіян царизм висушує останню краплину співчутя, про те свідчить російський нігілізм. Поет не думав про апотеозу зради, а тільки вказував логічні наслідки гнету. Абсолютна держава, се кузня зради. Валленродизм примусовий для Поляків у Росії. Примусовий для бідної польської дитини, якої уста в школі мусять хулити власну вітчину, для якої її серце почуває почесть; примусовий для роличів, що мусять оказувати радість вивішуючи хоругви та освічуючи вікна в день царських іменин, коли в їх душах панує жалоба; примусовий для польської публіки, яка в театрі мусить уставати з місць, коли музика заграє гимн: „Боже царя храни!“ Доки на цілїм просторі давньої Польщі щоденне пониженє через ворога являєть ся щоденним хлібом Поляків, доти проклятя Конрада Валленрода будити-муть відголос у польських душах“.

Свої уваги про сїй період Міцкевичевого життя Сп. кінчить ось якими словами: „З появою Валленрода романтизм рішучо запанував у польській літературі. В Валленроді молодє покоління знайшло поетичний вираз для своєї задачі, що являла ся йому ще в дуже неясних обрисах: бороти ся кождому з окрема зі своєю судьбою, не вважаючи на нерівність сил. Дійшло до того, чого більш усього бояли ся розумні патріоти (вони переважно були також класіки): місце розуму заняло чутє, провідницею людий стала поезія, що підіймала їх на неможливі, велитеньські задачі, і нарешті на політичне відбудованє Польщі“.

Перед відїздом із Петербурга Міцкевич написав ряд поезій, із яких найважнійші „Farys“, написаний на честь еміра Ржевуского, вітця знайомих йому з Одеси брата й сестри Ржевуских, а присвячений російському поетови Козлову, балюди „Czaty“, „Ucieczka“ та „Renegat“, і перерібка з арабського „Szaniary“. В тім часі слава Міцкевича розійшла ся широко по Європі; його перші твори передруковано у Львові (Кримські сонети), в Кракові (Конрада Валленрода), в Познані та Парижі (збірні виданя). З познаньського та париського видань одержав Міцкевич досить значний як на ті часи дохід, і міг не тільки поплатити свої довги, але по троха також допомогти своїх бувших товаришів, засланих на далеку чужину, Зана, Чечота та інших. Він приступив до нового виданя своїх творів у Петербурзі, яке було попереджене острою відправою критикам та рецензентам його творів, особливо варшавським. Задля деяких трудностей, що робила йому цензура з вида-нем Конрада Валленрода, Міцкевич уважав потрібним при кінці передмови до того нового виданя зазначити, що воно виходить „у столиці монарха, який із усіх королів землі числить у своїй державі найбільше племен та язиків. Як отець усіх він запевняє всім свободне посіданє дібр земних і дорожших іще дібр моральних та духових, не тільки лишає своїм підданам їх віру, звичаї та мову, але навіть загублені або близькі до затрати памятки давніх віків, як спадок належний будущим поколінням, велить видобувати та зберігати. Його щедрістю запоможені вчені їдуть у далекі дороги для вислідження та захованя памяток фінських; його опікою відзначені товариства наукові слідають та розвивають давню мову Леттів, побратимців Литви. Нехай імя Вітця тих народів у всіх поколіннях буде славлене однаково всіми язиками! Ся похвала царя Николая як вітця й опікуна Фінів та Лотишів виглядає на гірку іронію, якої очевидно не доглянула тодішня цензура. Син поета пише про неї (ор. cit. I, ст. 346), що автор похвалив царя за прикмети, яких йому найбільше не ставало.

Те нове виданє Міцкевичевих творів вийшло в лютім 1829 р. У марті того-ж року Міцкевич виїхав до Москви, де пробув до кінця цвітня. В маю вернув до Петербурга, де тим часом йому вироблено дозвіл виїзду за границю. Він виїхав із Кронштату д. 27 мая англійським пароплавом і попрощав Росію на завсїгди.

III. НІМЕЧЧИНА И ІТАЛІЯ 1829—1831.

Перші етапи подорожі Міцкевича по західній Європі в статі Спасовича збуто дуже коротко. „Метою поїздки була Італія, потрібна поетови для довершеня артистичного образованя. З Гамбурга він заїхав до Ваймару поклонити ся Гетому, а відси подав ся до Риму“ (ор. cit. ст. 505). Із дру-

гого тому праці Владислава Міцкевича подаю тут дещо докладніше про ту подорож, що обіймала час від кінця мая до 25 вересня 1829 р. Виїзд Міцкевича з Росії був важною подією в його житю. Він міг вирвати ся з клітки, яка вязнила його доси, і всі знайомі могли надіяти ся від нього нових вітхень і свободніших полетів творчого духа. Сему почуттю дав вислов не жаден земляк Міцкевича, але російський письменник Полевой, який у російськім часописі „Московский Телеграфъ“ у марті 1829 р. написав між иншим: „Міцкевич покидає Росію та їде до Італії. Нові вітхення чекають його на руїнах Риму та на могилах великих людей. Його земляки й далекі приятелі ждати муть від нього нових пісень і продовження його прегарних творів. Крім генія має він на диво широку освіту та знайомість усяких літератур. Не говорю сего з чемности, але з переконання, що хвала Міцкевича буде тривка. Не з дитячого запалу називаю його великим поетом, бо поважний голос критики признає йому вінець безсмертности. Коли замовк Гете, а Байрон зійшов із поля, Міцкевич — можемо гордити ся тим — лишаєть ся не тільки першим поетом Польщі, але майже першим із усіх живучих тепер поетів. Wallenrod, Dziady, Sonety, Farys — се плоди творчої уяви, яким нічого рівного не може протиставити ані один із теперішніх поетів Англії, Німеччини, Франції та Італії. Нехай Провидіне благословить того молодого орла, що в своїм леті підносить ся під небо!“¹⁾).

Д. 1 червня Міцкевич висів із корабля в пристани Гравемінде, відси зараз поїхав до Любеки, а відси до Гамбурга, де пробув чотири дні. Дня 6 червня був уже в Берліні, де задержав ся до половини червня і був предметом численних овацій та угошень серед тамошньої польської кольонії. Він бував на університетських викладах славного філософа Гегеля та історика французької революції Ганса, познайомив ся з многими Поляками з Познанщини, між иншими також із польським філософом Лібельтом, істориком польської літератури Цибульским та молодим поетом Стефаном Гарчиньским, який під його впливом від німецької філософії навернув ся до польської поезії.

З Берліна Міцкевич поїхав до Дрездена, що видав ся йому далеко милійшим від столиці пруського королівства. Тут познайомив ся він між иншими з генералом Князєвичем, що дослужив ся генеральства в війську Наполеона і був комендантом одного з польських легіонів. У половині липня він вибрав ся до Саксонської Швайцарії, а відси заїхав до Праги, де познайомив ся з Вацлавом Ганкою та иншими чеськими письменниками, і так переняв ся чеською історичною традицією, що задумав написати драму п. з. „Жіжка.“ З Праги заїхав до Карльсбаду, де пробув до 13-го серпня,

¹⁾ Wł. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, т. II. ст. 2.

і значно поправив своє здоров'я, а відси через Марієнбад, Хеб та Франценсбад переїхав до Ваймару, аби відвідати там найбільшого тоді німецького поета Йогана Вольфганга Гете. Найбільшою рекомендацією для польського поета перед німецьким була його знайомість із співачкою Шимановскою, якої Гете був великим прихильником. Побачивши ся з Міцкевичем та його товаришем Едвардом Оди́нцем Гете промовив до них по французьки: „Il m' est très agréable de voir les amis de M-me Szymanowska, qui m' honore aussi de son amitié. Elle est charmante comme elle est belle et gracieuse comme elle est charmante“.²⁾ Гете мало знав про польське письменство та його розвій, та все таки знав уже на стільки, що міг сказати до Міцкевича, що він стоїть на чолі нового напрямку в тім письменстві. Міцкевич пробув у Ваймарі до кінця серпня, відси поїхав до Франкфурта, а відтам Реном до Могунції та Кобленції. Д. 6 вересня він із Оди́нцем зупинили ся в Бонні, де відвідали Августа Вільгельма Шлегеля, відомого перекладача творів Шекспіра, який у р. 1805 відбув подорож до Швеції та до Росії в товаристві французької письменниці пані Де Стаель. Мабуть оповідане Шлегеля про те, як їх у Росії на поштових стаціях із наказу міністра російські чиновники зустрічали в гальових уніформах, зі шпадами при боці та з відкритими головами, дало Міцкевичеві привід до іронічного натяку на німецького вченого, що хвалить ся російськими ордерами й за те хвалить царя (пор. поему Міцкевича „Петербург“ ст. 220, рядки 778-783).

Д. 25 вересня Міцкевич почав у ранці серед мряки та дощу з верхів Альп спускати ся на італійську землю. Подорож у тих часах ішла звичайно возами, а дуже часто на трудних місцях треба було переходити пішки. Дорога вела його через Медіолян та Падву до Венеції, де Міцкевич станув над вечір д. 7. жовтня і пробув несповна два тижні. Д. 20 жовтня він вибрав ся через Падву, Феррару та Болонію до Флоренції. Тут він кілька разів був гостем у російського посла кн. Горчакова, до якого вступ знов виеднала йому рекомендація пані Шимановскої. Д. 14 падолиста він вирушив до Риму, де станув д. 18. Тут перша його візита була у знайомі йому ще з Москви княжни Зинаїди Волконської, яка зараз д. 20 падолиста представила його тамошньому російському послови кн. Гагарінові, великому прихильникови Польків. При помочи тих Росіян Міцкевич міг у Римі познайомити ся з найчільнішими членами італійської та інших аристократій, з артистами та письменниками. Між артистами, яких тут мав нагоду пізнати Міцкевич, був російський маляр Брюлов, пізнійший учитель і приятель Т. Шевченка, французький маляр Орас Верне та данський різьбар Тордвальдсен. Найважливіші для Міцкевича в тім часі були оживлені зносини з ро-

²⁾ По нашому се значить: „Мені дуже приємно бачити приятелів пані Шимановскої, яка робить мені честь своєю приязню. Вона однаково чарівна як і вродлива, і однаково граціозна як і чарівна“.

диною галицького графа Анквіча, що від р. 1827 пробував у Італії з жінкою та дочкою Евою Генрієтою задля її слабого здоров'я, а також із дзоза Росіянками Хлюстіними, матір'ю Вірою та дочкою Анастасією, що також жили в Римі для поратowania здоров'я. Обі ті Росіянки визначалися незвичайною на ті часи освітою та товариськими талантами і причиняли ся багато до того, що Міцкевич міг у Римі жити в високій сфері духового життя серед ненастанних розривок та прогульок у добірнім товаристві.

Те, що оповідає В. Спасович про побут Міцкевича в Римі, буцім то там він „серед равтів та прогульок із археологами та любителями штуки пережив свій другий роман“, та буцім то „Генрієта Анквічівна закохала ся в вітхненого поета, хоч її неприємно разив усміх Байронівського сарказму на його устах і вона вважаючи його маловіром молила ся за його навернене“, і нарешті буцім то „мати була настроєна корисно для Міцкевича, але гордий отець ані чути не хотів про його подружній звязок із його дочкою“, — полягає на цілім ряді непорозумінь та видумок Міцкевичевого товариша Одиньця та самої Еви Генрієти Анквічівни, яка в пізніших літах видумала любовний звязок свій із Міцкевичем, якого на правду не було. Се все пояснено в праці кс. Яна Семенського п. з. „Ewunia“, який на основі родинних паперів тої дами виказав безосновність її пізнійших записок (пор. Wł. Mickiewicz op. cit. т. II, ст. 65—70).

При посередництві кн. Волконської мав Міцкевич нагоду в грудні 1829 р. познайомити ся з родиною помершого вже тоді цїсаря Франції Наполеона I, що жила тоді в Римі, а власне з його матір'ю королевою Гортензією, з його братом Жеромом, бувшим королем Вестфалії, якого бачив уже малим хлопцем у Новгородку 1812 р., та з його сином Людвіком Наполеоном, пізнійшим цїсарем Франції, який мав тоді 21 рік. Міцкевич до кінця свого життя заховав горячу симпатію до Наполеона та його родинн, і мабуть останнім його писаним твором була латинська ода до Наполеона п. з. „Ad Napoleonem III. Caesarem Augustum ode in Bomarsundum captum.“¹⁾

Рік 1830 почав ся для Міцкевича нерадісними звістками з рідного краю, відки донесено йому про смерть філяретів Соболевського та Кипріяна Дашкевича, а надто про придирки уряду до братів Міцкевича, на яких понакладано грошові кари за належане до тайних звязків. Його матеріяльне положенє не було так тривко забезпечене, як йому з разу здавало ся, бо значна часть накладу другого петербурського видання його творів, вислана на продаж до Кременця, пропала в дорозі і причинила йому страту більше як на 1000 рублів. Не мало гризоти причиняли йому також неправдиві та необережні звістки про нього та про його діяльність у фран-

¹⁾ Текст тої оди та її переклад на польську мову див. виданє Г. Бігеляйзена *Dziela Adama Mickiewicza* т. IV, ст. 350—352.

цуських часописах, що на його думку могли не тільки пошкодити його своякам та товаришам у Росії, але й йому самому замкнути поворот до рідного краю. Одним із ширителів таких звісток був невтомний писака Леонард Ходзько, молодий іще тоді виходець із Литви, що пізніше став наступником Міцкевича на кафедрі славянських літератур у Collège de France у Парижі. На основі його інформацій із Парижа з нього незадоволений був Лелєвель, що тоді жив у Варшаві і через знайомих у листах докоряв Міцкевичеві за його буцім то невдячність супроти земляків та легкодушне трачене грошей. Потіхою для Міцкевича була нова стріча зі Стефаном Гарчиньским, що задля хвороби легких прибув до Риму д. 3 марта і з яким Міцкевич міг говорити свободнійше та щирійше, ніж із Одињцем, що дуже часто не розумів його висловів і допускав ся недіскрецій у листах та принагідних публікаціях, що все тоді могло кожному російському підданому наробити багато клопотів. Того самого року познайомив ся Міцкевич також із голосним американським повістярем Фенімором Купером, старшим від нього о 7 літ, що прибув до Риму зі своєю дочкою одиначкою. Купер заохочував Міцкевича загостити до Америки, і можливо, що тоді блиснуло йому щастє одружити ся з багатою Американкою, але се був лише хвилиний блиск, що згас перед Міцкевичем за хмарами тютюну, який він від молодих літ пристрасно курив із люльки. Він почав думати про подорож до Палестини та до Арабії, а на відносини в Польщі глядів досить скептично. Владислав Замойский, що познайомив ся тоді з ним у Римі, пише в своїх споминах, що Міцкевич „остро осуджує виступи варшавської опозиції, яка очевидно шукає взірців у недоваренім французьким парламентаризмі, і вболіває над евентуальною боротьбою (властиво над плянованим тоді повстанєм проти Росії), бо чує в ній боротьбу нерівну, неможливу, що доведе до нехибного погрому“ (Wł. Mickiewicz op. cit. II, ст. 100).

Замість на далекий Схід, Міцкевич із Одињцем д. 6 мая вибрав ся до Неаполя. Тут він близше зійшов ся з гр. Александром Потоцьким, українським магнатом, що прибув до Риму в початку лютого. Сюди прибули також пані Хлюстіни. Не вважаючи на приємне товариство Міцкевич почував неспокій і д. 15 мая сам без супроводу вибрав ся кораблем до Сіцилії. Побув там одначе недовго, звідав тільки міста Палермо та Мессіну і д. 24 мая був уже знов у Неаполі. Тут польське товариство проводило час на прогулянках у прегарні та історично памятні околиці, а Міцкевич перший раз по своїм приїзді до Італії тут узяв ся за перо і переклав Гетого романсу „Kennst du das Land?“.

Так минув місяць. Д. 20 червня Міцкевич був уже з поворотом у Римі, а д. 1 липня вибрав ся мабуть без ніякого виразного пляну до Швайцарії, аби провести літо в горах. Подорож ішла помалу, з перестанками через Фльоренцію,

Пізу, Геную, де Міцкевич здибався з сином Гетого Августом, через Медіолян і далі через Альпи до Женеви, де Міцкевич опинився д. 31 липня. Тут він дізнався від панни Анастазії Хлюстіни про липневу революцію в Парижі. Панна Хлюстіна пам'ятаючи, як Міцкевич у Римі пророкував близький упадок Бурбонів у Франції, з ентузіазмом клякнула перед ним держачи в руках французьку газету, і скрикнула: „Хвала про-рокови!“

В Женеві найважнішою подією треба вважати стрічу Міцкевича з Зигмунтом Красінським, тоді ще молодим учеником, що пізніше мав стати одним із найвизначніших польських поетів. Отець Зигмунта, генерал Вінкентій Красінський, жив у Варшаві в приятельських зносинах із тамошніми клясіками, і молодий Зигмунт виріс у тій атмосфері. Не диво, що стріча з Міцкевичем мусіла мати на нього немалий вплив. У листі з д. 11 серпня він ось як описує сю стрічу: „Я бачився з Одиńцем, який представив мене Міцкевичеві. Той прийняв мене дуже чемно. Він дуже блідий і слабкий, середнього росту, худого лиця, але його риси гарні, спокійні, меланхолійні. Сам він холодний, понурий, виглядає на дуже розсудного чоловіка. Я уявляв собі його зовсім инакше. Дивну уяву робимо собі не раз про людей, яка зникає по їх пізнанню“. Мабуть щось тягло молодого Красінського до Міцкевича. В дд. 14—30 серпня вони в чвірку — Міцкевич і Одинець, молодий Красінський та його ментор Якубовський відбули двотижневу прогульку в околиці Женеви, до Монтре, Чіллєонського замку, Інтерлякена, Лявтербруннена, до озера Чотирьох кантонів, Люцерни та Берна. В часі тої подорожі Красінський д. 21 серпня записав у своїй дневнику ось що: „Міцкевич троха оживився і ліпше познайомився з нами. О, які хибні були осуди про нього в Варшаві! Він широко вчений, володіє мовами польською, французькою, італійською, німецькою, англійською, латинською та грецькою. Розуміє дуже добре європейську політику, історію, філософію, математику, хемію та фізику. З літературою може ніхто в Польщі так не обізнаний, як він. Чуючи, як він говорить, здається, що він читав кожду книжку. Про кожду річ говорить розсудно та поважно. Звичайно він сумний і задуманий; нещастя вже вирили зморщки на його 30 літнім чолі. Все спокійний, але з очей видно, що кинена іскра запалить огонь утаєний у грудях. Видався мені ідеалом чоловіка вченого та в повні геніяльного“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. II, ст. 131). А скінчивши прогульку Красінський записав ось що: „Загалом ся подорож була мені приємна, а товариство Міцкевича дуже корисне. Від нього я навчився холодніше, красше та безсторонніше дивитися на діла сего світа і позбувся многих пересудів, упереджень та фальшивих поглядів, і се певно буде мати на ціле моє дальше жите добрий і благородний вплив“. А до свого вітця троха пізніше, д. 22 жовтня він написав: „Ча-

сто видав я Міцкевича. Розмови з ним освітили мене багато в літературі та філософії. Прошу вірити, що се не сторонність, а тільки правда. Той чоловік стоїть на висоті європейської цивілізації і дуже добре вміє погодити суху дійсність життя з найвисшими помислами поезії та філософії. Широким умом він обіймає всі науки й штуки, тверезо судить про питання політичні та наукові. Його розум непохитний у щоденних ділах, а характер тихий; видно, що перейшов через школу нещастя. Зовсім переконав мене, що смуток — дурниця як у діланю, так і в мовах і в писанню; що правда і тільки правда може бути гарною та привабною в нашім віці."

З Женеви, розставши ся там із Одиєм, Міцкевич через Фльоренцію вернув до Риму. В Фльоренції він останній раз бачив ся з Анквічами. Останні часи у Римі пили йому вже не так весело, як за попереднього побуту. На його душу налягали иноді важкі прочутя. Дуже характерний вираз тим прочутям він дав у вірші п. з. „Do matki Polki“, якого переклад подаю тут.

ДО МАТЕРИ ПОЛЬКИ.

О мати Полько, як у твого сина
В очах іскрить ся генія промінь,
Як із чола вздриш, що твоя дитина —
Горде, шляхотне польське покоління, —

Коли ровесних кинувши забаву
Иде до старця, який співає думи,
Або чоло наморщивши, з задуми
Слуха, як предків повідають славу,

О мати Полько, злі його забави!
Клякни перед иконою Болящої найперше,
І глянь на меч, що серце їй кровавить, —
І в тебе ворог прободє так серце.

Бо хоч у мирі світ і зацвите цілий
І поєднують ся і уряди й народи,
Твій син покликаний до бою без хвали
И до мученичества без надгороди.

Вели-ж йому в яскиню самітну
Заздалегідь іти, лежати на рогожі,
Вдихати гниль і вохкість, спать без сну
Із ідовитим гадом в однім ложі.

Там він навчить ся свій під землю гнів ховати,
Думки свої в дні серця загібать,
Мов сопухом гнилим словами затрувати,
Потульним бути, як холодний гад.

Спаситель наш дитятем в Назареті
Іграв ся хрестиком і на хресті й умер;

О мати Полько, я-б твоїй дитині
Будущі забавки давав уже тепер.

Вязав би рученята ланцюхами,
Впрягав би до тачок що дня, як слід,
Щоб не дровав пізнійш перед катами
Та на вид шибениці щоб не зблід.

Не піде він як давнє те лицарство
З хрестом святую землю здобувать,
Ані як новочаснеє вояцтво
За волю кровю землю поливать.

Позов пришле йому невідомий шпігун,
Його поборе суд кривоприсяжний,
А боєвищем буде казмати бруд,
А присуд видасть ворог недосяжний.

А побідженому замість гробниці
Зістане деревище шибениці,
А слава лиш хиба — короткий плач жіночий,
Та згадка земляків у довгій пітьмі ночий.

Сей вірш, написаний у Римі д. 27 падолиста 1830 р, дає нам понятє, які страшні образи будущини Польщі гнітили та мучили уяву поета¹⁾. Не диво, що такі важкі прочуття мусіли збудити сильний неспокій та тривогу в його душі. Не диво також, що він почав шукати потіхи в релігії та запускати ся думками в мглистий світ абстракцій та вірувань, у яких йому являла ся безсильність розуму й потреба твердої віри в надприродну силу, що одинока може вивести його самого й його народ із тяжкої проби. Такими почуттями надихані також його вірші писані в ту пору в Римі: „Rozum i wiara“, „Arcymistrz“, „Mędrcy“ та „Rozmowa wieczorna“.

І справді, два дні по написаню вірші „Do matki Polki“ в Варшаві вибухло повстанє, яке своїм першим вибухом усунуло зверхника російського уряду, вел. кн. Константина Павловича з його становища віцекороля польського, т. зв. Конгресового Королівства, а в дальшій ряді спричинило його відїзд до Петербурга разом із тими полками царської гвардії, що були призначені для стереження його особи.

¹⁾ Що до дати написаня сего вірша в польськїм письменстві висловлено ріжні погляди. Одинець у однім листі оповідає, що Міцкевич читав йому той вірш д. 14 падолиста 1829, та можливо, що тут помилка в цифрі року замість 1830. Антін Мазановский у своїй розвідці про Міцкевича доказує, що вірш був написаний правдоподібно між 11 і 14 липня 1830, коли Міцкевич виїхавши з Фльоренції доїздив до Генуї. Сам Міцкевич значно пізнійше, в промові д. 29 падолиста 1847 заявив рішучо: „W Rzymie r. 1830 listopada 27-go pisząc wiersz „Do matki Polki“ przeczułem powstanie, które za dni parę wybuchło w Warszawie“. Се на мою думку рішає суперечку про дату того вірша. Пор. Dr. H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza, Lwów 1893, t. IV. ст. 452 і Wł. Mickiewicz, op. cit. t. II, ст. 124.

Польське військо, що стояло озброєне в краю і якого головним комендантом був царевич Константин, усе перейшло на бік повстання і стануло готове до бою з Росією. Се була дуже важна в своїх наслідках подія, а найважнішим її наслідком була коротка та тяжка війна Польщі з Росією в р. 1831, яка на довгі десятиліття, бо аж до тепер, основно змінила політичний стан Польщі і скінчила ся тяжким погромом не стільки воєнним, скільки політичним та національним, що зробив ся темою остатнього великого поетичного твору Міцкевича, який являєть ся на світ у отсій книжці.

Події в Варшаві важким тягаром лягали на душу Міцкевича і він почув охоту особисто подати ся на місце тих подій, але се не була така легка річ. Довело ся вибрати до рогу на Париж, аби там виеднати собі якусь урядову місію, що могла б запевнити йому безпечний переїзд через російську границу та побут у Варшаві. Міцкевич виїхав із Риму д. 16 цвітня, був у Женеві д. 16 мая, а до Парижа прибув аж у початку червня 1831 р.

V. ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАНЄ 1830—31 pp.

Польське повстанє, розпочате у Варшаві в ночі на д. 29 падолиста нападом озброєних польських конспіраторів на т. зв. Бельведер, палату бувшого остатнього польського короля, а тодішню резиденцію вел. кн. Константина, се незвичайний із многих поглядів історичний факт, безмірно важний особливо в історії Польщі та Росії, і навіть подекуди парадоксальний із чисто воєнного становища. Війна викликана вибухом повстання почала ся з польського боку з добре вишколеною армією, вишколеною головно вел. кн. Константином, у числі 35.000, почала ся рядом більш або менше блискучих побід, а скінчила ся по кількох місяцях із армією звиш 120 000 цілковитою розтією, вимаршем ріжних частин армії за границі Польщі до Австрії та до Прусії, штурмом та капітуляцією Варшави, знесенем конституції Польського Королівства та всіх сполучених із нею свобод та користей, таких, як окремі фінанси та окрема армія, і страшенним скріпленням петербурського самодержавя та злученої з ним систематичної русифікації. Польська суспільність, виказавши в тій війні багато геройства та самовідреченя, стратила евентуально найкрасший цвіт своєї інтелігенції, що або погинула в боях, або разом із великими останками армії вийшла за границю, або потерпіла страшенно від російського переслідування по війні і мусіла коротати свій вік у сибірських копальнях, арештантських ротах або в кайданах та казматах. Російський уряд не обмежив ся чисто політичною реакцією, але позносив усі найважніші культурні та просвітні інституції, в тім числі поперед усього оба університети в Варшаві та Вільні, наукове товариство в Варшаві, поконфіскував великі публичні та приватні бібліотеки, а що біль-

ше, поконфіскував маєтності майже всіх польських визначних родин, яких члени були замішані в повстанє, не минаючи й таких мало-заможних, як родина Міцкевича, якій відобрано не тільки фільварок Засянь, але також родинний дім у Новгородку. На еміграції крім генералів та начальників повстання опинилися також найчільніші польські поети, письменники та вчені, по перед усього трійця геніяльних поетів Міцкевич, Словацький і Красінський, оба чільні представники т. зв. української школи Богдан Залеский та Северин Гоцинський, а з старшого покоління заслужений поет та вчений Юліян Немцевич, на решті також найвизначніший тоді достойник польської нації, бувший міністер царя Александра Кн. Адам Чарторийський, який серед аристократичної та консервативної частини еміграції якийсь час уходив навіть за польського короля *in exilium*. Се було страшне переміщенє національних сил, що могло вивести з рівноваги навіть найсильніших духів і справді зробило се протягом дальшого десятиліття. Треба додати, що до такого тяжкого впадку польського повстання в значній мірі причинилися внутрішні незгоди в лоні самої польської інтелігенції, а головню перший раз тоді не без впливу французьких революційних та соціалістичних доктрин замаркований серед польської суспільности антагонізм між аристократією й демократією, між консерватизмом і лібералізмом та радикалізмом. До сего треба додати ще не так вроджену польській інтелігенції, як радше викликану давнішими поколіннями охоту до особистих сварів, підозрін та ворожнечі, анархістичну жилку, що причинила ся до впадку Польщі при кінці XVIII в. і в значній мірі причинила ся також до того, що не малі сили польської еміграції по р. 1831, викинені подіями за границю, змарнували ся як для самої Польщі, так і загалом для поступового й ліберального руху в Європі.

Для інформації читачів менше обзнайомлених із історією того часу подаю тут короткий перегляд найважніших подій польського повстання 1830—31 рр.

Зараз по вибуху повстання, д. 5. грудня, тимчасове правительство польське іменувало диктатором Хлопіцкого, який пробув на тім становищі до д. 13 січня 1831, коли ухвалою сойму оречено детронізацію царя Николая та відсудженє династії Романових від польського престолу. На місце Хлопіцкого головним комендантом польського війська іменовано кн. Радзивіла.

Польська армія в часі вибуху повстання виносила 35.000, місяць пізнійше вже 55.000. Російське військо під проводом коменданта Дібіча Забалканського вступило на польську землю д. 24 січня. Перша стичка Поляків із Росіянами була д. 2 лютого під Сточком, де ген. Дверніцкий відпер російського генерала Гейсмара. Д. 13 лютого була більша битва під Гроховом, у якій Росіяни хоч не були побиті, не могли спинити Поляків у виконанню переходу через Вислу.

В лютім кн. Радивіл уступив із коменди, яку по нїм обняв Скви́нецький. Д. 19 лютого він вислав ген. Дверніц-кого на Волинь, але сей похід не вдався, бо вже 19 марта Дверніцкий побитий у двох битвах під Боремлею та коло Люлинської коршми мусів уступити з Волині й перейшов зі своїм військом австрійську границю, де його військо було розбровене Австріяками.

Рівночасно з тим Скви́нецький випер російського генерала Розена з під Вавра і побив його коло села Дембе Велике. За те ген. Хшановский, висланий на підмогу Дверніцкому, запізнився, і аж 27 цвітня відпертий Росіянами вернув до головної армії. В російськїм війську, якого велика часть протягом 4-ох місяців стояла в околиці Седльця, вибухла холера, на яку вже в цвітні захорувало звиш 5.000 людей. Та Росія слала чим раз нові сили на терен війни, і д. 14 мая російське військо віднесло значну побіду над польським під Остроленкою. Наслідком тої битви Скви́нецький мусів відступити до Варшави, а одну часть свого військо під проводом Гелгуда вислав на Литву для піддержання тамошнього повстання. Одначе й ся часть польської армії не мала успіха, і пробравши ся до пруської границі перейшла її та зложила оружє в руки Прусаків.

Д. 29 мая вмер російський комендант Дібіч на холеру, а його місце від д. 13 червня заняв ген. Паскевич. У маю здушено також решту волинського повстання, а його провідник ген. Колишко, побитий від російського генерала Рота під Дашевом, мусів також зі своїм відділом вийти до Галичини. В кінці липня Скви́нецький зрік ся головної коменди, а його місце заняв ген. Дембінський. Д. 3 серпня в Варшаві вибухла контрреволюція, зложено новий уряд із президентом на чолі, який мав мати зверхню власть над комендантом армії. Президентом вибрано Круковецкого, який на своїм уряді продержав ся всего 20 днів та своїм урядованєм стягнув на себе велику неславу та численні закиди з боку земляків. Уже д. 6 серпня почала ся облога Варшави російськими військами. Комендантом замість Дембінського був іменований Малаховский. Одна часть армії, що стояла над Вислою недалеко австрійської границі під проводом ген. Ромаріна, ще раз д. 19 серпня відперла російського ген. Розена на Брест, але незабаром мусіла також перейти через австрійську границю й там зложити оружє.

По дводневнім штурмі російського військо піддала ся Варшава д. 26 серпня, і се був властивий кінець повстання. Головна часть польського військо в числі коло 20.000 під проводом ген. Рибінського пішла на захід і д. 20 вересня перейшла пруську границю. Найдовше держали ся обі кріпости, Модлін, що піддався д. 26 вересня, і Замость, що піддався аж д. 9 жовтня.

Для ілюстрації тих подій уважаю не зайвим опублікувати тут невеличку гумористичну поему, написану кимось із

польських емігрантів незабаром по подіях, і можливо ще доси не друковану; принаймні в доступній мені дуже багатій літературі сеї теми я доси не стрічав її. Друкую її з рукопису моєї бібліотеки, невідомого мені походження. Вона написана на великій аркуші сірого, старого канцелярійного паперу на всіх чотирех сторонах, на ст. 3 у два стовпці, одною рукою, досить блідим чорнилом, із немногими поправками в тексті, зробленими іншою рукою й чорнішим чорнилом. Подаю текст зовсім дословно, поправляючи тільки декуди правопис, особливо замінюючи непотрібні великі букви малими; де треба було поправок у самім тексті, там вони зазначені в нотках.

POLSKA W BANKU.

Pocziwi nasi przodkowie
Dobre mieli serce;
Przegrali Matkę Polskę — day im Boże zdrowie! —
Na częstkowej poniterce.¹⁾
I największą część przegrali
W Faraona do Moskali.

W potomkach duch przodków ożył, —
Chcieli grać w Diabełka, —
Pan Mikołaj²⁾ bank założył,
10 A w banku Perełka.
Polska droga była w banku,
I bank to nielada,
A spółnik gry w pocziwym przedstawiał się franku³⁾,
Bo tak pięknie gada:
„Odegramy cię, kochanku!
Polska lub zagłada!“
I zagrzało wielkie banko
Nocy Listopada.

Tego banku wielką chwałą
20 Grzmiała ziemia i niebiosy,
A za nami nic nie stało
Oprócz naszych serc y kosy.
A bankierem był Konstanty,
Chciał z Chłopickim razem
Po partacku grać na fanty
Układami, nie żelazem.

Czuł wyraźnie przegraną, prosił o akordy,

¹⁾ Гра в карти.

²⁾ Російський цар Николай I.

³⁾ Французська монета, а при тім натяк на приязнь Французів до Поляків.

A pocziwy dyktator akordować radził.

Uradzono — zrobiono, y Konstanty hordy¹⁾

Ściągnął z banku y cało za Bug uprowadził.

30 Chłopicki wziął talią i chociaż od dawna

Dobrze znał naturę kart,

Lecz dłoń do Faraona była tylko wprawna,

W Diabełku on diabła wart.

W owym wielkim Diabełku nocy Listopada,

Gdzie iedno wygrywało — byt albo zagłada,

Drżącą dłonią sam nie wiedział,

Czy znów ma ciągnąć bank, czy nie, —

Założywszy ręce siedział

Y marnował drogie dnie.

40 Gdyby wtenczas z mieczem w dłoni

Z po nad Bugu banko krzyknął,

O, był by wielki sztandar Orła i Pogoni

Na starych wiał granicach, gdzie wiać już nawyknął.

On radził się kabałki²⁾, a tu wołał klub:

„Nie tak trzeba zbawiać kray!

Dyktatorze, nie tak rób!

Ty akordy radzisz z wrogiem —

Idź że sobie z Panem Bogiem,

A talią tutaj day!”

Wzięli talią seymowi

I dali Radziwiłowi, —

Tak bez niego, jak i z nim.

Aż Radziwił sam się dziwił:

„Skąd ta grzeczność przyszła im?”

W tym dwakroć sto tysięcy poniterów¹⁾ stało,

A na czele grał Dybicz z Zabałkańską chwałą.

„Banko!” — krzyknął grał z Bałkanu.

„Dotrzymamy pewnie panu!”

60 „Banko!” — krocie dział zagrzmiały.

„Banko!” — rykła zgraja.

Aż w Warszawie okna drżały,

I drżało w Petersburgu serce Mikołaja.

Trzy dni wrzała rzeź y mordy,

W tym szczęśliwy trał:

Pierwszy poszedł na akordy

Zabałkański grał.

Zabrał swoje bohatory,

[Ale polskie kanoniery],

70. Polskie lance y bagnety

Taką ich powitały uroczystą pliią,

Że aż się pogarbiły zabałkańskie grzbiety,

I bohater wykrzyknął: „O, tęgoż tu biią!”

¹⁾ Гвардійські російські полки.

²⁾ Кабалка — ворожка з карт.

- Pan Skrzynecki, Jan z imienia,
Wziął talią od niechcenia,
I miał dobry plan:
Chciał nie chodząc po Bałkanie
Urwać sobie na miejscu bałkańskiego laura.
„Banko!“ — krzyknął niespodzianie,
80. Zagrmiał napad Wawra.
I z zimowych ciepłych kwater
Umykał co tchu bohater
Sam gdzieś na Iganie;
Jak kto mógł y zdołał,
Pod Dąb. do Domanic.
„Naprzód, wiara!“ — pan Jan wołał —
„Na bagnety! Proch z panewki!
Naprzód, naprzód chorągiewki!“
I strzepał ich na nic.
90. Prawda nie grzech, panie Janie,
Udały nam się Iganie,
I pewnie się tam w niebie pocieszyła dusza
Nieboszczyka bankiera pana Tadeusza.¹⁾
Ale pan Jan zapomniał, że talią trzymał,
Narwał laurów bałkańskich y na nich zadrzymał.
Pan Jan był wielki bankier, są na to dowody,
Lecz wzorem Herkulesa po trudach zwycięstwa
Do stóp pani Janowej poszedł po nagrody,
Bo piękność, iak świat światem, jest nagrodą męstwa.
100. I ukląkłszy przy iey stopie
Rzekł: „O naydroższa kochanko!
Już y w Polsce y w Europie
Głośnie moje wielkie banko.
Zabałkańskich laurów snopy
Składam u twej drogiey stopy;
Ty ie listkiem mirtu zamień!
Takich snopów ze trzy kopy
Był bym przyniósł do twej stopy,
Lecz do ciebie, moja chwało,
110. Zródło najsłodszych omamień,
Do ciebie mnie serce gnało!
A serce, ty wiesz, nie kamień.
O, za żadną w świecie chwałę
Już z Warszawy do Moskali
Od ciebie, me niebo całe,
Twój się luby nie oddali.“
- I dobra pani Janowa
W zachwyceniu cała,
Nie odrzekła ani słowa,

¹⁾ Тадея Костюшка, що вславив ся серед Поляків людовим пов-
станєм і побідою над Росіянами під Рацлавицями.

120. Tylko nań patrzała
 Okiem tklivey miłości, za całą nagrodę
 Głaszcząc go białą rączką po pod siwą brodę.
 Aż nie prędko, nie prędko rzekła: „O, mój luby!
 Dobrze niebo spełniło wszystkie moje śluby!

Z krwawych boiów wracasz cały,
 Otoczony blaskiem chwały.

Lecz ileż to twoja chwała
 Gorzkich łez mnie kosztowała!

Nie oddalay się odemnie,

130. Zaniechay tych banków już!

Mnie tak z tobą byź przyjemnie!

Tutay na mem łonie

Uwieńczone twoje skronie

Po wojennych trudach złóż!

Słuchay, gdybyś mógł te skronie

Złożyć na twej lubey łonie

W dawney Jagiełłów koronie,

Wtenczas ta twoja Janowa

Byłabym polska królowa.

140. Zostaie tu w Warszawie xiążę Czartoryjski.

Już iest tronu bardzo bliski;

Wtenczas xiężna Adamowa

Była by polska królowa.

O, tey myśli nie zniosę! Jeżelim ci miła,

Zrób to, drogi mój Janie, bym królową była!

Nie uwierzysz, iak twej żonie

Do twarzy będzie w koronie!"

Tak pod mirtem w Warszawie na miłości łonie

Drzymał stary Walenrod przy siwey Aldonie,

150. Wielbiąc sercem rycerskim poważne iey wdzięki.

A tym czasem dokoła zbierały się burze,

Aż zagrzmiało w czarney chmurze

Banko Ostrolenki,

Po którym do Warszawy do naydroższych stopek

Przyniósł pan Jan tych laurów bardzo mały snopek;

I pewno się tam w niebie zasmuciła dusza

Nieboszczyka bankiera pana Tadeusza

Już była wyświecona tu piątka, tam as;

Pan Jan siedział spokojnie, a klub do kabałki!

160. Seym pocziwy wypłatał koszałki, opałki, —

Miał po temu czas.

Jak zaczęli radzić, doradzać, odradzać,

W kontramarszach się przechadzać,

W taki wpadli las,

Że na wieki zapomnieli,

Że już całkiem nie wiedzieli,

Co nam tam wygrywało, czy piątka, czy as.

- Był Sierpień, a w tym Sierpniu w całej słowa mocy
 Noc — piana y ze wszystkich nayplugawsza nocy.
 170. W nią przy ciemnym kaganku w ukrytej szynkowni
 Zebrali się na radę klubiści wymowni.
 Zdrayce! A na ich czele dway Oycę duchowni
 Radzili o oyczyźnie, a na piane twarze
 Padał łysk od kaganka, ciemny, iak ich głowy.
 W ich rękach był krzyż Zbawcy, a oni zbrodniarze
 Krwi y rzezi pragnęli y kuli okowy.
 Ich imiona — nie, zgroza wspomnieć nie dozwala
 Tych imion obrzydliwych, które zbrodnia kała.
 Wspólnicy Mikołaja, w lochach przy kaganku
 180. Pliją mu tassowali do zabicia banku.

- Pana Jana na seymie
 Pożegnano uprzemie.
 „Chodź tu, panie Henryku!
 Potrzebni nam wodze.“
 I nabrali bez liku
 Pierwszych lepszych po drodze.
 Kray chciał piątki, asa klub;
 190. Zdarto pocziwą piątkę, przyszedł as zradziecki,
 I wykopał dla nich grób
 Ręką pianych klubistów, — był to Krukowiecki.
 Zle było grać w polu, zaprosił do miasta.
 W tym dniu zgrozy y niesławy
 Wszedł Mikołaj do Warszawy
 I powiedział: „Basta!“
 A my wierni samym sobie
 W krwawey rzezi, w krwawym mordzie
 Woleliśmy poledz w grobie,
 Lub pójść na świat szYROKI w dniach smutku y zgrozy,
 Polską piersią zaludniać europeyskie kozy,¹⁾
 200. Niż się spodlić na akordzie.
 Lecz tułacze, niedobitki,
 Dziś bez kraju y bez stali,
 Zgrani do ostatniey nitki, —
 I cożeśmy to przegrali?
 W męskiej piersi serce biie,
 W męskiej piersi Polska żyie!
 Przyjdzie jedna talia, y wszystko odbiie.
 Każdy z nas dziś, dzięki Bogu
 Wielki bankier, Mało który
 210. Patrzy na dół, bo z nałogu
 Przywykł patrzeć już do góry.
 I dziś spoyrzy w około, kogo w więzach wloką

¹⁾ Koza в значіню тюрма, вязниця.

Na Sybir lub do kozy, iak szYROki świat?

A on wznosi dumnie oko

Z pogardą z za krat.

I oddech iego piersi y iego spoyrzenia

Śmielsze y pogodnieysze, niż tchnienia Europy,

Co cała siedzi w kozie własnego spodlenia,

Przytłoczona ciężarem Tamerlańskię stopy.

220. A on wielki y z za krat

Idzie banko choć o świat!

Na me słowo wierz ślepo: to pewnie nasz brat!

Не вважаючи потрібним контролювати та пояснити всі подробиці сеї вірші, друкую її тут як причиною до тої емігрантської польської літератури, що зробила ся одною з найзаметніших карток у історії польського письменства, а доси досліджена й оброблена дуже мало. За великими світилами польського письменства, що працювали на еміграції по р. 1831, такі безіменні, хоч як цікаві твори легко попадають у непамять, хоч нераз можуть кинути не мало світла на події та настрої тої памятної епохи. Після сего історичного екскурсу вергаю до огляду важніших фактів із життя Міцкевича в тім часі. Про той час у статі Спасовича подано дуже небогато, а власне ось що:

„Зимою 1830—31 вибухло польське повстанє, якого успіха Міцкевич не надіяв ся. Початково той рух затрівожив його до глибини душі. Його продукція значно ослабла в аристократичнім товаристві, серед самих приємностей від творів штуки. Тепер він знов занурив ся в національну течію й почув, що до нього вертає вітхненє з небувалою силою. В його душі dokonala ся нова переміна: байронівський сарказм та релігійне вільнодумство щезли; багато літ не будши на сповіди Міцкевич приступив до причастя. Весною 1831 р. він надумав, що обовязок совісти вимагає від нього вступити в ряди борців. Та поки він приїхав на театр війни, повстанє вже догарало“. Про те, що робив і куди їздив Міцкевич літом і в осени та зимі 1831 та в початку 1832 р., Спасович не згадує нічого, а се на мою думку дуже важна доба в житю Міцкевича, і я вважаю потрібним на основі оповідання його сина сказати про неї дещо докладніше.

Як ми вже бачили, кінець 1830 і більше як чверть 1831 р. Міцкевич провів у Римі, і аж при кінці цвітня вибрав ся до Парижа, аби відси перебрати ся на терен війни. В Парижі він станув аж у червні і там швидко розчарував ся у всіх надіях, які покладали Поляки на приязнь французького правительства та на прихильність французького парламенту. Він зрозумів, що крім гарних та марних слів Франція не дасть Польщі ніякої ані військової, ані навіть дипломатичної помочи. В Парижі дійшла його відомість із Петербурга, що там д. 25 липня вмерла на холеру його приятелька та

протекторка Марія Шимановска. Тут зустрів він поета Литвина Антона Горецького, що мав як делегат литовської партії руху удати ся до Варшави, але мусів їхати аж на Лондон і Париж, не можучи безпосередно перебрати ся через російський кордон. У Парижі Горецький вивед для себе й для Міцкевича фальшиві паспорти, й оба вони поїхали до Дрездена, де опинили ся д. 6 вересня. Тут у перше Міцкевич зіткнув ся з польським кружком, а д. 8 серпня сюди прибув із Варшави Немцевич, висланий як агент польського правительства до Парижа, і з ним познайомив ся також Міцкевич. Під німецькою назвою він поїхав до князівства Познаньського, а власне до Смельова, маєтності Ксаверія Бояновського, що лежала недалеко російської границі. Тут Міцкевич бажаючи доконче хоч на короткий час ступити власними ногами на територію Польського королівства, поїхав у невеликім товаристві до граничного села Коморжа, і відтам у супроводі одного селянина перейшов російську границю, пройшов невеликий шмат дороги й вернув назад неспостережений російськими патрулями. Він почув себе тут таким безсильним та пригнобленим, що иноді приходила йому думка про самовбивство. Але він перемиг себе і пробув довгий час у різних місцевостях Познанщини, а власне в Будзішеві у Лубеньських, у Конашеві у пані Скуржевської, в Обезержу у Турнів, у Лукові в Йосифа Грабовського та в Горині у Тачановських. Тим часом повстанє закінчило ся упадком Варшави, і разом із тим почали до Познанщини напливати польські війська виперті з Королівства та різнородні емігранти. В однім війську був також брат Міцкевича Францішок, що хоч хромий на ногу не заважав ся піти в ряди повстанців, а вийшовши з ними на пруську територію вмер тут по кількох роках у Лукові. „В Познанщині — пише про той побут його син (ор. cit. II, ст. 165) — Міцкевич поробив перші спостереження над еміграцією, якої долю мав поділяти, двигаючи її тягар до смерті. Рівночасно пізнав також побут князівства, представників усіх його верстов, магнатів, дрібнішу шляхту й селян. Тож не диво, що в Лукові в нього явила ся перша думка про „Pana Tadeusza“, і там також він кинув на папір перші рядки тої поеми“. Далекі виразніші та яркіші сліди його побуту в Познанщині маємо в його драмі „Wielka utrata“, особливо в дії III.

Пробувши в Познанщині 8 місяців Міцкевич у цвітні 1832 р. виїхав до Дрездена, де прожив до 23 червня кілька „благословенних“ місяців незвичайно багаті та енергічної поетичної творчості. Тут він поперед усього докінчив переклад Байронової поеми „Джаур“, розпочатий іще в Ковні, працю, що завдала йому багато труда, хоч обернена була на твір не дуже високої вартости. Скінчивши сей переклад він узяв ся до продовження драматичної поеми „Dziady“ і написав майже одним духом третю часть, зовсім самостійний твір, відмінний і духом і способом представлення від обох

попередніх. Пишучи сю драматичну поему під свіжими вражіннями повстання та еміграції Міцкевич рівночасно в своїй творчій фантазії розширяв її плян на часи перед повстанєм і по повстаню. „З еміграційних „Dziadów“ — пише його син (ор. cit. II, ст. 174—175) — автор оголосив тільки третю часть, але носив ся з думкою попередити її описом мучеництва Польщі по розділах, а в дальших частях приступити до свіжійших Миколаївських жорстокостей. Був би сим способом обняв цілу історію переслідувань і мучеництва нашої вітчизни. Сцени віленські, се вступ до вязниць петербурських, каторжних робіт та оселеня в Сибірі. В одній із дальших частий мав автор вивести на сцену не-вільника барського конфедерата, що просидівши ціле жите в петербурській кріпости дочекав ся р. 1825 і оповідає новим товаришам про увязнене Костюшка та Нємцевича“. Се оповідане зложене на підставі власних листів Міцкевича, для мене рішучий доказ, що власне в тім часі в уяві Міцкевича повстав між иншими плян його великої драми „Wielka utrata“, в якій скрісталізувало ся все найважнійше з того, що йому насувало ся на думку і вилило ся в листах. Виведене барського конфедерата та оселеня Поляків на Сибірі, хоч первісно пляноване, не було виконане пізнійше, але знаємо, що Міцкевич по написаню сеї драми взяв ся ще окремо обробити барську конфедерацію в драмі, написаній французькою мовою. В матеріялах зібраних Владиславом Міцкевичем нема виразного свідоцтва, коли був написаний епічний „Уступ“ доданий до третьої части „Dziadów“. Можливо, що коли не ціла та поема, то бодай значна її часть була написана ще в Римі. В Дрездені натомість були написані також під сзіжими вражіннями оповідань ріжних емігрантів ті епізоди з історії війни 1831 р. „Śmierć pułkownika“, „Nocleg“ і „Reduta Ordona“, яких переклади на нашу мову подаю на кінці сего тому.

Пробувши майже до кінця червня 1832 р. в Дрездені Міцкевич почав почувати себе небезпечним на німецькій території, і разом із сімома товаришами емігрантами, в тім числі зі своїм знайомим іще з Вільна Гнатом Домейком, пізнішим ректором університету в Чілі в Південній Америці, вибрав ся до Парижа. „Не нудна була — пише Домейко — ся подорож до Франції Міцкевичеви. Сім нас емігрантів їхало з ним разом. У часі подорожі старий Костюшківський вояк, легіоніст взень Константина, полковник Лаговський оповідав чудеса про Мацейовиці, про легіони, про вязниці та морене голодом за часів вел. князя, майор четвертого полку Слубіцький оповідав про битви під Гроховом та Вел. Дембем, капітан із Наполеонової служби та Наполеонів товариш на Ельбі Пунтнер про битви під Бородіном та Ватерльо, веселий посол мазовецький Тшціньський, за молоду адютант Домбровського й шеф першого полку Мазурів розвеселяв нас оповіданем забавних сцен із шляхотських заїздів,

сеймиків та гулятик, а в перервах. начальники повстань та послі з остатнього сойму Словіцкий, Жарчинський та Накваский вели деколи продовжене завзятих соймових дискусій та інтерпеляцій. Усі ми їхали в однім повозі“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. II, ст. 184 - 5)

VI. В ПАРИЖІ 1832—1838.

Про дальший шестилітній побут Міцкевича в Парижі подаю по перед усього оповідане Спасовича.

„По здобутю Варшави через Паскевича соймові палати, штаб війська, клуби та всі члени повстанського правительства перейшли через пруську границу. Центром еміграції, вповні зорганізованої для дальшої акції, зробився Париж. Міцкевич не брав участі в повстанню, та виступив тепер як речник і публіцист еміграції, стараючи ся мирити незлічені партії, на які вона розпадала ся, та давати їм спільний напрям. У першій половині 1832 р. живучи в Дрездені він написав два твори патріотичного змісту, що незабаром були видані в Парижі. Один із них писаний прозою мав заголовок „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“. Ся книжечка була взірцем твору Ляменне „Paroles d'un croyant“ і перекладена на французський язык гр. Монтяльмбером дістала ся разом із твором Ляменне на індекс книг заборонених римо-католицькою церквою. Се був немов катехізм польського емігранта, щось у роді філософії історії з національного погляду. Значіне історії вист. вляє автор як боротьбу між християнською ідеєю свободи й збратаня народів та поганським культом ідола інтересів, видуманого європейськими монархами. Вихід із тої боротьби автор бачить лиш один — розбите заведеного в Європі порядку й відбудоване Польщі, яку автор виставляє повним ідеалом, головною представницею християнської ідеї, народом Месією. А що між тим ідеалом і дійсністю неперехідна безодня, то несповнимі мрії доповняють ся вірою в чудеса та дожидаєм великого чоловіка, в яким буде втілена ідея будущини. Відомо, що ще перед липневою революцією 1830 р. Міцкевич у Римі заповідав поворот Наполеонідів на престол Франції і на них покладав свою надію. Другий твір того самого року була третя часть „Dziadów“, без порівняня ціннійша від двох перших частий із артистичного погляду. Тут Міцкевич забажав у формі фантастичної драми в роді Гетевого „Фауста“ та Байронових „Манфреда“ та „Каїна“ вивести на сцену живих людей, а разом із ними безтілесних духів і скритого за хмарами самого Бога. Головною дієюю особою мав бути молодий титан, що думами вилітає на небо й домагаєть ся від Бога оправданя за зневажене людського чутя, топтаного несправедливістю та обтяженого терпіннями народів. Дія драми відбуваєть ся

у Вільні в р. 1824 у часі слідства над студентами. В їх числі сидить також поет-революціонер Конрад, що являєть ся переродженням Густава з другої части „Dziadów“. Глибока різниця між Гетем і Байроном із одного, а Міцкевичем із другого боку лежить у тім, що коли два перші обробляють ту саму тему — ідейну боротьбу чоловіка з божеством, — їх недовірливий або озлоблений дух ставить ся до противника скептично і доходить до думки, що понятє Бога покриває собою якусь бездонну порожнечу, Міцкевич навпаки стоїть на строго релігійнім ґрунті безсумнівного істновання персонального Бога та безсмертної душі. В Бозі містить ся частина того духа, що надихав пророків та єретиків, коли вони шукали стичности з ним по за церквами. Міцкевич сам признавав, що сцена, в якій вязень робить докори Богу, була остатнім напливом на нього байронівського духа, по чім він попрощав ся з байронізмом на все. До третьої части „Dziadów“ долучено уривок „Петербург“, де поет змалював свої вражіння з побуту в північній столиці“.

До сего уступу Спасовичевого оповідання треба додати деякі поправки. Третя часть „Dziadów“ була справді написана в Дрездені, але „Księgi narodu polskiego“ були написані пізнійше в Парижі, хоч і опубліковані вчаснійше від третьої части „Dziadów“.

Неправдивий також погляд, що Гете в своїм „Фаусті“ відносить ся скептично до ідеї істновання Бога, бо остатня сцена другої части тої безсмертної драми являє найкрасший образ відкуплення і входу до неба людської душі, образ, на який не здобув ся ні один инший поет.

„Міцкевич — пише далі Спасович — прибув до Парижа деморалізованим, постарілим чоловіком, надто позбавленим усяких засобів для житя, бо в ріднім краю його твори були остро заборонені. Він жив самотно в малім кружку найблизших приятелів та прихильників, затирав вуха на все, що діяло ся довкола нього, і від європейського галасу та шуму втікав думками до рідної Литви, як вона являла ся йому в споминах вчасної молодости, аби забути свою тугу.“

Сей уступ на мою думку зовсім хибний, бо Міцкевич прибув до Парижа з Дрездена в повнім розпалі поетичної творчости та в повній силі мужнього віку, маючи ледво 34 роки. В Познанщині рік перед тим йому всміхали ся вигляди на женячку, але він ухилив ся від них не чуючи себе безпечним на німецькім ґрунті. В Парижі він від разу війшов у всі важнійші осередки польської еміграції, товаришував із бувшим професором університету Лелєвелем, бував у сальонах кн. Адама Чарторийского, голови польських роялістів, жив у досить близьких зносинах із гр. Монталямбером і бував майже на всіх зборах та нарадах різних партій та розпочав незабаром по своїм приїзді видавати часопис „Pielgrzym polski“. Не можна сказати також, аби

його фінансові відносини були такі злі, бо про заборону його творів друкованих перед тим у Вільні, Москві, Петербурзі, Познані, Львові та Кракові не було ані мови, а йому самому, що виїхав із Росії за легальним паспортом і не взяв ніякої участі в повстанню, можливий був по якимось часі поворот коли не до Росії, то хоч до Німеччини або до Австрії, як би поет сам не був пошкодив собі публікацією „Ksiąg narodu polskiego“, в якій без особливої потреби кинено дуже неприємні калюмнії на особи померших уже володарів, особливо австрійської цїсареві Марії Тереси. Про те фінансовий стан Міцкевича в Парижі в перших роках його побуту в тїм місті був на стїлько корисний, що він у початку 1834 р. міг оженити ся.

До сих уваг варто додати ще, що польських емігрантів до Франції в р. 1831—32 перейшло звиш 10.000, очевидно найбільше бувших простих вояків. Така сила людей без означеного занятя могла заколотити супокій держави, і тому французький парламент ухвалою з д. 21 цвітня 1832 р. постановив ось що :

„§ 1. Уряд уповажнений помістити заграничних збігців, що осядуть у Франції, громадами в однім або кількох містах, які він призначить.

„§ 2. Уряд має власть присилувати їх осїсти в тих містах, які будуть їм призначені. Він має власть запорядити їх видаленє з королівства, коли вони не піддадуть ся тому розпорядкови, або коли уряд признає, що їх присутність може заколотити публичний спокій та порядок“. (Wł. Mickiewicz, op. cit. т. II., ст. 187). Емігрантів поміщено в різних містах Франції, головнo в Пуатьє, Безансонї, Авіньонї та інших, у військових касарнях, де вони жили в військовій організації під своїми офіцерами. З часом уряд покликав деякі відділи до воєнної служби, особливо до війни в Альжирі. Генерали, послы, визначнійші та заможнійші особи з еміграції могли жити в Парижі, який зробив ся центром того духового та політичного руху, що головнo займав увагу емігрантів. Тут також почали виходити еміграційні публікації, з яких першою був „Pamiętnik emigracy“, що почав виходити від літа 1832 р. Розумієть ся, що серед еміграції, в якій було окрім правдивих ідеалїстів та людей із посвяченєм багато одиниць змарнованих та здеморалізованих, особливо членів варшавських політичних клубів, привиклих до ненастанних суперечок, сварів та обвинувачень дійсних або мнмих противників, почало ся незабаром правдиве домашнє пекло сварів, незгод та інтриг. Міцкевич даремно силкував ся піднести моральний та політичний рівень тої еміграції своєю книжечкою „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“. Історіософія, на якій автор збудував своє т. зв. євангеліє, історично неоправдана, а її остаточним здобутком була віра в мессіянічне призначенє Польщі між народами та перецінюванє вартости терпіння без огля-

ду на дійсні заслуги для цивілізації. Не моя річ розбирати подрібно сей твір. Наведу тільки те, що в р. 1890 писав про нього визначний польський учений і політик гр. Станіслав Тарновський у львівській публікації „Rocznik Tow. literackiego im. Mickiewicza we Lwowie“, t. IV, ст. 43 й далі. Він признає, що той твір „wzięty jako całość jest jednym z najmędrszych i najlepszych na tym świecie“, признає йому досить безпідставно „wysoki, chrześcijański i polski ideał, prawdziwy, czysty, taki, jaki być powinien“, не вважаючи на те, що книжечка Міцкевича в значній часті подіктована виразною ненавистю до всіх, кого автор вважає ворогами Польщі. Про те однакє краківський учений остаточно доходить до висновка, що тої самої книжечки „całość jest fałszywa, niezgodna z rzeczywistością ani co do przeszłości, ani co do chwili obecnej, ani co do Polski, ani co do innych narodów“.

Про те все ся книжечка Міцкевича мала значний вплив не стільки політичний, скільки літературний. Оба обік Міцкевича найбільші генії польського письменства, Словацький і Красінський пішли його слідами пишучи деякі свої твори таким самим біблійним стилем і в тім самім мессяністичнім дусі. Як би Міцкевич не був написав своїх „Ksąg narodu polskiego“, можливо, що Словацький не був би написав свого твору „Anielli“, а Красінський свого „Iridysna“. Менші таланти тодішнього польського письменства пішли також тими слідами. Сам Міцкевич почувши в собі пророцького духа написав по французьки простору книжку „Histoire de l'avenir“, яку скінчив у останніх тижнях 1833 р., але за радою Монталямбера спалив. Рівночасно з писанєм тої змарнованої праці він писав розпочату вже давнійше поему з життя литовсько-польської шляхти, що з разу мала мати назву „Jacek Soplica“, але з часом у творчій уяві Міцкевича розросла ся в широкий розмір шляхотської епопеї, безсмертної памятки побуту, вірувань та життя польської шляхти, що в р. 1834 вийшла в Парижі в двох томиках п. з. „Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem“. Авторського гонорару за сю поему Міцкевич одержав 4.000 франків (Н. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza t. III, ст. 375).

Про сю поему ось що пише Спасович: „Із споминів про Литву, без наміру та несвідомо ідеалізованих, зложила ся велика епічна поема в 12 піснях, зачата в грудні 1832 („Пишу сільську поему в роді „Германа й Доротеї“ — так сповіщав тоді Міцкевич Одињця) і скінчена в лютім 1834 р. Ся поема, Pan Tadeusz, се остатній великий поетичний твір Міцкевича. Він уважав його марницею (в ориг. бездїлкою), розривкою, квапив ся кінчити її, аби знов вернути ся до „Dziad“ів і дати їх продовженє. Тепер „Dziady“ вже троха постаріли, а „Pan Tadeusz“ ся псвним блиском невянучої молодости, бо в нїм увіковічена ціла культура народа, що

відійшла вже до минувшини, з усіма сторонами його побуту, при чім не тільки поверхові риси предмету відтворено реально, але вловлено й саму його душу. Дія поеми перенесена в час не дуже віддалений від поділу Польщі, а кінчить ся весною 1812 р., при чім Наполеон являєть ся немов втіленням французької революції, як чоловік покликаний руйнувати та обновляти перестарілі суспільности. Поет почуває те саме, що й його земляки, підносить їх добрі прикмети, але не пропускає й лихих — незгоди, процесів, сварів за особисті справи та партій. Обік заможних дідичів доживають віку осідки дрібної шляхти (zaścianki), розсадники буйної політичної анархії, готові бити ся з ким будь, аби тільки під видом *pro publico bono*. На думку Міцкевича в огні патріотичного одушевлення забудуть ся всі партійні звади та класові ріжниці, і навіть селяни будуть освободжені⁴.

Не вдаючи ся більше в оцінку сеї поеми подаю тут поетичний вступ до неї в моїм перекладі.

Про що тут думать на парижськім бруку,
З міста приносячи слух повний стуку,
Проклять і брехень, намірів невчасних,
Жалів запізнених, сварок нещасних?

О горе нам, збігці, що в рік страшний чуми¹⁾
Тривожні голови несли геть з краю ми!
Де лиш ступили ми, йшов страх поперед нас,
І кожний нащ сусід здавсь ворогом в той час;
Аж поки нас ось тут в тісний взяли ланцюх,²⁾
10 І ждуть, чи скоро лиш з нас кожний спустить дух.

А як на жаль сей світ не має вуха,
І лиш новин страшних що хвиля слуха,
Що з Польщі раз у раз бють мов із кладовища,
І смерти скорої нам зичить страж найближча,
І ворог з далека нас вабить, як гробар,³⁾
Коли і в небі вже не бачимо надії, —
Не диво, що в людях всіх бачимо прочвар,
Що світ нам остогид, набридли власні мрії,
Що розум стративши на себе плюємо,
20 І серед довгих мук одні других жремо.

Знижаючи свій лет, хоч птах не боязливий,
Минuti я бажав той пас громів і зливи,

¹⁾ Рік 1831 був, як відомо, роком першої та найстрашнішої появи заразливої пошести в Європі званої холерою. Вона замінила собою давнішу чуму, яка хоч і доси не вигасла в Азії, в Європі в XIX в. вже не появляла ся.

²⁾ Міцкевич очевидно дуже прикро відчув ту військову організацію, в яку уняла Франція польську еміграцію.

³⁾ Натяк на те, що російський уряд закликав польських емігрантів до повороту на ітчину прирікаючи їм амнестію. Як додержувано тої амнестії, се показано в драмі в сцені п. з. Fischau.

І в пам'яті знайти край тіни та погоди,
Дитинячі літа, домашні загороди.

Щасливий з нас, хто як лиш вечір запада,
З кількома друзями при комині сіда,
І двері зачина від гамору Європи,
І думкою в часи щасливі поринає,
Про рідний край марить і споминає.

- 30 Але про кров, що свіжо ще текла,
Про сльози, що від них вся Польща підплила,
Про славу, що ще не прогомоніла, —
Про них подумати душа ніяк не сміла.
Бо переходить же народ такої муки,
Що й найясніший зір темніє від розпуки,
Заламує сама Відвага руки.

В ті покоління чорні від жалоби,
В той воздух повен і проклять і злоби,
Туди не сміла думка полетіти,

- 40 Де навіть птахам громів лячно жити.

О мамо Польще, ти так свіжо в гробі
Положена, що й сил нема співать о тобі !

Чиї-ж уста тепер сказати годні,
Що віднайдуть те слово чарівне,
Що чулість у розпуки твердь вітхне,
Що віко з серць підійме камяне,
Осушить очи, сліз від давна не голодні?

Колись, як пімсти рик львиний ущухне,
І прогуде рев труб і зломані впадуть

- 50 Фаланги ворогів, орел наш громом бухне
Край давніх гнізд Хороброго, і гут
Наїсть ся тіл, весь кровю оплине,
І врешті крила на спокій звине,
Останній ворог з болю прохрипить,
Замовкне й світу волю сповістить, —
Тоді увінчане дубовими листками,
Покинувши мечі і відложивши зброю,
Лицарство наше десь веселою юрбою
Засяде із жінками та дітками

- 60 Послухатъ про минулі бої й грози,
Тоді заплачуть над батьків судьбами,
І не сплямлять їх лиць тоді ті сльози.

Днесь нам, гостям непрошеним у чужині
В цілій минувшині, в цілій будущині
Одна країна лиш лишила ся така,
Де щастя троха ще блищить для Поляка, —
Се край дитячих літ. На все він нам зістане
Святим і чистим, як те першеє коханє

- Не заколочене припімненем незгод
 70 І не підломане надіями злудними,
 Не перемінене потоком злих пригод.

Краї ті рад би я думками привитати,
 Де рідко доводило ся ридати,
 Ніколи в гнів та лютість попадати,
 Краї дитячі, де немов поздовж луки
 Біг світом чоловік і знав лише цвітки
 Хороші й гарні, отруйні відкидав,
 А на поживнії ні раз не поглядав.

- Той край щасливий, хоч тісний, та ясний ;
 80 Як світ весь божий, так він наш був власний.
 Яке-ж нам все було своє та рідне !
 Як тямлю все, що нас там окружало,
 Від лип розлогих, де у холодку в погідне
 Полудне нас дітий немало спочивало,
 До кожного в потічку камінця,
 Де кожний кутик був знайомий до кінця,
 Аж до сусідської межі та загінця.

- А як бувало і Москаль явив ся,
 То тим хиба нам памятним лишив ся,
 90 Що був у гарнім мундурі блискучім, —
 Так ми вужа лише по шкірі знали...
 І тільки того краю горожани
 Одні друзями вірними зістали,
 Одні опори в вирі тім ревучім.

- Бо хто-ж там жив? Братерство, свояки,
 Сусіди добрі. Як хто з них умер,
 Які-ж приязні були про них згадки,
 І скільки памяток, жалоба як сумна !
 Вірнійший пану був слуга там, ніж тепер
 100 Тут в чужині бува супругови жона.
 Там вояк довше тямить свою зброю,
 Ніж тут син батька ; по собаки страті
 Щирійш там жалують ловці багаті,
 Ніж тут народ по своєму герою.

- І помогли тоді приятелі розмові,
 І слово до пісень моїх сей-той метав по слові,
 Як журавлі ті в казці на дикім острові
 По над заклятий двір весною летячи,
 А хлопець там сидів заклятий плачучи ;
 110 Птах кожний по перу йому до долу зкинув,
 Він крила приробив і до своїх прилинув.

О, щоб колись дожив я тої ще потіхи,
 Щоб книга ся моя зайшла під сільські стріхи,
 Щоб селянки, що там прядуть в зимовий день

І проспівавши вже улюблених пісень
 Про дівчину, що так гру скрипки полюбила,
 Що слухаючи гри та й гуси погубила,
 Про ту царівну, що хоч гарна як зоря,
 Що вечір череду зганяла до двора, —
 Аби взяли й сю книжку до руки,
 120 Так само просту, як їх пісеньки.¹⁾

Отсей вступ до поеми, що зразу мав бути її епілогом, складається, як бачимо, з двох частин, що видаються писаними в різних часах і в різних настроях. Перша частина (рр. 1—47) являється дуже понурим і може аж занадто песимістичним виразом того настрою, який пережив Міцкевич у Парижі при кінці 1832 р., попавши з тихого Дрездена в бурливий вир еміграції. Натомість друга частина являється виразом того заспокоєння в споминах про далеку батьківщину та про дитячі літа, яке знайшов Міцкевич пишучи свою поему.

Стративши надію на скорий поворот до вітчизни польська еміграція почула себе змушеною організувати ся у Франції і взяти ся до праць можливих у її положенню. Перша така організація, завязана ще 10. грудня 1831 р., мала назву „Towarzystwo litewskie i ziem ruskich“. По своїм приїзді до Парижа Міцкевич став членом того товариства, яке видавши кілька томів матеріалів до історії повстання з 1831 р. розвязало ся в р. 1838. Друге товариство, якого Міцкевич пізнійше був головою, було „Towarzystwo literackie polskie“, завязане 29. цвітня 1832. Надто завязано „Towarzystwo romosy naukowej“, із якого лона вийшла „комісія фондів польської еміграції“, утворена д. 23. цвітня 1833. Пізнійше завязано польський клуб у Парижі в р. 1836, повстала також польська школа для обучування польських дітей емігрантів на передмістї Парижа Батїньолях.²⁾

З життя Міцкевича в тих роках зазначу лише подробицю важну для доказу авторства „Wielkiej utraty“, а власне відомість у листі Богдана Залеского (Korespondencya A. Mickiewicza t. I, т. 143), що в половині лютого 1834 Міцкевич скінчив „Pana Tadeusza“, а пізнійше в цвітні для ведення коректи переніс ся до иншого помешканя, в його близькім сусідстві, днями ходив багато на прогульки, „а посамі pisywał dalsze części Dziadów“ (Wł. Mickiewicz op. cit. I, ст. 287). Тому, що Залеский виразно говорить про дальші части поеми, а не про дальшу роботу над виданою вже в падолисті 1832 р. третьою частиною, можна

¹⁾ Оригінал написано в р. 1834, переклад д. 6—7 жовтня 1913.

²⁾ Дещо докладнійше про жите та перші організації польських емігрантів у Франції в рр. 1832 й 1838. подав я в р. 1903 в передмові до мойого перекладу „Листу Адама Міцкевича до галицьких приятелів“ (Літературно-наукова бібліотека укр. р. Видавничої Спілки ч. 54).

догадувати ся, що він саме тоді писав драму про руйноване Польщі по повстанню 1831 р.

Барто зазначити, що зараз по виході третьої часті „Dziadów“ дехто з земляків надіяв ся, що Міцкевич своїм генієм увіковічить останній геройський подвиг польської нації, війну 1831 р. та її наслідки. І так Немцевич прочитавши ту драматичну поему з її епічним додатком писав до Міцкевича д. 3 лютого 1833 з Лондона: „Nikogo nie widzę, jak Mickiewicza, co by był w stanie napisać poema epiczne powstania naszego w rodzaju Danta. Zachęcam do tego szanownego, kochanego ziomka. Geniusz jego dokona tego z chwałą dla siebie, a to i na nieszczęsną ojczyznę naszą spłynie“. На це відповів Міцкевич між иншим: „Pochlebiło mi niezmiernie, że odgadłeś cel i plan mojego poematu. Rzeczywiście mam zamiar objąć w nim całą historię prześladowań i męczeństwa naszej ojczyzny“ (H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza t. III, ст. 368—369). А скінчивши „Pana Tadeusza“ в лютім 1834 р. він писав до Е. Одицьця: „Ledwie skończył, bo mię już duch porwał gdzieindziej“. Очевидно натякає тут Міцкевич на нову, незвичайну працю, що вимагала не аби якого напруження духових сил.

Того самого року 1833 Міцкевич оженив ся з дочкою Марії Шимановської Целіною, взявши з нею шлюб у Парижі д. 22. липня. Одержавши значнійшу суму грошей за „Pana Tadeusza“ він над сподіване швидко позбув ся їх головню через поспішну подорож до Швайцарії та до південної Франції до хорого Степана Гарчинського, який у його присутности вмер у Авіньоні д. 20. вересня 1833 р. Оженивши ся він опинив ся в досить прикрім фінансовім положенню, в яким одначе, як звичайно й перед тим, допомогли йому приятелі та знайомі. Д. 7. вересня 1834 у нього вродила ся перша дочка Олена, за якою в дальших літах пішло ще двоє дітей, дочка Марія й син Владислав. Міцкевич скінчивши свою велику політичну драму, про якої видане серед тодішніх обставин якось і неподумав, заробляв дещо політичними статтями писаними по польськи, та дещо оповіданнями писаними по французьки, а „звинувши поетичні крила та не чуючи в собі сили дійти до найвисших сфер поезії“, як сам признаєть ся в однім листі, почав збирати матеріяли до написання історії Польщі, яку обіцяв ся йому опублікувати Рачинський у Познані. Значну часть тої історії Міцкевич справді написав, але до друкування в тім часі не дійшло, а рукопис пропав десь уже по його смерті.

З того другого побуту Міцкевича в Парижі подаю ще декілька подробиць. У початку 1837 р. він скінчив п'ятиактову драму французькою мовою „Les confédérées du Bar“, у якій героями були монах патріот ksiądz Marek та голова конфедерації Пулаский і де надто були виставлені типи московського генерала, польської зальотниці, російського

шпіона та охотника Француза. Сю драму, призначену для французької публіки, Міцкевич бажав бачити на сцені ко трого будь париського театру, та ціла решта 1837 р. зійшла йому на стараннях і заходах у різних дірекцій, яких успіх був такий, що драми кінець кінцем не виставлено, а три остатні акти пропали в руках якогось рецензента (пор. Wł. Mickiewicz, op. cit. t. II, ст. 389—392). В тім самім році пропала десь із рукописів Міцкевича одна надчислова пісня з поеми „Pan Tadeusz“ (там-же ст. 395).

Д. 27 червня 1838 р. Міцкевичеви вродився син Владислав, при якого хрещенню були кумами кн. Адам Чарторийський і пані Віра Хлюстіна, він католик, а вона православна. В жовтні того року він почав старання о катедру історії латинської літератури на університеті в Льозанні в Швайцарії і задля того поїхав до Швайцарії. В Женеві він побачився з Миколою Гоголем, із яким уже перед тим познайомився був у Парижі. Д. 24 падолиста університетський сенат у Льозанні одноголосно прийняв кандидатуру Міцкевича на професора, та він не діждавши тої ухвали вже д. 15 падолиста мусів поспішно виїхати до Парижа, покликаний туди звісткою про наглу тяжку хоробу жінки. Вона занепадала на напади божевіля. Перший напад тої незвичайної хороби (*rabies furiosa*), що тривав більше як 20 днів аж до приїзду Міцкевича зі Швайцарії, об'являвся страшними криками та киданєм і розбиванєм усього, що можна було взяти в руки. Хора нівечила таким способом кухонну посуду, стільці та крісла, кидала ся на присутних людей і силкувала са сама собі задавати рани або навіть зробити кінець своєму життю. По кождім нападі наступало ослаблене й сон, після якого вона не тямала, що робила перед тим. Правдоподібно в часі того першого нападу в неприсутности мужа (в початку падолиста 1838 р.) вона подерла також автограф Міцкевичевої драми „*Wielka ułtata*“, з якої щасливим випадком заховала ся тільки копія. Вернувши зі Швайцарії і заставши жінку в такім страшнім стані Міцкевич за порадою лікарів помістив її в одній санаторії на селі Вань недалеко Парижа, де вона пробула до д. 23 марта 1839. Аж д. 10 червня він на решті міг вибрати ся до Швайцарії, де мав надію знайти забезпеченє на дальше житє, та де одначе йому довело ся пробути зовсім недовго.

VII. ОСТАТНІ РОКИ 1839—1855.

Остатні роки житя великого польського поета для нас і для ширшого загалу далеко менше цікаві та важні від часів його молодости та дозрілих літ, і тому в осььому нарисі я збуду їх коротше. В Льозанні Міцкевич пробув сімнацять місяців і хоч там вело ся йому добре, покинув те місто, коли за старанєм париських приятелів французький міністер публичного виховаия декретом із д. 8 вересня

1839 покликав його як самотнього кандидата на свіжо утворену катедру славянських мов і літератур при Collège des France у Парижі. Тут Міцкевич одержав далеко більшу плату за свої виклади, бо 5.000 франків річно з додатком 1.000 на укладанє славянської бібліотеки. Свої виклади він розпочав д. 22 грудня 1830 р. і провадив їх несповна 4 роки. З рази він держав ся на висоті свого покликання й робив дуже корисне вражінє не тільки на своїх земляків, але також на Французів, яким, можна сказати, відкривав славянський світ. Ось що пише про ті виклади В. Спасович (ор. cit. ст. 506): „Міцкевич у французській колегії не був би мав зовсім слухачів, як би був викладав свій предмет сухо, докладно та мітотично. Неминучими умовами успіха були красномовність та вмільсть ходити по верхах знаня й давати відповіди на великі питання європейського житя про Росію, про панславизм, про конфлікт між Польщею й Росією, про польську поезію, чеське відродженє та південних Славян. Міцкевич дуже добре говорив по французьки, але знав троха докладнійше тільки польську літературу, далеко менше російську та чеську, а про сербську епіку мусів тільки що вчити ся. Про те він із великим тактом зумів стати на висоті своєї задачі й притягти на свої виклади дуже численну публіку“.

З подій у кінці 1830 р. варто зазначити привезенє до Парижа тіла Наполеона I. з острова св. Єлени та похорон його в Парижі д. 15 грудня. Придивляючи ся приготуваням до того похорону Міцкевич у білий день мав віщу обяву, про яку ось що писав у листі до Скушинецького: „Я бачив чоловіка, що з глибини краю однокінним візком їде бідуючи по болоті та серед мряки, і чув, що той чоловік везе великі вічі“ (Wł. Mickiewicz, ор. cit. т. III. ст. 10). Той чоловік, що справді в ту пору з Литви їхав до Франції, був Андрій Товяньський, що мав відіграти фатальну ролю в житю Міцкевича.

Д. 25 грудня того самого року в часі святовечірньої учти два найбільші тоді польські поети Міцкевич і Словацький поміряли ся перед досить численними гістьми поетичними імпровізаціями. Словацький, що почав перший, здох, що правда, оплески, але Міцкевич піднявши ся по нїм, „випустив із своїх уст ріку слів, найчудовійших думок і римів із такою непереможною силою і при тім із таким повабом, що нічого рівного їм не було. Ціле лице його набрало якогось ангельського вигляду, а дивна, невидана ясність окружила його чоло. Всі стояли при його словах мов при появі божества, що прийшло відвідати смертельних“ — так писав про сю памятку хвилю хазяїн тої вечері Евстахій Янушкевич у листі до своєї нареченої, а пізнійшої жінки д. 28 грудня.

В початку 40 вих рр. серед польської еміграції у Франції почуло ся важке знесилєнє. „Тяжким допустом божим, — писав про ті часи Станіслав Фальковский — був для нас

пробуток на чужині. Кинені на чужу землю, серед пануючого там заколоту доктрін та пристрастей суспільних і політичних, носили ми, що правда, почуте, що треба нам посвятити все своє для ратования вітчизни, але те почуте, немов вроджене нам, було безплodne, бо ми не мали ані дороги ані сили до ратования вітчизни. В тім положенню, гнані патріотичним запалом, а не маючи ні відки моральної підпори, ми легко давали поривати себе чужим елементам і на решті зробили ся їх жертвою. Ми прийняли погляди противні нашому народньому духови, розбили ся на численні партії й шукали вітчизни кождий по своєму на бокових дорогах. Так шарпаючи ся довгі літа змарнували ми свої сили, заплутали ся в доктрінах та розумованях, наш народній скарб — любов і польське почуте пригасли в нас, і ми не могли ні в чім згодити ся на одно. І на решті, коли вже не було чим дурити себе, бо все не дописало нам, настала серед нас загальна втома й неміч, запанувала внутрішня пустота й сухість, тим сумнійша, що мало хто з нас хотів признати в собі той оплаканий стан¹⁾.

В такім сумнім стані еміграції та в неменше сумнім стані Міцкевича, якому затроювала спокій недуга жінки, явив ся чоловік, який голосив, що має силу вивести польську еміграцію з єгипетської неволі. Той чоловік, се був Андрій Товяньський. Д. 30 липня 1841 він перший раз прийшов до Міцкевича, коли той тільки що відвіз свою жінку знов до санаторії і вернув до свого помешканя в стані близьким розпуки та зневіри. „В глибокім смутку, — оповідав пізнійше сам Міцкевич про ту памяtnу хвилю, — я велів слугі не впускати нікого. Хтось задзвонив. Слуга почала толкувати, що пан не приймає. На те гість: „Сповістіть свогого пана, що я нрибув із Польщі і маю сповнити обовязок“. Почувши се я вийшов до сінний і впровадив гостя до свого покою, Я бояв ся, чи не прийшов він говорити про які конспірації, та він представивши ся та пригадавши, що 20 літ тому стрічав мене в Литві, заявив, що приносить мені добру новину. Бачучи, що я слухаю його розсіяний, додав: „Твій дух увязнений де инде“. Я відповів: „Хиба не знаєте про мою домашню біду?“ Він запитав, яка з дому моя жінка, а я відповів: „Шимановска“. — „Чи з родини графів тої назви?“ — „Ні“. Тоді він заявив мені, що має силу духа обявлену йому самим Богом, і вздоровить мою жінку. Я відповів йому, що вірю в бже милосерде. Він велів сповістити моїх приятелів, що побачуть її здоровою, взяти її до дому й заявив: „Хоч би й військо стало між нами, я розсиплю його“. Після тої розмови я провів страшну ніч, і на решті впевнив ся в бже милосерде. Я повідомив

¹⁾ Kilka słów wstępnych o stanie emigracji polskiej przez Stanisława Falkowskiego, як передмова до видання Pisma Andrzeja Towiańskiego, t. I, ст. 22—23.

кілька осіб. Один із них, старий лікар Поляк, міркуючи, що я зсунув ся з глузду, взяв мене за руку й почав незначно мацати мій пульс. Почувши се я розсміяв ся. Я поїхав по жінку. Діректор санаторії думаючи, що хочу помістити її в іншій закладі, пристав на се, хоч не радо, заявляючи: „Про мене, се Ваша жінка, можете розпоряджати нею, як Вам подобаєть ся“. Я забрав її. В нашій сальоні зібрало ся кілька осіб, не тих, які я повідомив. Пані Целіна мала лице бліде мов із гіпсу, очі в стовп, і була в пароксизмі хвороби. Товяньський приступив до неї, взяв її за руки й шепнув кілька слів, яких я не чув. Пані Целіна впала на коліна, а вставши почала стискати мужа й дітий. Зворушене присутніх було надзвичайне. Відзисканої притомности вже не стратила ніколи“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. т. III, ст. 85—89). Розумієть ся, се не було повне вилічене, бо напади хвороби, хоч не такі сильні й часті, не перестали повторяти ся до самої смерті.

Про дальші події говорить коротко В. Спасович ось що: „Змучений тугою за рідним краєм та домашніми клопатами, а надто стративши надію на відбудоване Польщі природними способами Міцкевич від разу увірив у Товяньського й став його учеником. Вони почали вербувати прихильників між емігрантами, але ті заходи не мали значних успіхів. (Між наверненими на товянізм — додаю від себе — був також Юлій Словацький, що доси кілька разів остро виступав проти Міцкевича, а на ґрунті товянізму поєднав ся з ним.) Богато навернених відпало пізнійше, а всі польські священики емігранти стали противниками нової секти. Богослуження в париських церквах, на яких Товяньський і Міцкевич виступали з публичними промовами, викликали скандал і спричинили видалене Товяньського з Франції в липні 1842“. Незайвим буде додати до сего оповідання, що д. 1 мая того-ж року Міцкевич із Товяньським явили ся в передпокою короля Люї-Філіпа з просьбою о авдієнцію, але їх не прийнято (Wł. Mick. op. cit. III. ст. 151). Того самого місяця (3 мая) родив ся Міцкевичеві другий син Александер, що вмер у молодих літах.

Виклади Міцкевича в французській колегії тревали несповна 4 роки. Над сподіване остро виступали проти них польські еміграційні органи з одного боку радикально-демократичного, а з другого боку клерикально-аристократичного напрямку. Одні й другі майже згідно закидали Міцкевичеві брак польського патріотизму за його об'єктивне відношене до російського письменства, оголошуючи його мало що не агентом царя Николая. Надто радикальні демократи робили йому закиди з його католицизму та клерикалізму, а клерикальні католики виступали проти нього особливо завзято тоді, коли він признав себе учеником і послідовником Товяньського. О скільки в перших двох роках Міцкевич обговорював переважно літературні теми, о стільки в дальших

роках займав ся майже виключно темами політичними та історіософічними в душі месіяністичного погляду свого власного й Товяньського. На решті в маю 1844 р. він перервав свої виклади, які й так задля його нещасливих домашніх відносин відбували ся досить рідко, а ореченем мірїстра освіти з д. 4. марта 1845 одержав звільнене зі своєї функції на один рік, при чім міністерство рівночасно іменувало його наступником на катедрі славянських язиків і літератур Кипріяна Роберта. Д. 5 цвітня 1845 йому родив ся третій син, що одержав імя Яна Габрієля Доната. Його професорську пенсію в вересні 1845 р. уряд зменшив на половину (Wł. Miśk., op. cit. III, т. 380).

У лютім 1846 р. Міцкевич поїхав до Швайцарії, де остаточно розійшов ся з Товяньським. У початку р. 1848 він удав ся до Риму, одержав доступ до Ватікану й благословенство від папи Пія IX. на утворене польського легіону для боротьби з революційними елементами. Сей легіон складав ся первісно з 15 людей і не розвинув ніякої діяльності. В осени 1848 р. Міцкевич був знов у Парижі і тут станув на чолі видавництва часопису „La tribune des peuples“, яке піддержуване гр. Браніцким продержало ся до червня 1849 р. Се була остатня публіцистична діяльність Міцкевича; в „Трибуні народів“ він помістив ряд політичних статей, де републіканські та навіть соціалістичні ідеї мішали ся з прихильністю до Наполеона. Коли Людвік Наполеон доконавши державного перевороту д. 2 грудня 1851 р. з президента республіки зробив ся цісарем Франції, Міцкевича остаточно усунено від катедри французької колегії, а за те цісар дав йому скромне становище бібліотекаря при арсеналі в Парижі.

Ще раз широка хвиля європейської історії захопила Міцкевича особисто, та се був остатній раз. Та хвиля, то був вибух т. зв. Східної або Кримської війни, що почала ся в жовтні 1853, а скінчила ся в падолисті 1856 р. Її безпосередньою причиною була суперечка між Росією й Туреччиною за права грецької церкви в святих місцях Палестини, але загальне політичне положене тодішньої Європи спричинило, що з тої російсько-турецької суперечки виникла трілітня війна між Англією, Францією, Туреччиною та Сардинією з одного, й Росією з другого боку. Варто зазначити, що також обі середно-європейські держави, Австрія й Прусія, не станули по стороні Росії, а особливо Австрія заняла навіть досить вороже становище супроти неї оккупуючи на якийсь час князівства Волощину та Молдавію по відступленю з них російського війська.

При кінці р. 1853 головна акція війни вела ся між військами російськими й турецькими на двох теренах, а власне на молдавсько-болгарським над долішнім Дунаєм і на Закавказю. На обох теренах російські війська тратили мало людей, а відносили досить значні побіди, з яких найважній-

ша була розбите турецької ескадри Османа паші під Синопом через російського віце-адмірала Нахімова д. 18 листопада 1853 р.

Аж весною 1854 р. виступили до акції також війська європейських союзних держав, які в дд. 8-10 цвітня бомбардували Одессу; в маю обстрілювали Кронштад та деякі фінляндські міста на Балтійським морі, заняли Аляндські острови та висадили в повітрі твердиню Бомарсунд д. 16 червня, а на Білім морі бомбардували Соловецький монастир і місто Колу, але безуспішно. Аж літом невелика французька армія з Болгарії перебрала ся на Крим, до в серпні скріплена Англійцями та Турками розпочала облогу Севастополя. Ся облога, одна з найстрашніших та найкровавіших картин воєнної історії XIX в., тягла ся 11 місяців (від 27 вересня 1854 до 27 серпня 1855) і принесла союзним військам звиш 70.000, а Росіянам коло 83.500 страти в людях. Союзні війська здобули нарешті Севастополь та Николаїв і знівечили російську чорноморську флоту, але понад те союзні держави не мали з тої війни ніякої політичної ані економічної користи.

Міцкевич полишив памятку свого зацікавлення тою війною в латинській оді на честь Наполеона III. з нагоди здобуття Бомарсунда, якої титул подано вже висше на ст. XXX. Написана в Парижі під свіжим вражієм події вона того-ж року була опублікована там-же на окремій картці. (Пор. Dr. H. Biegeleisen, *Dzieła Mickiewicza* T. IV, ст. 514-515.) Подаю тут латинський текст і мій переклад на нашу мову.

Qualis fugacem quum Amphitrionius
 Sacum insequutus, belluae in ocupit
 Rupes ruens, fumosque et ignes
 Guttur in horrisonum retundens:

Auguste Caesar, te auspice Gallicus
 Ursam Bootae victor adordiens,
 Spelaeae lustrat, caedibus tot
 Innumerabilibusque furtis

Obscena; quo nunc advolant undique
 Gentes latronis funere sospites,
 Svecusque, Fennique et Polones
 Quisque suas sibi res petundu;

Rati tuum illum, romulea manu,
 Dirum superbis Caesarem avunculum,
 Auguste, iam per te secundo
 Cum imperio miseris reduci.

В перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Як Амфітріона син утікача
 Какуса гонячи звірю в потилицю

Скелї шпурляв, а дими та полумя
Валив у пащу страшенно ревучу,

Так і під твоїм берлом, о Цезаре,
Галлі звитяжчі у боотійського
Медведя впавши прегидкі яскині,
Заплямлені так незліченими

Убийствами та зрадами, лад роблять.
До них з усіх усюд отсе летять
Народи — Шведи, Фінни, Поляки
На похорон розбійника страшного.

І кождий відбира своє та згадують
Преславного твогого діда силу,
В надії, що їм під твоїм щасливим
Панованем минеть ся давнє лихо.¹⁾

З тої оди можемо догадувати ся, що поет надіяв ся від тої війни деяких добрих наслідків також для Польщі. Його надії не справили ся тим разом, але війна та смерть царя Николая I. мала дуже корисні наслідки для самої Росії, бо була початком духового пробуженя російського народа, т. зв. ери реформ, що в значній мірі змінила суспільний та політичний устрій Росії через знесенє кріпацтва, реформу судівництва, наданє зглядної свободи преси та реформу адміністрації через заведене земств. Розумієть ся, що самих основ російського політичного устрою, а головно самодержавного прінципу та всевладности бюрократичної адміністрації ся війна не змінила. Сам Міцкевич по смерти своєї жінки, що вмерла д. 5. марта 1855. поохотив ся особисто удати ся на театр війни. В вересні того-ж року на власну просьбу одержавши урядову місію виїхав до Туреччини, а побувши короткий час у Бургасі вернув до Константинополя, де вмер на холеру д. 26 падолиста 1855 р. Його тіло перевезено до Парижа, а 40 літ пізнійше до Кракова, де воно зложено в гробниці польських королів на Вавелі.

Писано від 16 серпня до 14 жовтня 1913.

¹⁾ Переклад писано д. 20 жовтня 1913.

WIELKA UTRATA.

WIDOK I.

Petersburg.

SCENA I.

(Gabinet cara. Ranek, godzina 8. Car ubrany przechadza się niespokojnie. Carzyca siedzi.)

CAR.

Tak! U stóp mych Warszawa koniecznie paść musi!
Na to już wiele łożę, na to już bez żalu
Wyczerpałem pół Uralu;
Bo mnie, jak mego ojca, jakiś Pahlen zdusi.
Lecz jak nam śmieją odbierać Polacy
To, co nas tyle kosztowało pracy?
Wszakże Piotr, mój prapradziad*), plan ułożył święty,
Aby Polskę zupełnie zabrać albo kupić,
Jey bogactwa zniszczyć, złupić,
I wtrącić ją w klęsk odmęty,
Aby przecie Rosia (1) kiedyś mogła znaczyć,
I powoli, powoli cały świat zahaczyć.
Plan ten nie bez trudności, z pomocą Prusaka
I zacnego Austryjaka
Chlubnie spełniła z wielkich dzieł jedyna
Babka moja Katarzyna.
Dotąd ja trząsałem światem; świat się dzisiay śmieje,
I panowania nad nim straciłem nadzieję.
Buntownicy — ja nie wiem, kto im sił użycza,—
Wypędziwszy carewicza,
Śmieją polskie z rąk moich wyrywać krainy!
Daremnież pracowali Siwersy**), Repniny?

*) B ркп.: pradziad. **) B ркп.: Siwery.

Śmieją bić i mordować, jakby dla zabawy,
Moje woyska waleczne, woyska pełne sławy.
Myślałem, że ich Dibicz zgromi jednym ciosem,
Że jedna walna bitwa rozrządzi ich losem,
I takie ciągle ogłaszałem manifesty,
Sypiąc pieniądze, orderzy i chresty. (2)
A oni połowę mi woysk moich wybili!
Dwernicki, lacka niegodziwa wiara,
W jedney, w jedney chwili,
Nie po formie, po prostu rozbił w puch Geismara (3).
A Geismar za Bałkanem sławy się dochrapał!
Ach łotrze! buntowniku!.. O, gdybym go złapał!

CARZYCA.

Złapiesz go. Wszak on tyle woyska ci pozbawił!
Wiesz, że siedzi w Paryżu, że umiera z trwogi.
Królowi francuskiemu ukaz poszlij srogi,
Aby ci go natychmiast pod strażą przystawił.
Wszak on cię słuchać musi, choć może nie z chętką.

CAR.

Naturalnie. Francuzi są odpowiedzialni.

CARZYCA.

I do sybirskich naydalszych kopalni
Lafajeta, Lamarka poszlij, i to prędko!

CAR (po chwili milczenia.)

Jak on śmiał Wirtemberga, co szedł buntę ćwiczyć,
Co był jego dowódcą, rąbać i kaleczyć?
Jak on śmiał szarpać Krajca i brać mu armaty?

CARZYCA.

Na mój sąd, jabym w wieczne wzięła go sałaty.

CAR (z żywością.)

Zaraz dam ukaz Bułgarynowi,
Aby na niego napisał sztukę, (4)
Aby służyła Petersburgowi
Za bodziec sławy i za naukę.
Niech go tam dobrze i ćwiczy i smaga,
Aby nowym blaskiem chwały
Po Rossiei zajaśniały
Mych wojowników męstwo i odwaga.

CARZYCA.

On napisze doskonałe.
Ja naybardziej stąd go chwale,
Że naturalnie, jakby dla zabawy,
Pisze o ruskich czynach i zaletach,
I różne listy, nibyto z Warszawy,
O buntownikach drukuje w gazetach. (5)

CAR (po chwili milczenia.)

Trochę mi swoją zwłoką dopomógł Skrzynecki,
Ale mnie, wiem, od wstydu wyrwie Krukowiecki.
Bo też to wstyd dla Rossiei,
Aby garstka buntowników
Tak trzepała po kolei
Czoło moich wojowników!
Zniszczę ród Lachów jednym pióra cięciem,
A Erywanski wnet zostanie księciem.
Jam wprzód Zabałkańskiemu ten zaszczyt gotował,
Ale on w Polsce pokazał się niskim;
Niech wybacza! Wszakżem go a conto mianował
Grafem Bruxelskim i księciem Paryskim.

CARZYCA.

Paszkiewicz ma spryt lepszy; wie, że z Polakami
Trudno siłą wojować, mówiąc między nami;
Pewniejszey jął się broni, z którą lepiej zyska,
I więcej rubli, niż kul na nich ciska.

CAR.

Stare me woysko padło uporczywym bojem;
Ale choć bym miał jeszcze milion głów stracić,
Muszę dopóty i płacić, i płacić,
Aby koniecznie postawić na swoim.

CARZYCA.

Wieleż woyska przepadło?

CAR.

Rozdzierasz mi duszę!
Całe pułki, korpusy kompletować muszę.
Raczej nowe wystawiać!... Korpusów wybornych
Finlandzkiego, Morskiego nie mogłem oszczędzić;
Musiałem nawet dziadów niezgrabnych, niesfornych
Brać jako ochotników i do Polski pędzić,

I jeszcze mi twój papa z męstwem bohatera
Pomagał, dawał działa, i mosty wystawiał!
Tyle mi z Prus żywności i broni wyprowiał...
Za to ja mu po wojnie poszlę Władymira.
Mimo to buntownicy, gdy by nie grosz tęgı,
I mnie i twemu papie sprawili¹⁾ by cięgi.

CARZYCA.

Niezwyależonych żal mi kirassierów,
Bo z nich każdy był wart kilku orderów.
Co za dzielne były chłopcy!
Czoło wojsk twych²⁾! Cud Europy!

CAR.

Kicki i Karski z bandą buntowników
Wpadli, i wszystkich wytłukli jak dzików.
Jak oni śmieli w zbrodnicyim zapale
Na pułk królewski targać się zuchwale,
Co świetne nosił imię mojego szwagierka?
A lwy Warneńskie? czyż ich nie żałować?

CARZYCA.

Jabym to tych czwartaków kazała knutować.

CAR.

Nie ujdą jeszcze knutów. A gwardyje moje?
A mych morów chodzących niezliczone roje?
A dzielne grenadjery? mężni Kargopolcy,
Kimburcy, Otończycy³⁾, Permcy, Olwipolcy?
A mój korpus litewski, co tak świetnie słył,
Prawie cały zginął!
Umińskiego i Bema na Sybir wziąć muszę, —
Dopiero wtedy smutną rozweślę duszę.
Spać nie mogę, rozpaczam, bo to diabła sprawa!
Płacz mnie bierze, dreszcz chwyta wszystkie członki moje.
Zawsze mi ćwiekiem w głowie siedzi ta Warszawa!
Próżneż o nią⁴⁾ me groźby, próżne krwawe boje?
Warszawa pierwszą carskiej korony ozdoba;
Wszędzie, gdzie stąpię krokiem, widzę ją przed sobą!
Warszawę widzę we śnie i widzę na jawie;
Warszawę widzę w każdej na placu parady;
Widzę ją w tobie, w dzieciach, na senackiej radzie,
A cała ma potęgą i sława w Warszawie!
Ach! aby się nie zhańbić i nie upaść wiecznie,
Trzeba mi wziąć Warszawę, trzeba mi koniecznie!

¹⁾ B pkn.: sprawili. ²⁾ B pkn.: twoich. ³⁾ B pkn.: Otonczcy. ⁴⁾ B pka.: onie.

Nie wezmę jej — zginałem!... Wezmę, tom pan świata,
I Lachów pióro moje precz, precz porozmiata.
Wtedy, gdy już w mych planach nikt bruździć nie zdoła,
Moje naywyższe prawa nadam dla Europy;
Potęgę mą i chwałę rozsieją dokoła,
I będą wszystkie króle lizać moje stopy.

CARZYCA.

Nie rozpaczay, nie strasz się, jeszcze to być może.

CAR.

Ach! ty nie znasz, co to strach, nie wiesz, jak się trwożę!
Strach, ten niesyty polip z wielkimi oczyma,
Ten gad, ten wąż dusiciel groźnie swój kark wzdyma,
I roztacza swe kręgi, i serce me ściska...
Ten grzechotnik oczyma zatrutemi błyska,
I ssie mą krew, i wszystkie przejada wnętrzości,
I zbóyczy jad zapuszcza do naygłębszych kości.
Ta febra cogodzinna, ciągła, cochwilowa,
Zimną, śmiertelną drżączką na wylot mnie ziębi.
Coż za dola okrutna, sroga i surowa —
Patrzyć na świat z ponad chmur, a spaść do tej głębi!
Już i gorzałkę w siebie jako w kufę leję,
By¹⁾ zalać gryzącego serce moje mola.
Napróżno... I spiję się, i cały durzeję,
A mól gryzie i gryzie. Co za straszna dola!

LOKAJ DWORSKI (do cara wchodząc).

Jego Carska mość każe herbatę, czy kawę?

CAR.

Day mi Warszawę!

CARZYCA.

Warszawę?

CAR.

Warszawę!

CARZYCA.

O! mój nayukochańszy małżonku i panie!
Nic nie raczysz na śniadanie?

¹⁾ В ркп.: Абы.

CAR.

Nic! Daj mi tylko Warszawę!

CARZYCA (do lokaja).

Odejdź! (Lokay odchodzi).

CAR.

Głowa mi pęka, od zmysłów odchodzę.
Padł bym komu pod nogi, by mi szyję zdeptał,
Byłem uprzętnął tamy na mey carskiej drodze,
I znowu krew mych wrogów chłęptał.
Czołgałbym się jak robak, z pokorą, bez sławy,
Byłem nie stracił Polski, nie stracił Warszawy!

(Milczenie.)

Ilekróć sobie wspomnę me rokosze lube,
Kiedym karciał na moją czyhających zgubę,
Żal mnie b'erze, jak stracić te rajskie słodycze,
A dziś zabijające pożerać gorycze!...

(Milczenie.)

Kiedym jako pogromca dumnych Ottomanów,
Pędząc ich jako trzodę, jak owce, jak ptaki,
Za grzbietem nastrzępionych, bezdrożnych Bałkanów
Utkwił na wałach Warny swe zwycięskie znaki,
Wtędym — ze zgrozą świata, co tak drżał przedemną,
Z najwyższą mą niełaską, jako ćwiek kolący,
Czytał wyrok warszawski uniewinniający
Tych laskich buntowników i zbrodnią tajemną!
Jazbym go miał potwierdzić? Ja, pan Carogrodu,
Miałbym okazać łaskę dla hydnego rodu?
Dla Lacha, co gdy by mógł, pożarł mnie oczyma?
Nie....! Dla Lacha łask żadnych, względów żadnych niema.
Wbrew zatem wyrokowi tych mózgów szalonych
Kazałem ściśle więzić sędziów i sądzonych.
Co za anielska rokosz pieściła mą duszę,
Gdym pojmował ich długie, cierpiące katusze!
Gdy męczarni, jakie tylko cierpliwość człowieka
Zdoła znieść, byli pastwą; gdy brzęcząc okowy
Lękali się zuchwalstwo karzącego miecza,
Który z rąk mych co chwila spaść mógł na ich głowy;
Gdy wijąc się, jak węże, w piekielnych torturach,
Żarli z głodu swe ciała, darli się po murach...
Ha...! wtędym żył...!

CARZYCA.

Lecz na twej koronacyi...

CAR.

Cha! cha! cha! cha! cha! cha!

Pamiętam, gdym na głowę brał koronę Lacha,
Tak wrzała we Warszawie uciecha i radość!
Lachy były wesołe, lecz ich twarze blade
I kryjoma ponurość ich weyrzeń*) zdradzieckich
I muszone oklaski ich dłoni zbójceckich
Wróżyły grom, co przerwał tę zwodniczą ciszę.
Stało się... Burza ryczy... Drzę, na włosku wiszę.
A dziś do moich oczu sen się zbliżyć boi!
Gdybym nie był monarchą, płakałbym obficie.

Płacze.

Gdyż nam wielkim monarchom płakać nie przystoi,
Niechaj narody-owce płaczą całe życie!
Monarcha niech się śmieje, łez ich skosztowawszy.
Monarsze przyzwoity uśmiech nayłaskawszy.
Monarsze Bóg w opiekę powierzył narody,
Aby im, jakiej pragną, nie dawał swobody,
Gdyż wygasną, przepadną, jeśli będą wolne,
Bo złego od dobrego rozróżnić niezdolne.
Nie można im wędzideł puszczać ani chwilki;
Niech pasterz puści owce, wnet je pożrą wilki.
Jak pasterz losem owiec, tak nie szczędząc trudów
Monarcha się zajmuje losami swych ludów.
Monarsze przeto pokłon, cześć należy boska,
Gdyż pochodzi od Boga; owszem! sam jest Bogiem.
I ten kary nie ujdzie, kto jest jego wrogiem.
Skądże to buntownikom myśl przyszła czartowska
Obalać moją władzę zbrodniczym zamachem,
I mnie, prawego pana, napełniać tym strachem?

CARZYCA.

Wszystkich, wszystkich na Sybir! Wszystkich do Tobolska!

CAR (uderzając o stół ręką.)

Tak, w Tobolsku będzie Polska!(6)
Byle mi wziąć Warszawę, i wziąć jak nayprędzey.
Już na to Erywański mnóstwo wziął pieniędzy,
Nie dla dowódców laszych, za laską stolicę,
Gdyż je trzymają próżne obietnice,
Ale dla przezacnego pana Metternicha,
Co do kieszeń monarszych czule się uśmiecha,

*) B pkn. wierzeń

Którego szczere chęci godne są nagrody,
Choć z urojeń*) okrada królów i narody;
Dla zacnego Periera, Sebastianiego,
Dla mego Ancyllona, dla Bestoulliego,
Stuterheima, Flotwella, w którym mam podpore.
Oni mi zbuntowaną Warszawę oddadzą.
A gdy w serce Europy wcisnę się z mą władzą,
Wszystkie moje pieniądze z procentem odbiorę.
Mam więc nadzieję carskie rozjaśnić oblicze,
I ukorzyć na zawsze Lachy buntownicze.
Boję się, żono, by braciszek Michał
Wśród woyny do kieliszka i do kart nie wzdychał;
I aby pod Warszawą, mówiąc jednym słowem,
Nie dokazał tej sztuki, co pod Białowem.

CARZYCA.

I cóż to ci, mężu, szkodzi?
Tu się dosyć bydła rodzi.
Jeśli jeden zgon bydła w powietrze uleci, (7)
Znajdzie się drugi i trzeci.

Goniec wchodzi.

CAR.

Czy z Warszawy?

GONIEC.

Z Warszawy.

CAR.

Wzięta?

GONIEC (oddaje mu papiery).

Wzięta.

CAR (z największą radością).

Brawo!

Ha! Znowuś moja, Warszawo!

Czyta raport, goniec odchodzi.

Biega z radością i klaską.

Znowu moja! Cha, cha, cha, cha!

*) В ркп. уrojоną.

Moja ty, moja perelka!
 Znowem w ręce złapał Lacha!
 Ha! już mi się nie wymkniesz, mój ptaszku swawolny!
 A, obciąłem ci skrzydełka!
 A ty mnie chciałeś obciąć, prochu nieudolny!
 Mam na ciebie klateczkę żelazną, szczupluta,
 Będę ci piosnkę przygrywał,
 A ty mi będziesz śpiewał
 Cieniutko, cieniutko!
 Cha, cha! uściśnij mnie, zono!
 Uściśnijcie mnie, dziatki! Wszystko już skończono!
 Ha! znowum pan! Ożyłem! Znowu ziemia cała
 Zaspiewa mi w pokorze: „Chwała, chwała, chwała!“
 Ależ ten Lach uporny napędził mi strachu!
 Żadne wojny, żadne boje,
 Twarde z Turkami i Persami znoje
 Tyle mnie nie straszyły i nie koszkowały,
 Tyle pieniędzy i woyska i chwały,
 Co z tym Lachem!... No, no, Lachu!
 Potrafię mścić się na tobie,
 Potrafię ci dopiec,
 Gdy łeb twój mściwą roztrzaskam maczugą.
 Cha, cha! wiem ja, wiem, co zrobię!
 Przekolę cię szpileczką, jako chrząszcza chłopiec,
 A do główki szpileczki nic uwiążę długą,
 A tę nic do pręcika, i wezmę go w ręce,
 Dmuchnę, i chrząszcza w około pręcika okręcę,
 I będziesz mi się kręcił i huczał w około,
 A ja będę miał, — cha cha! — zabawkę wesołą!
 I co miałem pójść za Dzwinę,
 Wsuwam się w głąb Europy, jak w moją dziedzinę!...
 O moje zacne przodki, wstańcież teraz z grobu!
 Co za nowa postać globu!
 Czy się wam kiedy śniło, aby wasz potomek
 Panem był Niemna i Wisły?
 By zwolna uwieńczając wielkie swe zamysły
 Rozszerzał po Europie skromny Piotra domek?
 Cha, cha! ja go rozszerzył i jeszcze rozszerzę!
 A dójdzie do was ta olbrzymia wieść!
 Ha! strasznie mi chce się jeść!
 Pożarłszy już lacki ród
 Coraz większy czuję głód!
 Europie na przywitanie
 Połknę Wiedeń na śniadanie,
 Paryż na obiad, Londyn na wieczerzę.
 Cha, cha! klękajcie króle!
 Persia, India, Azia wzięta!
 Amerykę, bagatelę,

Pod swe stopy wnet podścielę.

W szaleństwie radości.

Hura! Hura! Rąbay! Pal!
Ryczą działa, błyszczy stal!
Moje dzielne niewolniki —
Słyszę ich zwycięskie krzyki!
Słyszę tryumfalny śpiew.
Widzę u nóg łupów stosy!
Widzę w kajdanach narody!
Zaludniają moje lody!
Widzę trupy, widzę krew!
Miał pożary, dymów kłęby—
Hura, hura! co za sława!
Moja Polska i Warszawa!
Długom na nią ostrzył zęby,
Dziś przytępię ..! Cha, cha, cha, cha!
I już mi żaden szatan z rąk nie wydrze Lacha.
Erywański już księciem, on tu sam przybywa.
O dolo bohaterska, o chwilo szczęśliwa!
Taki po wszystkie czasy tryumf będzie sławny!
A do takich tryumfów Paszkiewicz jest wprawny!
Tym sposobem wziął Anap, Erzerum, Erywan,
Takby zabrał całutki Ottomanski Dywan.
U niego wszystko idzie pomysłem, nie trafem:
Szach Abas dostał order, a on został grafem.
On mi jeszcze Francuzów tym środkiem da w ręce,
A wtedy go w nagrodę na króla wyświęcę.
Muszę zaraz do Polski wyprowadzić ukazy.
A teraz niech grzmiały działa sto i jeden razy!
Niech wprzód senat i wszyscy spieszą mi winszować,
A potem na mołebęń, Bogu podziękować. (8)
Już Polska nie podleci zuchwałemi skrzydły!
Zgniotę, zetrę, rozpędzę ten naród obrzydły.

SCENA 2.

Na pokojach carskich, zebrani wszyscy ministrowie, senat, urzędnicy, świta,
damy honorowe i t. d.

CAR (dumnie.)

Warszawa tedy nasza! Wziąć ją z taką chwałą
Z Bożej pomagającej łaski się udało. (9)
Już trosk naszych przeszła chmura!
Krzyczcie: hura!

WSZYSCY.

Hura, hura!

CAR.

Nas Cara Bóg i święci od niesławy strzegą,
Daley, marsz na przyjęcie księcia Warszawskiego!
Sztac-damy i frejliny, senat całą rzeszą
Za roгатkę... w paradzie... i to wszystko pieszo!

SCENA 3.

Za roгатką. Wszyscy stojąc czekają. Car z swoją familią pieszo. Gwardya, muzyka, marsz ceremonialny.

Goniec przybiega.

CAR.

Daleko jeszcze książę?

GONIEC.

Już o werstw dwadzieścia.

Znika w tłumie.

CAR do carzycy (z zimną krwią).

Wszystko to za pomocą mego pana teścia
I moich min Uralskich. Pieniądze rzecz święta!
Bez pieniędzy Warszawa nie była by wzięta...
Ha! muszę podziękować staremu Grejowi,
Pierwey Kościuszkowskiemu, dziś memu druhowi,
Za mądrze wymyślony ministerską głową
System neutralności, lecz głośney, otwartey.
Sąsiedzi więc, łagodząc dołę mą surową,
Wspierali mnie kryjomo w tey wojnie zażartey.
Gdy by nie ten systemat, to by mi król pruski
I ten trochę zbutwiały siary pień rakuski
Dali otwartą pomoc, i w najpierwszej chwili
Z dwóch stron swemi wojskami Lachów zahaczyli.
Wtedy Francuzi, Anglicy i Szwedzi,
Rzesza, sam nawet Sułtan, co w seraju siedzi,
Powiedzieli: „Kiedy wam w tey z Lachami wojnie
Wolno dla swey korzyści występować zbrojnie,
To i my wystąpimy.“ I dopiero wrzawa!
I woyna by w Europie wybuchnęła krwawa!
Wtedy było by po mnie! Tamci niezawodnie

Chwycili by się strąny Lachów buntowników,
Starli by w proch walecznych moich wojowników,
I z rąk mi całą Polskę wydarli niegodnie.
W cóż by się obróciła wielka ma potęga,
Która dzisiaj zaledwie księżycą nie sięga?
Utraciłbym przeważny wpływ mój do Europy,
Co się dopiero śmiała, dziś liże me stopy.
Utraciłbym Żmudź, Litwę, Wołyń, Ukrainę
I Podole, odwieczną Ruryków dziedzinę;
Musiałbym oddać łupy zabrane z Warszawy,
I aż za Dniepr, za Wołyń uciekać bez sławy.
A tak, gdy zdala patrząc na ten bój zawzięty,
Tamci zachowywali systemat przyjęty,
Za co mój grosz niemały w ich kieszenie wpłynął,
Ci mnie skrycie wspierali, bo pewniebym zginął.
Skoro więc dziś Warszawa w rece moje wpadła,
I pierzchła buntowników ta zgraja zajadła,
Ha! jużem pan! Ożyłem!

Goniec przybiega z szumem.

GONIEC.

Księżę jedzie!

CAR (skwapliwie).

Jedzie?

Brawo! Marsz! Trąby! Kotły! Gwardya na przedzie!

Marsz ceremonialny, muzyka, cała świta szykuje się jak do boju. Słychać hurkot pojazdu. Wkrótce pokazuje się Paszkiewicz w karecie, z której go wyprowadzają car, carzyca i cała świta. Wielkie okrzyki: hura!

CAR (do Paszkiewicza po uciszeniu krzyków.)

Witaj, księżu mój kochany!
Tyś podtrzymał moją sławę,
Gdy me prawa i kajdany
Nałożyłeś na Warszawę!

Car go ściska, carzyca dyga.

PASZKIEWICZ.

Sława twoja, monarcho, brzmi po całym świecie.
Zostałeś bohaterem nie w jednej gazecie.
Jakem wszedł do Warszawy, różne gazet roje
Zaczęły głosić łaski, dobrodziejstwa twoje.

Bóg dzielność twych zastępów uwieńczył zwycięstwem;
Wchodziły do Warszawy z bezprzykładnem męstwem.
Buntownicy pierzchnęli, i już trwogi niema,
Modlin tylko i Zamość upornie się trzyma.

CAR (obracając się do wszystkich).

Słyszycie, jak są mężni nasi wojownicy?
Na cześć ich niech grzmi hura po całej stolicy!

Ogromny krzyk hura! Huk dział, defilada gwardyi, marsz ceremonialny
z muzyką.

SCENA 4.

Pokój audyencyjonalny.

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ. X. MICHAŁ. BENKENDORF.

CAR do Paszkiewicza.

A więc Warszawa nasza! Dzięki tobie! dzięki!
Wszystkie państwa orderzy otrzymasz z mej ręki.
Tak wielkie, tak przemożne to zwycięstwo świeże!

PASZKIEWICZ.

Wnet tu się zjawi mnóstwo winszujących gości.

CAR.

Co teraz mamy czynić? Powiedz mi w krótkości.

PASZKIEWICZ (poważnie.)

Naprzód wszystkim monarchom porozdawać krzyże,
Mianowicie pruskiemu i austriackiemu,
Metternichowi, Sebastyaniemu.
Gdyby nie oni, dawnobyśmy, panie,
Poszli za Dniepr na wygnanie.

W. X. Michał przez całą tę scenę trząska biczem, przechadzając się z łoskotem po gabinecie.

CAR.

Wnet piszę ukaz naglący
Do kapituły orderów,
I manifest oycowskim przywiązaniem tchnący
Do rasiejskich bohaterów.

Dzisiaj do mego serca bardziej ich przybliżę.
Komuż więcej mam dać krzyże?

PASZKIEWICZ.

Bontanowi,
Rautenstrauchowi,
Kosseckiemu,
Kurnatowskiemu,
I tam daley, i tam daley,
Co wiernością do tronu wciąż się odznaczali.

CAR.

Kogoż w Sybir?

PASZKIEWICZ (z przyciskiem)

Wszystkich!

CAR (z radością)

Wszystkich? Brawo!

PASZKIEWICZ.

Tak! wszystkich, i to trzeba uwinąć się zwawo.

CAR.

Dobrze! wszystkich, by po nich nie było i śladu.
Trzeba kłusującego pozbyć się owadu.
W Sybir wszystkich Polaków z Polski wyprowadzić,
A w Polsce prawowierny mój naród osadzić.
A więc wszystkich? he?

PASZKIEWICZ.

Wszystkich! Niech świat co chce bredzi.

CAR.

Bo też to mi ta Polska kością w gardle siedzi.
Ale to ziemia moja! to widoczna sprawa!
Lachy do niey nie mieli i nie mają prawa.
Więc wszystkich..! Ale wszystkich razem niepodobna!

PASZKIEWICZ.

Razem trudno, lecz można każdego z osobna.

CAR.

Tak, z osobna każdego, ja myślałem o tem:
Zabrać teraz żołnierzy, a cywilnych potem.

PASZKIEWICZ.

Ale... już się żołnierze groźb mych nie lękają,
Gdyż do Prus i Austrii przeszli całą zgrają.

CAR.

Idzie do biurka, wyjmując ogromną pakę papierów i przynosi do Paszkiewicza, pokazując mu każdy z osobna.

Ja wedle monarszego postąpię zwyczajem.
Ogłoś im tę amnestyę, powrócą do kraju.

(Daje mu papier z paki, który przyniósł).

Jeśli nie, oto druga, (daje mu drugi papier)
to trzecia, (daje mu trzeci papier)
to czwarta, (daje mu czwarty papier).

Ogłoś, że moja łaska jest dla nich otwarta.
Niech wrócą; a jak wrócą, wtedy wszystkich razem
W kajdanach aż na Sybir za tym to ukazem.

(Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Jedyny sposób!

CAR.

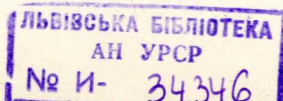
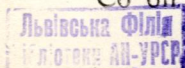
Prawda, że to krok monarszy?

PASZKIEWICZ.

Można potem odpocząć, ślad zbrodni zatarłszy.
Niech tam burzą na śniegach duchy buntownicze,
Wszak amnestya jedynie Europy się tyczy.

CAR.

Naturalnie, amnestya tylko dla Europy!
Monarcha w swych wyrokach nigdy nie pobłądzi,
A niszcząc hardych duchów burzliwe zatopy,
Wszystko słuszne, co tylko za słuszne osądzi.
Monarcha się nie zmiesza próżnych głosów tłumem.
Wszystkie ludów rozумы są czystą ciemnotą;
Co on nazwie rozumem, to ma być rozumem,

Co raczy nazwać cnotą, to ma zostać cnotą!
Bo czyż wiedzą rozumy, co amnestya znaczy?
Amnestyę jedynie należy objawiać
Tym, których się monarcha nie może obawiać;
Do niey żadnego prawa mieć nie mogą inni.

PASZKIEWICZ.

Tak, tak, niech pohulają te harde urwisze!
Dla Europy jedynie amnestya się pisze.

CAR.

A więc polskich żołnierzy wszystkich mamy w ręku?

MICHAŁ.

Można wszystkich na wędkę ściągnąć pomaleńku.

CAR (do Michała).

Nie wdaway się, idź pilnuj swego faraona.

MICHAŁ.

Ale...

CAR.

Idź, tam cię czeka szklanka napelniona.

(Michał znowu trzaska biczem).

(Do Paszkiewicza).

To jedno. Więc to zabierz! (Daje mu plik amnestyi)

A teraz rzecz druga.

Warszawa, jak wiadomo, jest wązka a długa,

Więc ją należy obciąć: utnij końce oba,

I wystaw cytadele, jak ci się podoba.

Oto masz na to ukaz! (Daje mu ukaz)

Zajmij się tem szczerze!

Obróć w koło na miasto działa i moździerz,

Aby na każdy alarm zburzyć wszystkie domy,

I zniszczyć w samem gnieździe ten motłoch poziomy.

PASZKIEWICZ.

Gdzie koszt na cytadele?

CAR.

Cha, cha! Ukaz na to! (Daje mu ukaz)
Warszawa, czy ty nie wiesz, jest przecie bogatą.
Wszak tyle drogich rzeczy, tyle skarbów mieści!
Weźmiesz kontrybucyą, bez mozolney pracy,
Którą za karę buntu zapłacą Polacy;
Kraj sześćdziesiąt miljonów, Warszawa czterdzieści.
(Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Brawo!

CAR.

Wszak straszna kara?

PASZKIEWICZ.

Nawet litościwa!

CAR.

Daley, zabrać z Warszawy skarby i archiwa,
Fabryki i zakłady, co są tam dość liczne,
Wszystkie biblioteki prywatne, publiczne,
Gabinety, pomniki, wszystko za ukazem.
(Daje mu ukaz)

I tu w tym Ermitażu złożyć wszystko razem.
Albo, co jest rzadkiego, to na me pokoje!
Bo na cóż to Polakom? A to wszystko moje.
Tam są piękne pomniki: pomnik Sobieskiego,
Kopernika, Zygmunta i Poniatowskiego;
To się później zabierze, potem będzie o tem.
Z Zygmunta, co był niegdyś powleczoney złotem,
Będzie Car Iwan Groźny — miejsce mu znajdziemy;
Poniatowski się przechrzci, będzie Suwarowem,
A Kopernik Nestorem lub Łomonosowem;
Że on był z samey Moskwy, łatwo dowiedzimy.
Z murów akademickich lub z królewskich gmachów,
Jak chcesz, zrobisz koszary, a to dla postrachów.
Oto ukaz! (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Wybornie!

CAR.

A to ukaz nowy; (Daje mu ukaz).
Poniszczę wszystkie szkoły, nauki i sztuki,

Uczyć tylko po rusku; bo to te nauki
Tylko płochey młodzieży zawracają głowy.
Z nich te bunty wynikły. Ty im pokaż knuty,
Pałki i szubienice!

PASZKIEWICZ.

O! to dla mnie niczem.

CAR.

Profesorów do turmy, a młodzież w rekruty.

(Do Michała, który ciągle trzaska biczem).

Łomżyński bohaterze, przestańże z tym biczem! (12)
Tu są tak ważne sprawy, a on nam przeszkadza.

(Do Paszkiewicza).

Tak powinna postąpić prawa carska władza.

MICHAŁ.

Po cóż się długo ucierać?
Jabym radził bez wykrętów,
By w rekruty pozabierać
Profesorów i studentów.

CAR (do Michała).

Day mi pokóy! A jakże zabierasz się żwawo!

(Żartując i uśmiechając się)

(Z ironią):

Wszak ty byłeś pod Warszawą?
I moya wojsko prowadził?
Wieleś tam moich pułków do góry wysadził?

MICHAŁ.

Po com ja miał wysadzać? Nie słucham tey bury.
Był tam taki, co pułk nasz wysadził do góry.
Tak leciały nasze śmiałki,
Gdyby gruszki, gdyby łąki.

CAR (z zadziwieniem).

A któż to?...

MICHAŁ.

Ordon.

CAR.

Ordon? (Do Paszkiewicza): Nie pisałeś o tem!

PASZKIEWICZ (odchrząkając).

Ten Ordon, — zapomniałem, napiszę to potem.

CAR.

Ordona wnet na Sybir! Tak się zemścić na nim.

MICHAŁ.

Trzeba aż na tamten świat ukazać postać za nim,
Aby tu go Piotr Święty konwojem przystawił.

CAR.

Dość tego! Lepiej byś się swym biczyskiem bawił.

(Do Paszkiewicza):

Polacy są szaleńcy, to wcale nie nowość.
Zawsze kochają głupią polską narodowość,
I miłość dla oyczyzny wysysają z mlekiem;
Zapalają się z młodu, wybuchają z wiekiem.
Więc by stłumić w zarodzie tę iskrę szkodliwą,
Tę rozruchów przyczynę, to buntów ogniwo,
Trzeba dzieci od pięciu do dziesięciu lat
Zabrać od opiekunów, od oyców, od matek,
I wywieźć w głąb Rossyi; tak Polska ostygnie,
I już się z pod mojego berła nie wydzwignie.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Wybornie! To może skutkować.
Ja każę po ulicach na dzieci polować.

CAR.

Czy chłopcy, czy dziewczęta — w Sybir, do Kamczatki!
Jeśli żal będzie matkom, to zabierać matki.
Bo i dzieciom z matkami nie będzie tak nudno,
A ja pragnę ich szczęścia.

PASZKIEWICZ.

To dla mnie nie trudno.

CAR.

Wszystkie dzieci, z korpusu kadetów, z Kalisza,
I od Dzieciątka Jezus z Warszawy pochwytać,
A broniące kobiety precz kolbami witać,
Inaczej nie powróci pożądana cisza.

PASZKIEWICZ.

A tak, ja wszystkich malców potrafię wyszperać.

CAR.

Ze szkół wszystkich studentów-malców pozabierać!
Ja ci dam łatwy sposób zabrania ich w massach.
Otoczyć ich w około, kiedy będą w klasach,
I tak wyłapać wszystkich i w Sybir wyprawić.
Który będzie śmiał umknąć, lub ostro się stawić,
To kłóć, strzelać, jak do psów.

PASZKIEWICZ.

To sposób jedyny!

Tak się spełnią zamiary wielkiej Katarzyny.

CAR.

Z imion tych, którzy w buncie pierwszą grali rolę,
Do mnie do Petersburga wysłać deputacyją,
Która by błogosławiąc moją świętą wolę,
Tę mi nypoddanieyszą złożyła oracyją,
I za me dobrodzieystwa, za uszczęśliwienie
Do nóg mych naykorniejsze niosła dziękczynienie.
Masz ukaz! (Daje mu ukaz).

MICHAŁ.

W tey Warszawie co za harde damy!
Jedna mi drzwi zuchwale zamknęła przed nosem.

CAR (do Michała).

Day pokóy! Ty tu z swoim nie wyjeżdżay głosem,
Kiedy my o ważniejszych rzeczach rozmawiamy.

MICHAŁ.

Wszystkie prawie w żałobie.

CAR (do Paszkiewicza).

W żałobie?

PASZKIEWICZ.

W żałobie.

CAR.

Powinny być wesołe, krzyczeć z nami hura!
Jeśli w mieście w żałobie pokaże się która,
Zdzierać suknie publicznie, przyporęczam tobie!
Powinny dawać bale w ciągłej wesołości,
I nayszykowniej przyjmować bohaterów-gości.

PASZKIEWICZ.

Słusznie bardzo.

MICHAŁ.

Żadnego z ruskich bohaterów,
Choć by miał nawet piętnaście orderów,
Nie przyjmują do domów i nie chcą im sprzyjać,
Że my musimy same bruki zbijać.
Ja raz idąc przez miasto, aż idzie kobietka,
Czarno ubrana, zgrabniutka i letka:
Wnet się zaczęłam nayszykowniej uśmiechać;
Chcąc ją zaczepić, pytam, co też słysząc?
Odpowiedziała: „D z i e g i e ć”.

CAR.

O harda! zuchwała!
I tak wielkiemu księciu odpowiedzieć śmiała!

(Do Paszkiewicza).

Która to? Zrobić śledztwo i skarać przykładnie!
Wreszcie masz moc zupełną, zrób, jak ci wypadnie.

PASZKIEWICZ.

Dobrze.

CAR.

Ponieważ wszystkie, może nie z ochoty,
Dawały buntownikom obrączki, klejnoty,

Ustanowić komissyę, aby je wysłedzić,
I takie patryotki nayrychley przerzedzić.
Oto ukaz. (Daje ukaz).

Zuchwała więzieniem przepłaci.
Kazać, by nas Polacy kochali jak braci.
Jeśli który nie kocha, to w Sybir po prostu.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

Lecz aby, o co mi tak chodzi,
Tey miłości braterskiej nadać więcej wzrostu,
Mają chodzić do cerkwi i starzy i młodzi,
Po rusku składać dla mnie ze swych serc ofiarę,
I przystawać na grecką, prawosławną wiarę.
Lecz to później! Po rusku kazać Boga chwalić,
Głupią konstytucyę zupełnie obalić.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz). Nie żałuy knutów i postrachów.
A to — (Daje mu ukaz) naysroższy ukaz pošliy papieżowi,
Aby natychmiast bulę napisał na Lachów!(13)
To ich duszę z nieszczęsnych obłąkań uzdrowi,
Lecz aby się nie lękał utraty mey łaski,
Poszliy mu Władymira, jako kniaź Warszawski.

MICHAŁ.

Cha! cha! myślałem, że ja się w Warszawie
Pięknie, uczciwie zabawię;
Że będę fetowany z kniazem Paszkiewiczem,
A tam smutno i nudno!

CAR (do Michała).

Przestańże z tym biczem!

(Do Paszkiewicza):

Wszystkie Czartoryskiego skarby i kleynoty,
Książki, rzeczy kosztowne zabrać co do joty,
I tu przystać. Masz ukaz. (Daje mu ukaz). Bo to wszystko moje.
A księżney Wirtemberskiej zabrać dobra całe.
I oddać je synowi w nagrodę za znoje,
Za waleczność w tey wojnie, za czyny wspaniałe.

(Daje mu ukaz).

(Do Michała):

Niech tu przyjdzie Pan Adam!

(Michał odchodzi).

PASZKIEWICZ.

To bardzo rozumnie.

CAR.

Wszystkich, których Polacy za przychylność ku mnie.
Za miłość i za wierność dla prawego tronu
Pobili, powieszali, porobić świętami
Masz! (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Jak że postępować z jeńcami polskimi?

CAR (z gniewem).

Jak? Po rusku! Na Sybir! Knutować bez miary!
Za złamanie przysięgi takiej godni kary.

BENKENDORF.

Ale Polacy naszych dobrze przyjmowali;
Byli z niemi, jak bracia, ludzcy i wspaniali.

CAR (głośno i dumnie).

Co? To ich powinnością! Wszakżeśmy ich pany!
Nam od nich cześć i pokłon, im od nas kajdany!
Ha!... Śmiertelnej wywierać zemsty nie przestanę
Na ten ród, że mej sławie taką zadał ranę!
Że wyświecił mą słabość w obliczu Europy,
Co już się tak nie złęknie mej olbrzymiej stopy;
I witając mię z twarzą jak zwykle nieszczera,
Całą moją potęgę ma za wielkie zero...
Ha! Tego nie przebaczę! Ha! Tego nie strawię!
Wyplenię to złe gniazdo, śladu nie zostawię!
Zrzucenie z tronu...! Hańba! Zemsta! Ha! Miecz! Knuty!

PASZKIEWICZ.

A z chłopami co czynić?

CAR.

W rekruty? w rekruty!
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

Do śmierci bić, kto się opiera.
Masz. (Daje ukaz).

PASZKIEWICZ.

Teraz jak należy, dam się im we znaki.

CAR (chowając resztę ukazów).

Reszta potem. Wieleż nam szkodziła cholera?

PASZKIEWICZ.

Okropnie!

CAR.

To mnie cieszy! To jest moje dzieło,
Gdyż i Lachów zapewne mnóstwo z niey zginęło. (12)

(Wchodzi Wirtemberg i cała świta. Car do Wirtemberga).

Zbliż się, książę! Twe męstwo, twe waleczne czyny
Kwitnącemi cię wiecznie okryły wawrzyny;
W Kurowie i Puławach przez dzieła olbrzymie
Twoje królewiczowskie zabłysnęło imię
Przyjm więc dobra twej matki, to płaca jedyna
Od wdzięcznego monarchy, od twego kuzyna.

WIRTEMBERG.

Niczem mi sława świata, dobra i godności,
W porównaniu monarszey pańskiej łaskawości.

CAR.

Kto dla swego monarchy w zapale bez granic
Poświęca wszystkie względy i życie ma za nic;
Kto dla niego najwięcej chce nazbierać łupów,
Dla czci jego rad widzi stosy miast i trupów;
Kto dla niego nie zważa, czy się w świecie splami,
I do swej własnej babki strzela granatami;
Kto dla niego pogardza oyczyzną bogatą,
Ten zasłużył na wszystko, ten zasłużył na to!

(Zawiesza na jego szyi order).

WIRTEMBERG.

Panie! Kuzyn i sługa hołd ci winny składa.
Gdyby żył dziad nawet mój, strzelałbym do dziada.

CAR (do całej świty).

Oto przykład wierności! Patrzcie, bohaterzy!
I was także za wierność czekają orderzy.

(Obracając się do Paszkiewicza).

Paszkiewicz, trzeba zabrać krzyż od buntowników
Virtuti militari, a dać go na piersi
Moich dzielnych wojowników,
Gdyż są mężni, wytrwali i dla mnie najszczersi.
Winienem ich ozdabiać brylantami, złotem...
Napiszę ci ukaz o tem.
Daley! hura!

WSZYSCY.

Hura! hura!

CAR (z zadziwieniem).

Cóż to za chmura?

SCENA 5.

(Chmury się powiększają. Na chmurach pokazuje się Sława i unosi się nad głową cara, z wielkiem zadziwieniem wszystkich).

SŁAWA (do cara z uszanowaniem).

Ja jestem Sława, Najjaśniejszy Panie!
W niebie jest mój tron,
Życie me w dziejach, w wieczności mieszkanie,
W chaosie mój skon.
Przyszłam cię okryć skrzydłami złotemi,
Boś jest chwały kwiat.

Ty karzesz bunt, ty panujesz ziemi,
Ciebie słucha świat.
Czy ty słyszałeś o szachu Wampumie?
On w swej nierozsądnej dumie
Powiedział, że jest wielki i wielki bez końca,
Krewny gwiazd, wnuk księżyca, brat stryjeczny słońca.
Co za śmieszna duma!
Tyś jest starszy od szacha Wampuma!!!
Boś ty sam słońcem, księżycem twa żona,
A gwiazdami twoje dzieci. (15)
Twoja chwała jaśniej świeci,
Niż chwała Herostrata, niż chwała Nerona!
Czy słyszałeś o Mamaju,
Co jest w dziejach nieśmiertelny?
Świat dziś powie: Mamaj dzielny
Zerem jest przy Mikołaju.
Tak, Najjaśniejszy Panie, wielkąś zyskał sławę,
Kiedyś z buntownikami skończył boje krwawe;
Kiedyś prawy porządek znowu zaprowadził,
I nasiona zaburzeń ze szczętem wygładził;
I tym czynem monarszym, z góry majestatu,
Zrobił łaskę całemu rozumnemu światu. (16)
Dziś przez twoje ukazy, szczytne i rozumne
Ukarz na całym świecie wszystkie karki dumne,
Pędź Niemców i Francuzów w Sybir na rekrutów,
Rozsyłaj amnestye... Może brak ci knutów?
Masz!

(Sypie na ziemię grad knutów).

CAR (zbierając je).

Zbierajcie! Zbierajcie!

(Cała świta zbiera knuty).

CARZYCA (zbierając).

Teraz ćwiczyć srogo!

CAR (próbując jednego z zamachem).

Prawdziwe ruskie knuty!

PASZKIEWICZ.

Wiele zdziałać mogą.

SŁAWA.

Że świat bije dziś czołem imieniowi twemu,
Ze pierzchnęli buntownicy,
Wystaw przy Piotrze w twej dumnej stolicy
Pomnik Chłopickiemu.
Piotr był potęgi twej założycielem,
Chłopicki jej zbawicielem.
Piotr końskimi kopyty roztratował żmiję,
Chłopicki roztratował buntownikom szyję,
I mogąc być twym pogromcą
Nie chciał zostać wiarołomcą.
Gdy by nie on, toby ci Lachy nie bez drwinek
Już zaspiewali wieczny odpoczynek!
Wal że mu z dział i krzycz hura!

CAR, CARZYCA, PASZKIEWICZ.

Walić mu z dział! Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słysząc huk dział).

SŁAWA.

A pomnik ma być złoty, a poważna głowa
Ma być diamentowa.
Nie każdy taką głową może się poszczycić,
Bo tak twarda, że nic jej nie mogło oświecić;
Tak silna, że się żadnym nie da przebić kołem.
Oto wzór do pomnika!... Patrz i uderz czołem!

(Skinęła ręką i pokazał się wzór pomnika Chłopickiego).

Najświetniejsza snycerska wylęła go wena:
Czy sądzisz, że Kanowy albo Torwaldsena?

Nie! to Subeckiego wena!
Patrz na rysy bohatera,
Jak na bunt y Lachów
Spokojnie, bez strachów,
Z dumą i wzgardą poziera!
Patrz, jak twardy i surowy,
Rozdzierając szpargał,
Co twą władzę stargał,
Depcze ich bezbożne głowy!

Patrz jak zamach ich obala
I stałością duszy,
Co ich dzieło kruszy,
Państwo i tron twój ocala!
Patrzaj u stóp pomnika na napis mistrzowski,
Mocniejszy niż Franklinowski:
Ereptum domino reddidit sceptrum!
A więc mu hymn zaspiewaj, chyląc kornie szyję!
Wiwat Chłopicki!

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Niech żyje! Niech żyje! (Huk dział).

CHÓR.

Hura! hura!

Hymn na cześć Chłopickiego.

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

(TRIO).

Chłopickiemu cześć i chwała!
Zbrodnia wspomnieć o gałęzi!
On, gdy Polska buntem wrzała,
Trzymał bunt jej na uwięzi.
Dłoń Polaków krwawa
Kres mi miała nieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słysząc huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ

Kiedy buntownicza zgraja
Wykrzyknęła w zaślepieniu:
Niema, niema Mikołaja!

On ją karmił w mem imieniu. (14)
On jej nie dał prawa
Wojnę z nami wieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słysząc huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Gdy czas przyszedł toczyć boje,
On nie słuchał próżnych krzyków;
On nakarmił hufce moje,
On ogłodził buntowników. (18)
Umknął, bo go wrzawa
Miała żywcem zjeść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura! (Huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Gdyby użył swej dzielności,
Byłby grób dla mej potęgi;
Lecz on błagał mej litości,
Niechcąc złamać swej przysięgi.
Dziś więc moje prawa
Mogę światu nieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! Hura!

(Huk dział, Sława ulatuje).

SZAMBELAN DWORU (do Cara).

Posłowie zagraniczni.

CAR.

Wpuścić, niech tu staną.

(Do Paszkiewicza).

Patrz, ile tu honorów za jedną wygraną!

(Wchodzą posłowie zagraniczni).

JEDEN Z NICH.

Witaj, wielki Monarcho! Pan mój, pan dostojny
Winszuje ci pomyślnie ukończonej wojny.
Gad zaburzeń, gad zniszczeń wpadł pod twoje stopy,
Gdyż wróciłeś żądany pokój dla Europy.
Bezprzykładna wytrwałość, duszy twojej dzielność,
Siła twego oręża, bohaterskie cnoty,
Wojenne i nadludzkie monarsze przymioty,
Świetną ci zapewniają w dziejach nieśmiertelność.

(Kłaniają się wszyscy z pokorą).

CAR (dumnie).

Dobrze. Wasi Panowie, zacni słudzy moi,
Za wierność, posłuszeństwo dla mojej osoby
Będą wynagrodzeni świetnie, jak przystoi.
Zanieście im odemnie te chlubne ozdoby!

(Podaje wszystkim krzyże, aby je doręczyli swoim panom. Posłowie odchodzą — cała świta ukłeka pobożnie przed Carem — potem słychać muzykę i łoskot defilującej gwardji).

CAR.

Cha! cha! Cóż, mości książę, mój książę Warszawski?
Mój grafie Erywanski, moja ręko prawa?
Jak wszyscy już królowie dbają o me łaski,
Gdy znowu moja Warszawa!
Cha! cha! Warszawa moja! I milczą potwarze!
Teraz wygodnie poskacz sobie, Carze!

* (Spiewa i skacze).

Tra la la, tra la, la, la!

Alons! Saute, Marquis! cha! cha!
Skacz, pospiewaj, a za kark tego trzymaj Lacha!

Ale do tańcu jedyna ta sala;
Tu niegdyś babka moja, wielka monarchini,
Uczyła syna swego tańcować baryni.
Tak: — uważasz? (spiewa i tańczy).

Tra la, la la, la, la la!

Cha, cha, cha, cha, cha! (ustaje)

O! jest to taniec narodny, nie nowy,

A miły, bo narodowy. (usiada).

Ha! jeszcze mi się nogi sprostować nie mogą,

Jeszcze tak dziarsko nie wywinę nogą,

Bo długo przy stoliku siedziałem zgarbiony,

Zasmucony, zrospaczony.

Tak mi te Lachy! — No, no! A dziś... cha! cha!

Mam w ręku Lacha!

Hey, potańczuj sobie, carze

Z Jejmością w parze!

Zaspiewaj, mości książę! (Paskiewicz nuci, Car i Carzyca tańczują).

Tra la, la la la la la la!

Jak ja Europę zabiorę w swe ręce,

Będzie tak tańczyć po mojej piosence.

(Taniec ustaje, Car siada).

Prysnęły tamy na mej carskiej drodze...

Jam pan! pan! Od rozumu z radości odchodzę..

Uściśnij mnie, Paskiewicz, uściśnij mnie, żono!

Śmiesz się... i z radości tańcując twe łono...

Cha! cha!... Warszawa moja... twoja, moja, twoja!

Wiesz ty, Paskiewicz, kędy stała Troja?

Miejsca niema, gdzie stała! Tak będzie z Warszawą,

Jeśli się znowu zbuntuje.

Alons! Saute, Marquis! (skacze).

Ha! już nóg nie czuję!

Zmęczyłem się... Idźcie stąd! (wszyscy w lewo, w prawo),

Precz! Jam pan! (Usiada; Carzyca, dzieci i służba odchodzą).

Ale, ale! Paskiewicz zostanie.

PASKIEWICZ.

Lecz jak że z tym pomnikiem, najjaśniejszy Panie?

Ma być złoty, a głowa

Ma być dyamentowa.

Strasznie będzie kosztował.

CAR.

Pomyślemy o tem.

Trzeba Lachów majątki zrabować i złupić,

Aby się wzbogacić złotem,

Aby mieć za co wszystkie gabinety kupić
I ten pomnik wystawić; bo też wart tej chluby
Mąż, co mnie wyrwał od zguby.
Co od groźnego miecza ocalił mą szyję.
Wiwat Chłopicki! niech żyje!

PASKIEWICZ.

Niech żyje! (Huk dział).

CAR.

Jedź do Warszawy! Zaraz, kiedy wola.
Dzisiaj staniesz nad Bugiem, bo jeszcze południe;
A ja tu się tymczasem starannie zatrudnię
Lachami Litwy, Żmudzi, Wołynia, Podola,
Et cetera, et cetera.
Ty me ukazy spełnij w całej mocy.
Żegnam cię, książę. Na sen mi się zbiera,
Bo nie spałem ze sześć nocy.

(Wszyscy z uszanowaniem odchodzą).

SCENA 6.

CAR (sam, siedzący na krześle w swoim gabinecie).

CHÓR (niewidzialny).

CAR.

Zachwycenie.

Przed kim drżą dziś trony świata?
Przedemną! Przed Bogiem!
Kto do łask moich kołata?
Kto się przed mym czołga progiem?
To nędzne ziemskie króliki!
Cóż to za bryłka? to świat! Cóż to tam za chmurka?
To niezwalczone moje wojownicy!
Hura! hura!

CHÓR (głucho).

Hura! hura!

CAR.

Kto pan?... Ja! Jakże zgrabne te mrówiczek roje!
Ha! to są cacka, to zabawki moje!
Jak swawolą! jak się bawią!
Ha... czy doprawdy swawolą?
Nie swawolą, lecz się krwawią!
O szczęśliwa dla mnie dolo...!

(W trwodze).

Ha! ha!.. skrzydła im rosną...! podlatują...! szumią...!
Głos mój, głos Monarchi tłumią...
I podrastają wysoko,
Jak wprzód pełzały głęboko!
Przybierają olbrzymie i wzrosty i siły,
I po mój tron, po berło sięgają zuchwale!
Te mrówki...! ten puch marny...! Drętwieją mi żyły...
Co...! ja Bóg...! Boga groźne zalewają fale!
Gdzież moich zastępów chmura?
Udercie...! ha! Z olbrzymów znowu drobne mrówki...!
Cha! cha! cha! jak pokornie nachylają główki...!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! Hura!

CAR.

Znowu się z niemi bawię i znowu mam caćko.
To Lachy...! Co za rokosz pić łyzy i krew lachą...!
Jakież mnie lube zachwycają dźwięki!
Jakby chórów anielskich czarujące brzmienie
Wlewają mi do duszy słodkie upojenie...!
Cha, cha, cha, to ich jęki,
To ich kajdan brzęki...!
Na ziemi cicho, jak w grobie!
Unoszą się... Cóż znaczą te plamki na globie?
To narody...! to prochy... do mrówek podobne...
Jakże ładniutkie, nadobne!
Chodźcie tu do mnie! do ręki...!
Niech się z wami zabawię, pocackam, popieszczę!
Skosztuję, czy i wasze równie słodkie łezki,
Czy tak słodka krew wasza, jak Lacha... cha, cha, cha!
Bo krew Lacha
Jest jako nektar niebieski.
Ale jeszcze będzie czas,
Jeszcze ja dosięgnę was!
Pozwólcie sobie jeszcze.. (chwila milczenia).

Czegóż tu chce Rylejew...? I patrzy mi w oczy...
I Bestużew wprost ku mnie wzrok zabójczy toczy...!
I Łukasiński, jak trup!
Oczy mu stanęły w słup!
Oczy okropne, straszliwe!
I w rękę błyszczy mu miecz!
Precz, precz, mary obrzydliwe!
Precz mary! precz!...
Znikły mary... Oddał się i myśli ponura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Otóż i moi bracia... matka... dwie bratowe...
Pamiętam, miały dawniej usta koralowe;
Teraz blade i trupie... i patrzą i stoją...
Trzymają kubki... ha! z trucizną moją...
Pijcie i idźcie z Bogiem.. i panujcie w niebie,
A ja będę nad światami...
A wszakże byłem na waszym pogrzebie,
I trumny wasze oblewałem łzami!
Precz, mary! Dziś przedemną sama drży natura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Odetchnąłem... Ciasno mi... ciasno mi na ziemi...
Gmach wygodniejszy wystawię dla siebie...
Gdyż ja czołem mieszkam w niebie,
A sięgam piekieł stopami mojemu.
Precz z mrówkami, plamkami!.. Nie tu mieszkać będę...
Wiem ja, wiem ja, gdzie osiedę.
Na gwiazdach gmach wystawię z samych ciał i czaszek,
Co mi tu wśród tych mrowisk służą do igraszek.
I dam mu szczyt, co skona w odmetach chaosu,
Stamtąd zagrzmie ogromny piorun mego głosu;
Piszczeć będą narody, króle przed mym progiem,
Jako przed Bogiem! (chwila milczenia).
Skądże ten orzeł? Orzeł jak śnieg biały...
Dziób złoty... szpony złote.. na głowie korona...

Ja Bóg... On ciska na mnie piorunowe strzały —

I potęga moja kona!

Precz, precz orle..! Znikł orzeł... Precz, myśli ponura!

Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Lubo mi... słodko... nie stąpam po kwiatach,

Bo na cóż mi kwiaty?

Nie stąpam po świątach,

Bo na cóż mi świąty?

Mam niebiosy... mam gwiazdy... stąpam po obłokach...

Nie!.. nie!.. ja stąpam po zwłokach...

Po zwłokach mrówek, które walką krwawą

Zuchwale obaliły moją władzę prawą.

Jam pan... Cóż to za mara? Jaki ogień w oku!

Zbliża się po maleńku,

I kosę trzyma w rękę,

I szablę ma przy boku!

Precz maro! Znikła mara. A gdzież mych wojsk chmura?

Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

SEN.

(Car oparty na poręczu krzesła zasypia. — Senne jego widziadła pokazują się na scenie. — Kilka chwil chrapie, daje się słyszeć zdaleka głuchy, potem co raz mocniejszy śpiew choralny poważny. Wchodzą na koniec różni monarchowie europejscy i azyatyccy. Papież trzymając korony pod pachami, jak czapki. Car z wolna przestaje chrapać).

SPIEW MONARCHÓW (na środku sceny przed Carem).

Ziemia go nie ogarnie, niebios mu za mało,

On sięga aż do granic słońca.

Pieśń nasza niech brzmi jego chwałą

Od końca świata do końca!

CAR (przez sen).

Co to za pieśń czarowna! Hymn korney Europy,

Którym już brzmią me podwoje.

MONARCHOWIE.

Panie, jesteśmy twoje najjaśniejsze chłopcy,
Sługi twoje, kmiotki twoje.

CAR (ciągle przez sen).

Krółéta... cha cha, cha!
Nuż baryni! tra la, la! (nuta baryni).

(Monarchowie tańczą i tańcząc gubią korony).

A w takt! Co za nieuki! A w takt mi, hultaje!
Bo poodbieram lenne, jakie macie, kraje...
Cha, cha, cha! Atamanie, synu mój rodzony,
Pozbieraj i pochoway durne ich korony!

(Pokazuje się syn jego, następca tronu, zbiera pogubione monarchów korony
i z niemi odchodzi).

Ha... ha, lubię taniec taki...
Dość już... Precz mi! precz, biedaki!

MONARCHOWIE (spiewając chórem).

Od słońca spływa życie na ziemskie istoty;
On łaski zsyła nam wspaniale.
Niech wiecznie tron zasiada złoty,
Niech żyje w blasku i chwale!

(Znikają — Car budzi się).

CAR (przebudzony).

Taki sen... to ja lubię... Świat dziś moim służy.
Sprawdzi się to nieza długo.

(Poprawia się na krześle i znowu zasypia — kilka chwil chrapie — potem się przez pół obraca, z pół otwartymi oczyma i pół śpiącym głosem rozmawia sam z sobą. — Pokazują mu się kolejno różne stolice świata — morza — twierdze).

To Stambuł, to carów gród.
Niesłusznie nad nim panował niedawno,
Hańbiąc wiarę prawosławną,
Niewierny lud...
Dziś Sułtan w Petersburgu... ten padyszach, ciełę.
A jego prorok u nóg mi się ściele.
Cztery morza... port straszny... okręty me stoją...
Cha, cha, z flagą moją.
To Ispahan, wielki gród! Władam Ispahanem...
A pan Szach w Petersburgu w kompanii z Sułtanem...

Chciałbym być tak pierwszego Stambułu zdobywcę
Gonić i w prawo i w lewo,
I wraz z Cyrusem osadzić nad Newą,
I tu im obu... grać na pozytywce...
Cha, cha! A tam Himalaje!
Za niemi niegdyś Porusowe kraje,
Które świeżo, nieprawnie Anglicy dzierżyli.
Dzisiaj u tego ich potęgi kresu
Konie me piją z Gangesu,
A Indus dawno moi rycerze wypili...
Tu Benares... tam Bombaj.. tam daley Kalkuta.
A tam daley na morzach flaga jak przykuta..
Sztandary me na twierdzach powiewają dumnie..
Bo potęga... we mnie... u mnie..
Ha, długom zęby ostrzył na indyjskie złoto..

(Poprawia się na krześle i drzemając mówi).

Cha, cha, cha! A tam Kanton... tam Nankin... tam Pekin...
Panował w nich nieprawnie ten chiński Arlekin.,
Ten niby Cesarz... ale przecież on rozumnie
Uznawszy prawa moje... zwrócił mi z ochotą
Cały ten kraj...
Bogaty, piękny jak raj.
I osiadł w Petersburgu... A tam co się warzy?
Durne.. amerykańskie rzeczypospolite..
Mojem skinieniem.. pobite... rozbite..
Jeszcze się im wolność marzy...!
A, obciąłem wam wasze lotne skrzydła...!
Ha! ha! wasi Prezydenci,
Zuchwali, nieugięci,
Osiedli w Petersburgu... A orzeł mój czarny,
Mściwymi gromy ciężarny,
Wleciał na ich Kapitol w ich braterskiem mieście
Cha, cha, i Londyn złapałem nareszcie!
A pan król w Petersburgu! Podoba się Newa?
Poznaj carów, bohaterów...!
Na szczycie Westminsteru, na szczycie Tuillerów
Chorągiew moja powiewa...
A to Paryż! Cha, cha, cha! Jakby dla igraszki
Ułowiłem te dwa ptaszki...
Paryż i Londyn... A oba króliki
Spiewają tu piosenkę o marnościach świata...
A to Rzym! I nad Rzymem orzeł mój* ulata...
Cha, cha, już piją z Tybru moje wojownicy...
Synod już z Watykanu, z papieskiego dworca,
A w pysznym Piotra kościele,
Znieważanym przez lat wiele,
Zasiadł święty Mikołaj, wielki cudotwórca..
A papież intonując modły swoje szczere,

Tu sobie w Peterburgu śpiewa mizerere.
Cha, cha...! A to są Niemcy... Ich biedne króletą,
Ich książątka i książęta
W Petersburgu już szepczą niemieckie pacierze.
A jego Apostolska mość... jej mość Rakuska...
Cha, cha, cha, cha... śmiech mnie bierze..
Jego Królewska Mość pruska.
Ze swojemi Szenbrunami...
Ze swojemi Sansusami
Już w Petersburgu mają swe kwatery...
A owe Meternichi... owe Periery..
Owi Sebastianowie
Owi Ancipanowie,
Owi Palmerstonowie
Z białymi niedźwiedziami, bez zwykłej parady
Swoje dyplomatyczne trzymają narady...
A to Warszawa! Moja ty laleczo!
Moja prześliczna pupeczko!
Tyś mi do wszystkich stolic otworzyła drogę,
I teraz pobujać mogę..
Tyś tu? tyś tu? cha, cha, cha!
Zaspiewać ci tra la, la?

(Zżyma się na krześle, wyciąga się i zasypia głęboko. — Chrapie kilka chwil.
Pokazuje mu się potem starzec w ukraińskiej sukmanie, siedzący na chmurze.
Świszczą wiatry, grzmot głuchy i odległe pioruny słyszeć się dają.

CAR (przez sen).

Co za mara w chmur zamieci?...
Co za starzec?... co za chłop?...
A zła wróżba przed nim leci,
A nieszczęścia za nim w trop...
W ustach trzyma... słowo .. miecz...
Nie przemawiaj! Precz ztąd! precz!

STARZEC (mówi po rusku).

Dim mij — jasni nebesa,
Chmara — kiń, a witry szlak.
Znajesz, Caru, chto to ja?
Ja Wernyhora, kozak.

CAR.

Precz, kozacze...! Knuty! knuty!
W rekruty! w rekrury!

STARZEC.

Ja z twoich knutiw śmiju sia,
Ja tebe zabiu knutom!
Jak w twe serce podywlu sia,
Staniesz tutki kaminiom.
Ja czrez ciu Ukrainu
Dobrym ludiam worożyw,
Czerez more pereplyw.

CAR.

Knuty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Czy ty znajesz, szczo to mara?
Caru, słuchay że mene:
Carstwo tak twoje, jak chmara,
Rozyjdetsia, propade!
Szczo ty chcesz świt pałyty?
Zaśmijetsia z tebe świt,
Lach tebe szcze bude byty,
Jak za dawnych laszych lit.

CAR.

Knuty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Polszcza krasna taj bohata
Znow perejde na swij chlib.
Hanczarycha, Perepiata —
Tam, tam carskyj bude hrib.
Wilna bude Polszcza wsia,
Bo zemla to ne twoja.

CAR.

Hey kajdany! Sybir! knuty!
W rekruty! w rekruty...!

(Grzmot huczy, grom uderza, starzec z chmurą znika, — Câr budzi się i raptem się zrywa z krzesła).

Ha, co to jest? Gdzie ten dziad? Sybir! chłosty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

Służba! służba! (gwizdże).

A to mi się przyśniło? Co za dzika wróżba?

(Służba tłumnie przybiega).

Precz! (służba odchodzi).

Jakaś Perepiata... jakaś Hanczarycha...

Mój grób... kiedy mi złota przyszłość się uśmiecha.

(Usiada w krześle).

Cha! cha, to śmiechu warta... sen — mara.

Niema upadku dla Cara. (zasypia).

(Pokazują mu się cienie Piotra III. i Pawła I, pierwszy z serwetą, drugi z szarfą na szyi, w biele).

CAR (we śnie).

Ha!.. to ojciec...! to mój dziad...

Patrzą błędnie, nieprzytomnie...

Dziad za ojcem idzie w ślad...

Czegoście tu przyszli do mnie?

PAWEŁ (grobowym głosem).

Czy poznajesz ojca, dziada?

Znasz ich obu smutny skon?

Synu! strzeż się!... biada!... biada!..

Bujny twoich zbrodni plon.

Synu! znasz ty Boży palec?

Znasz ty głosu jego dzwon?

U nóg twoich spi padalec,

Który twój podgryzie tron.

Padł niewinnie ojciec twój.

Padniesz tak i ty.

CAR.

Stój! stój!

(Cienie znikają — Car budzi się.)

A, jakież sny okropne! Słyszałem głos: biada!

Widziałem jak na jawie i ojca i dziada...

Cha! cha! próżne przestrogi! Cha! cha! śmiać się muszę

Kaci ich podusili, ja katów poduszę. (zasypia).

(Pokazują mu się cienie wszystkich szpiegów i zdrajców, których Polacy powieszali i pozabijali).

CHÓR (spiewa finale).

Ha! to najjaśniejszy pan!
Ha! dla niego tylko żyć!
Dajmy krwi mu pełen dzban,
Krew i łyż on lubi pić.
W ręce jego dajmy nóż,
Będzie miał potrawkę z ciał;
I arszenik, którym już
Sprzątnął z oczu, kogo chciał.

(Inni w około niego tańczą).

Recitativo.

CAR (wyciągając do nich ręce).

Niech wam światłość wieczna świeci!
Moje prawe, lube dzieci,
Mój ty Szleju, mój Markowie,
Mój Birnbaumie, Szymanowski,
Mój Kawecki, Petrykowski!
A to Blumer mój kochany,
To Hanke z wierności znany!
Ale was tu, widzę, krocie!
Chodźcie, chodźcie, niech was czule
Do serca mego przytulę.
Dobrzeż tam wam? Mówcie, co?
Czy spokojny tamten świat?
Czy w nim także bunt wrą?
Czy za ziemią idzie w ślad?
Mówcie, o moi anieli,
Cości widzieli, słyszeli?

CHÓR.

Miły, cichy tamtem świat;
Żadnych buntów, żadnych zdrad,
Tam niebianie wierni są
I uznają władzę twą.

CAR.

Chodźcie do mnie, niech wam sam
Własną rękę krzyże dam.

CHÓR.

Co za chluba mieć twój krzyż!
Co za chwała, co za cześć!

CAR.

Gdy się tam... nad ziemię wzwyż
Najłaskawiej raczę wznieść,
Tam za wierność wszystkim wam
Chresty, wstęgi rozdám sam.

CHÓR.

Tam za wierność wszystkim wam,
Chresty, wstęgi rozdám sam.

(Unoszą się z nim w górę, otoczeni chmurami — Car uśmiecha się łaskawie,
cały w promieniach).

Błyszczą płomienie
W około głowy.
Co za spojrzenie!
To Bóg surowy!
Kto mu jest wrogiem,
Nie ujdzie kar.
Bo naszym Bogiem
Mikołaj Car!
Car! Car! Car!

(Wszystko znika — panorama przemija).

KONIEC WIDOKU PIERWSZEGO.

NOTY.

- 1) Moskale nazywają Rassijeja, dlatego użyto tego wyrazu.
- 2) Chrest, znaczy krzyż w Rosyi. Wszyscy złodzieje mają krzyże.
- 3) Nie po formie (nieformalnie). Moskale śmiali się z Dwernickiego, że bez taktyki wojował, i że nie umiał tylko brać działa.
- 4) Moskale napisali komedią pod tytułem Dwernicki i jego bohaterowie; nie mogąc przeto bić go na polu, biją go na scenie.
- 5) Bułgaryn, autor moskiewski, mówią, że on jest Litwinem, i że nawet był w wojsku polskim i francuskim. Wydaje różne dzieła w Petersburgu, niektóre są prawdziwie piękne. Podczas rewolucyi w Warszawie kuł na swoim poetycznym warsztacie rozmaite listy, pisane niby do Petersburga z Warszawy od Polaków dobrze myślących, żałujących się na okropność rewolucyi.
- 6) Własne słowa Cara Mikołaja.
- 7) Własne słowa carowej, kiedy jej doniesiono, iż pod Ibraiłowem Michał wysadził w górę własną piechotę.
- 8) Mołebeń, — Te Deum.
- 9) Car Mikołaj nie pisze się te az z Bożej łaski, lecz z Bożej dopomagającej łaski; tak jest w jego ukazach i manifestach, drukowanych w Tygodniku Petersburskim, gazecie urzędowej Królestwa Polskiego.
- 10) W gazetach petersburskich i warszawskich (w lutym 1833) był umieszczony mądry i wymowny artykuł, tłumaczący narodom znaczenie tego słowa Amnestya. Nauczylismy się z niego, że amnestya powinna się tylko dawać tym, co nic nie są winni, co nie należeli do żadnych rozruchów, i co chorowali, słowem, powinna się tylko dawać Europie, która istotnie do naszej Rewolucyi nie należała, owszem była jej nieprzyjazzną i miała nas za buntowników.
- 11) Hermitaż, galerya ciekawości w Petersburgu. Jakie są tylko drogie, ciekawe i ważne rzeczy w tym Hermitażu, są albo kradzione, albo wydarte właścicielom. Carowie nie mają tego płaskiego zwyczaju kupować. Wiadomo, jakie skarby wywieźli z Warszawy, Puław, Nieświeża, Okuniewa, Wilna, Krzemieńca i t. d. i t. d., i to gratis.
- 12) W. X. Michał, wieki bohater, zagospodarował się był w Łomży (w lutym 1831 r.) i porobił na około miasta warownie, szanice, bałery, lunety, aż go oddział Gęłudowy wyparował. W wojsku była nawet wieść, że Michał wzięty w niewolę.
- 13) Czytaliśmy tę bullę papieża Grzego za XVI. przeciw Polakom napisaną, i kilkanaście razy po polsku i po łacinie drukowaną w gazetach Petersburskich, Moskiewskich, Wileńskich, Warszawskich. Papież musiał koniecznie od Cara wziąć order, gdyż istotnie zasłużył na order,

- 14) Własne słowa Cara, który się cieszył z cholery, i to d'a tego, że wiele Polaków wygubiła, czego jego wojska dokazać nie mogły.
 - 15) W gazetach Moskiewskich, Petersburskich (w grudniu 1832) czytaliśmy pobożny artykuł, w którym Car nazwany jest słońcem, Carzyca księżycem, a dzieci gwiazdami.
 - 16) W tych że gazetach był artykuł dowodzący, że Rossya ważną zrobiła usługę całemu ucywilizowanemu światu pokonaniem buntowników polskich.
 - 17) Chłopicki sprzeciwiał się ogłoszeniu manifestu obu izb sejmowych przeciw Moskwie
 - 18) Chłopicki z początku nakazał pozakładać magazyny dla wojska pomiędzy Wisłą i Bugiem, w Pod'askiem i Lubelskiem, a pomiędzy Bugiem i Narwą w Augustowskiem. Wojsko nasze sądziło, że pójdzie za Bug, ażeby magazyny zostawały z tyłu; tymczasem nie poszło, Moska'e zjedli magazyny, a nasi byli głodni. Może to się przyczyniło do wzięcia Warszawy d. 8. września 1831, gdyż w wojsku naszym straszny głód panował, i przymusił naszych dowódców do przejścia granic Prus i Austrii. — Vivat Chłopicki!
-

Widok II.

WARSZAWA.

SCENA 1.

(Dom porządnie umeblowany... Matka z dwojgiem dzieci, które śpiewają).

MATKA, WŁADEK, ZOSIA, JOASIA (służąca).

WŁADEK I ZOSIA (śpiewają razem).

Uszyjcie nam dwojbarwiste
Chorągiewki czyste;
A od każdej się powali
Po tysiąc Moskali.

Uciekajcie w stepy, Rusy,
Bo idą Krakusy;
I czarci was nie uchronią
Przed ich dzielną dłonią.

U Krakusa nie pomoże,
Ani święty Boże:
Szablą liznie, kulą gwiznie,
Aż się Rus obliźnie.*)

ZOSIA.

Mama pójdzie na ulicę.
Zaspiewamy tam Krakusa

*) Krakowiak śpiewany w wojsku 1831. Anonim.

WŁADEK.

A ja weznę swą rusznicę,
Chorągiewki i biegusa.

MATKA.

Siedźcie, dziatki, siedźcie w domu!
Już tam niema śpiewać komu,
Już Krakusów naszych niema,
I ułanów i czwartaków;
Wroga mamy przed oczyma,
A nie widziem tu Polaków!
Już ojczyzny naszej niema! (Płacze).

WŁADEK I ZOSIA.

Płaczesz, mamó? Mamó droga,
Nie płacz! Mamy jeszcze Boga!

MATKA.

Lube dziatki, drogie dziatki,
Jeden dzień wam żal bez matki.
Cóż, gdybyście ją straciły...?
Boże, mówić nie mam siły...

WŁADEK I ZOSIA (płacząc).

Nie wspominaj o tem, mamó,
Bo będziemy wraz płakali!

MATKA (przyciskając je do siebie).

Czy widzieliście Moskali?

WŁADEK I ZOSIA.

O tam, za Żelazną bramą.

MATKA.

Zaniechajcież swoje śpiewki,
Pochowajcie chorągiewki,
By Moskale nie znaleźli.
Zdejm to, mój rycerzu młody!

(Zdejmuje z Władka kurteczkę, krakowską czapeczkę, odpasuje szabelkę,
bierze chorągiewkę i daje Joasi)

Weź Joasiu do komody.

(Joasia chowa to wszystko do komody).

WŁODEK.

Czegóż oni tutaj wleźli?

MATKA.

Aby kraj nasz kraść, plądrować,
I zabijać i rabować.

WŁADEK.

O złodzieje! Hajdamaki!
A gdzież nasze są czwartaki?
Gdzie Krakusy, gdzie Ułany?
Gdzież Dwernicki nasz kochany?

MATKA.

Niema! niema! Wszystko znikło!
Serce polskie, co dla Boga,
Dla ojczyzny bić przywykło,
Dzisiaj drży na widok wroga!
Lube dzieci! Polski niema!
Moskwa Polskę w szponach trzyma.

WŁADEK (z żywością).

To wypędźmy Moskwę precz!
Niech zagwizdnie polski miecz!
Moskwa precz!

Ja widziałem pod Dębami,
Jak to Polak bił Moskali.
Bo całymi tam pułkami
Lub ginęli, lub zmykali.
Tam i mama była z nami,
Tośmy wszystko uważali.

MATKA.

Tam wasz tatko, dzieci, zginął.
Drżały przed nim wrogów roje,
Gdyż wasz tatko z męstwa słynął.
Żal wam tatka, dzieci moje?

WŁADEK I ZOSIA.

Jakże tatka nie żałować!

MATKA.

On nie na to szedł wojować,
Aby drugich brać w niewolę;
On szedł napastników gonić,
On szedł swej ojczyzny bronić
I polepszyć naszą dolę.
Ale Bóg chciał, aby zginął.
I ojczyzna dzisiaj ginie!
Tłum Moskalów tu napłynął
I na naszej siadł dziedzinie!
Tak choć wam została matka,
Cóż z tą, gdy wróg w naszym mieście!
Jakiż los wasz, gdy jesteście
Bez ojczyzny i bez tatka! (Płacze).

WŁADEK (płacze [wraz z Zosią]).

Nie płacz, mamó, dość tych żalów!
Jeszcze będziem bić Moskalów!
Ja wyrosnę... Będę taki... (Pokazuje ręką.)
Wtedy dam się im we znaki!
Będę mścić się do ostatka
Za ojczyznę i za tatka!

MATKA.

Pocałujcie krzyż ten, dzieci!
Tatko nań zasłużył w boju.

(Daje im do pocałowania krzyż wirtuti militari. Dzieci go całują. — Słychać łoskot i krzyk od ulicy i w przedpokoju).

WŁADEK I ZOSIA.

Mamo, mamó! Co za krzyki?

MATKA.

To są nasze najeźdźniki!

WŁADEK.

Kilku tu Moskali leci!

ZOSIA.

I walą się do pokoju!

SCENA 2.

MATKA Z DZIEĆMI, OFICER MOSKIEWSKI, DWAJ ŻOŁNIERZE, POLICJANT (wpadają z hałasem. Dzieci tulą się przy matce).

ŻOŁNIERZ (do oficera).

Tutaj aż dwa rebionki, chłopiec i dziewczyna.

OFICER.

Bierz i zapędź do placu — i córkę i syna!

(Żołnierze gonią za dziećmi, które z krzykiem uciekają).

MATKA (broniąc ich przestraszona).

Dzieci moje!

OFICER.

Co? Twoje?

DZIECI.

Mamo! Mamo droga!

(Żołnierze chwytają dzieci).

MATKA.

Nie bierzcie moich dzieci! Nie bierzcie! Dla Boga!

(Kłęk przed oficerem).

OFICER.

Co? To są twoje dzieci? To są dzieci Cara!

MATKA.

Moje własne! Ja nie dam!

OFICER.

Co plecie ta stara? (do żołnierza).

Bierz! Pędź na plac!

MATKA.

Ja nie dam! (u drzwi).

Miej wzgląd na łzy matki!

Cóż wam winne me dzieci? Panie oficerze!

Muzułman tylko dzieci chrześcijańskie bierze.
Twój car zabrał nam wszystko, jeszcze chwytą dziatki!

DZIECI.

Mamo! mamo!

OFICER.

Marsz na plac! Nic to nie pomoże...

JOASIA (usiłuje wyrwać dzieci z rąk żołnierza).
Oddaj dzieci!

ŻOŁNIERZ (uderzając ją kolbą).

Poszła precz!

JOASIA (zwalona kolbą na ziemię).

Ratuj nas, o Boże!

OFICER (do żołnierzy).

Marsz na plac!

MATKA.

Ja nie puszczę! Nie! Nigdy na świecie!
Chyba po moim trupie, mordercy, przejdziecie! (Kłęka u progu).

OFICER.

Ale nasz pan, król, ojciec, łaskę czyni matkom,
Że jak ojciec zaradza waszym niedostatkom!
Bierze wasze sieroty, co są w biednym stanie,
I chce im dać w Rassiei lepsze wychowanie.

MATKA.

Dzieci me nie sieroty, jeszcze matkę mają,
I na swe wychowanie dom ten posiadają.

JOASIA.

Iść do waszej Rassiei nie mają ochoty,
Bo te dzieci nie biedne i nie są sieroty.

OFICER.

Co ona bredzi? (Do żołnierzy).

Hura! Precz ją! Precz od progu!

(Żołnierze szarpią matkę, która się opiera).

MATKA.

Stój, panie oficerze! Dasz rachunek Bogu!

Puść mi dzieci!

OFICER (do żołnierzy).

Nuż kolbą!

(Żołnierz ją uderza kolbą i obala na ziemię).

DZIECI (z krzykiem).

Mamę! Mamę biją!

MATKA (leżąca przy progu).

Nie, nie dam moich dzieci, póki jeszcze żyję!

(Usiłuje wydrzeć dzieci).

OFICER (do żołnierza).

No, sztykiem ją! (Żołnierz przebija ją bagnetem).

DZIECI (z krzykiem).

Aj mama! Mama już zabita!

JOASIA.

Ach! Pani moja! Pani! (Przybiega do niej).

OFICER.

No, sztykiem i drugą!

Ja tu z wami nie myślę rozprawiać się długo.

JOASIA (uciekając).

Aj!

ŻOŁNIERZE (do dzieci).

Cicho!

OFICER (odchodzi z żołnierzami i z dziećmi).

A jaka to uparta kobieta!
(Wielki krzyk dzieci, potem słabnie i ustaje).

SCENA 3.

MATKA (leżąca przy progu, krwią zlaną).

Gdzie moje dzieci...? Drogie skarby moje!
Kto mi je porwał? Miałam dzieci dwoje,
Niemam żadnego...! Ci zbójcy zabrali!
Na cóż im dzieci? Ach, by w głębi śniegów
Przerobić ich na Moskali
I zaciągnąć do swoich złodziejskich szeregów!
Ale niedoczekają... Ja pójdę.. polecę...

(Usiłuje się podnieść i z trudnością idzie ku sofie i usiada. Joasia wchodzi zapłakana).

Wydrę im dzieci.. Wydrę, lecz co znaczy
U barbarzyńców, zbójców głos rozpaczy,
Usiłowania i jęki kobiety? (Milczenie).
Po stracie męża i drogiej ojczyzny
Miałam mieć pociechę z dziećmi,
Pielęgnowałam kwiat ich młodych latek.
Dziś pociecha moja luba,
Moje szczęście, moja chluba,
Moja nadzieja

W ręku dzikiej Tatarszczyzny! (Z żywością)
Pójdę do Paskiewicza, do tego złodzieja.

Ujrzy we mnie wściekłą hydrę!

Język mu wyrwę, oczy mu wydrę!

Pójdę! Polecę! (Chce iść i po kilku krokach upada na ziemię).

Drogie dzieci moje!..

Ach! Jakże mnie bok boli! (Bierze się pod serce).

Skąd że te krwi źródło?

JOASIA.

Niech się pani nie rusza! Poszukam, gdzie rana,
Bo krew całkiem uchodzi..

(Rozdziera jej suknię z boku i opatruje ranę).

Tu pod sercem! Losie drogi!

MATKA.

Zgroza niesłyszana!

Joasiu! A gdzie Zosienka?

Moja różyczka maleńka?
Gdzie mój Władzio drogi?

JOASIA (głośno płacząc).

Boże!

MATKA.

Czy mnie kto ranił? Niepostąpię kroku?
Suknie moje krwią przesiąkłe!
Czuję dłonie me zakłęte...
Ach! Ta krew płynie mi z boku...!
Tu... z pod serca... Krwi moja, nie płyn tak obficie!..
Dla moich dzieciak potrzebne mi życie...
Dla moich dzieciak.. A gdzie moje dziatki,
Moje aniołki, moje lube kwiatki?...
W rękę wściekłego wroga!.. W rękę barbarzyńca!
W rękę — przebóg! — Kabardyńca!
Cóż im winne me dzieci? Za co je wydarli?
Ach! By na nich swą dzikość moskiewską wywarli!
By na ich piersiach bez politowania
Nożami rysowali cele do strzelania;
By zwiąawszy ich rączki i skuwszy je razem,
Za tyle bitw przegranych, podłe najezdники,
Pastwili się nad dziećmi zabójczem żelazem,
Lub aby żywcem brali ich na piki!
By zatknawszy na pikach ich główeczki krwawe,
Zanieśli je na Moskwę, jako znak zwycięstwa,
(z ironicznym uśmiechem)

Jako dowód wielkiego, niezłomnego męstwa,
Z jakim opanowali bezbronną Warszawę!
Nikczemni! Takie męstwo! taka ich odwaga!
Świadczą Oszmiany... i Praga.

Dziś łakoma rabunków ród polski wyplenia,
Porywa niewinne dziatki,
Zabija matki,

I każe sobie składać dziękczynienia!
I jak hyena krew niewinną żłapie..!
Joasiu, daj mi wody, niech usta zakropię...
(Joasia przynosi wodę).

Takież, Polsko, twe losy? Cóżes winna losom?
Coś zawiniła Bogu i niebiosom?
Jakież twe zbrodnie? Boże, czyliż stem lat jęceń,
Stem lat cierpień i udręceń
Jeszcześmy Ciebie za swych przodków grzechy
Ani zmiękcyli, ani przebłagali?..
Okrutny... zamiast pociechy
Tyś na nas barbarzyńskich napędził Moskali!

O cośmy Cię prosili? A o co te wrogi?
My, byś ojczyznę* dał nam uratować!
Oni, byś im pozwolił szerzyć w niej mord, srogi,
Zabrać nam własność, niszczyć, kraść, plondrować!...

Gdyśmy cię temi łzami,
Co napróżno zlewały twe zimne ołtarze,
Temi prośbami, modłami,
Co tobie cześć dawały, tobie, głuchej marze —
Gdybyśmy cię błagali, byś nam dał rabować,
Cudzą własność kraść, plondrować,
Jużbyśmy Moskwę do tej chwili,
Zrabowali i zniszczyli!

(Chwila milczenia).

Płyńcie, łzy moje! Nie długie mam życie,
Za chwilę połączę się z ojczyzną i z mężem...
Mąż mój za nią pogromczem wojował orężem,
I zginął... i w krwi swojej skąpał się obficie...
A i moja krew płynie... A jak płynie mile!
Boże! Pozwól mi jeszcze żyć choć jedną chwilę, (w obłąkaniu)
Niech się z krwią moją mieszeją łzy moje!

Będzie napój dla tyrana!...
Jak się ładnie mieszeją! niby kwiatów zwoje...!

Niby mozaika pstro umalowana!
Pij, carze! To dla ciebie napój nad napoje!
Niech się nim twoje wnętrzości nasycą...!
Ale w twoich wnętrzościach Krakus się urodzi
I z krwawą piką i z krwawą szablą,
Który w twe zioobra śmiertelnie ugodzi
I mściwem okiem zabłyśnie,
I naszą Polskę z gardła ci wycisnie.

(Chwila milczenia).

Dzieci...! Gdzie moje dzieci? (Upada).
I czegoż ja płaczę?

Wkrótce, wkrótce was obaczę
Z promienistemi główkami,
Ze złotemi skrzydełkami,
Z jaśniejącemi oczkami,
Na tamtym... na tamtym świecie!
Wy swą mamę uściśniecie...
Polacy!... Zemsta...! Zemsta niezłagana!
Dla Cára...! Zbójcy...! Tyrana...!

(Przykłada rękę do serca).

Cicho!.. Cicho!... Jeszcze żyję...!
Jeszcze serce moje bije...!

Puk, puk, puk, coraz wolniej... coraz słabiej... raz... dwa.
Już prze-sta-je... ju-ż prze-sta . . .

(Niedokończwszy słowa umiera).

JOASIA (z krzykiem i płaczem).

Już skonała... Już nie żyje...!

SCENA 4.

(Wchodzi inny oficer Wierowkin z dwoma żołnierzami, z których jeden już pierwaj z Gawryłem Garasimowem zabił tę kobietę. Joasia usłyszawszy łoskot spiesźnie ucieka).

OFICER (z hałasem).

A tu niema rebionków? (Postrzegłszy zabiją).

Tu jakaś kobieta,

Czy zastrzelona, czy sztykiem przeszyta? (3)

Kto ją zabił? Ta zbrodnia nie ujdzie na sucho!

ŻOŁNIERZ (wyprostowawszy się).

Ja, wasze błahorodie. (4)

OFICER (bije go w pyski).

Ty, ty, stara jucho?

ŻOŁNIERZ.

Bo nie chciała ukazu słuchać hosudara.

OFICER (bije go znowu w pyski).

A czemu się nie żegnasz, gałganie, dla cara?

(Żołnierz żegna się).

Ty wiesz, że car jest to Bóg. Tyś zabił? Mów krótko!

ŻOŁNIERZ.

Ja, wasze błahorodie, był tu dopierutko
Z porucznikiem Gawryłem Garasimowiczem.
Dwojeśmy stąd rebionków zabrali odrazu,
A ona ich broniła na przeciw ukazu,
Tak ja ją pchnąłem sztykiem.

OFICER.

Kiedy tak, to niczem.

Zrobiłeś jak należy. Dlaczegoż zuchwała

Carskiemu ukazowi sprzeciwiać się śmiała?
Kto ukazu nie słucha, ten nie słucha Boga.
Niech Bóg broni! Do tury, lub na Sybir droga.
Więc zabita?

ŻOŁNIERZ.

Zabita.

OFICER.

A te sprzęty czyje?

ŻOŁNIERZ.

To jej.

OFICER.

Na cóż jej sprzęty, kiedy już nie żyje?
Już dla niej nie potrzebne, dla mnie zdać się mogą.
Co za śliczna serwantka...! Niema tu nikogo?

(Zagłada wszędzie).

Ach Boh moj! Eto czudo! A jakie szklaneczki!

(Zabiera do kieszeni ile wiać może).

Trzeba to pozabierać. Jakże tego wiele! (Do żołnierzy).

Postawcie karabiny! (Żołnierze stawiają w kącie swe karabiny, a on im pcha pod płaszcze różne galanterijki do schowania, licząc: jedna, dwie, trzy, cztery).

Pochowajcie to wszystko pod wasze szynel, (5)

Potem wszystko odnieście do mojej kwatery.

Cha! cha! Teraz jest na czem dać bal przyzwoity —

Cha! cha! Choćby dla całej feldmarszałka świty.

Przynajmniej, że się człowiek daremnie nie zmacha.

Ja jeszcze dzisiaj dam bal! Cha, cha, cha, cha, cha, cha!

Bo co to za wazonki! Bo co to za czasze!

Cha, cha! Warszawa nasza, to to wszystko nasze!

A co tu jest w komodzie? (Próbuje i chce otworzyć).

Zamknięta!

ŻOŁNIERZ (próbuje także).

Zamknięta.

OFICER.

No! Zdejm sztyk i odemknij!

ŻOŁNIERZ (próbując bagnetem).

Nie można.

OFICER.

Nie można?

To rozbij! (Żołnierze rozbijają komodę z łoskotem).

A jakaż to szelma nieostrożna!

(Bije obu w pyski).

Kto posłyszysz a przyjdzie!

(Otwiera komodę i wybiera z niej różne rzeczy).

Rzecz wzięta, to święta.

Aj, aj, aj, co tu tego! Rabiata! Chapajcie, (6)

A do mojej kwatery odnieść pamiętajcie!

Bo nie, to pięćset pałek. A co tu koral!

Srebra!! Cacka... A cóż to? A to sprawa diabła!

I kurtka chrapusowska, chrapuska i szabla! (6)

ŻOŁNIERZ.

A to tego Laszonka, cośmy go zabrali.

OFICER.

Patrzajcie, jaki malczyk, a i ten wojował!

Dlatego tych chrapuzów było co nie miara!

A buntownik! A Sybir! A gdzie kurtkę schował?

Natychmiast piszę raport wprost do Hosudara.

I jeszcze biały harab! I miał epolety! (4)

Tu znowu chorągiewka! a tu pistolety!

Patrzajcie, jaki malczyk, a był galicierem!

A to strach! Taki malczyk! Już był Robespierem!

ŻOŁNIERZE.

Eto czudo!

OFICER.

To matka! Taka buntownica!

Powinna być w Sybirze, nie tutaj, umierać!

Patrzajcie, tutaj pika, a tutaj rusznica!

Aj, aj, trzeba to wszystko, wszystko pozabierać.

Zabierajcie i nieście do mojej kwatery! (Zabierają wszystko).

Poznasz tego malczyka?

ŻOŁNIERZ.

Poznam, on tam w mieście.

OFICER.

Trzeba mu wsypać najmniej pałek dwieście!
Słuchajcie! Dzisiaj u mnie będą gaficery,
Chcę im dać bal, mam na czem, ale niemać czaju.
(Liczy na palcach).

Niemać cukru.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju!

OFICER.

Araku.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju!

OFICER.

Cytryn.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Soku.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Buteczek.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Niemam wina!

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ciasteczek.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ni konfitur.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Gorzalki.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ni cukierków.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

No!... Pałki!

Stupaj!

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju. (O odchodzą żołnierze).

OFICER.

Cha, cha! Jakieżem szczęśliwy!
Cha, cha! Co to za dobry car nasz miłościwy!
Cha, cha! Suty dziś dam bal!
Wszystko, wszystko będę miał!
Jeśli czego będzie brak,
Pałki! Pałki!.. U nas tak!

SCENA 5.

KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE. PLAC UNIWERSYTECKI.

(Wiele ogromnych pak stoi gotowych do drogi; w inne Moskale jeszcze pakują, na ziemi porozrzucane książki i inne osobliwości. Na około straż moskiewska, w środku Paskiewicz, Witt, Wirtenberg, Rautenstrauch konno. — Lud powoli zbiera się z głułym szmerem).

PASKIEWICZ.

Ależ tutaj książek gmach!
Aż strach!
To rozumny sprawunek, bo z najmniejszą pracą
Wielkiego cara zbiory się zbogacą.
(Na wzmiankę cara żegna się i za jego przykładem wszyscy).
Choć wielki car, (żegna się) przed którym cały świat się ściele,
Ma książek wielkich, małych wiele, strasznie wiele!
On ich, prawda, nie czyta, od kiedy na tronie;
Raz tylko czy dwa do książek zawitał,
I jedną najłaskawiej wziąć raczył w swe dłonie.

WIRTEMBERG.

Czy on student, aby czytał?

PASKIEWICZ.

Rozumie się, nie student! Gdyby był studentem,
I gdyby czytał książki, których on nie słucha,
Toby buntowniczego pewnie nabrał ducha.
A że książek nie czyta, stłumił bunt ze szczerem,
I już się nie podniesą Polaki sobaki,
Już im rogi przytarto. (spozstrzega stojącego przy pakach bibliotekarza).

Kto to? Kto ty taki?

BIBLIOTEKARZ.

Jestem bibliotekarzem.

PASKIEWICZ.

Co to bibliotekarz?

WIRTENBERG.

Ten, co książek pilnuje.

PASKIEWICZ.

(Wstając). Precz! precz! Czego czekasz?
Hej, Tałabaj! (Staje Kabardyniec wyprostowany).

Ty będziesz bibliotekarzem
I razem Warszawskiego Uniwersytetu
Rektorem, prafiessorem i konsyliarzem.

(Do bibliotekarza).

Ty- precz! (Tałabaj uderza bibliotekarza w kark i wytrąca, a
sam staje przy pakach).

Car nasz (żegna się) jest Bogiem dla całego świata!
On nie był w żadnych szkołach, w akademji nie był,
A już tyle doświadczeń, tyle wojen przeżył!
To strach, jaki umnica! Strach, ile ma umu!
On najmędrszy z całego wszystkich królów tłumu;
Mędrszy nawet odemnie, co nie jestem osłem,
(uśmiechając się)

I przecie z prawosławnym rozumem urosłem.

Bo co to jest za rozum...! Uważmy to jedno,

Z jakim nagle najechał Tureczyznę biedną!

I to kiedy? Cha, cha, cha! Kiedy jak na psotę,

Angliczanie spalili nawaryjską flotę.

Cha, cha! Car (żegna się) wtedy hura! I Turków zahaczył,
I bezbronnych na morzu łatwiej pobić raczył.

Cha, cha, cha! Gdzież um taki? A na cóż mu książki?

Bez książek sypie chresty i gwiazdy i wstążki!

Ale lubi mieć książki, by leżały w szafach,

I to książki, co piszą o kniaziach i grafach;

Nawet o hosudarach piszą. Wy nie wiecie,

Co robili te ruskie heroje na świecie.

Jakie komu zabrali kraje przez bój krwawy,

Kogo struli, zdusili dla swej carskiej sławy,

Kogo wzięli na Sybir, kogo rozstrzelali,

Kogo carskim podstępem zwiedli, i tam dalej.

Car nasz (żegna się) umie na pamięć ich herojskie czyny,

I godnie naśladuje owe ruskie syny.

Bo umnica, że aż strach! Ma on um prawdziwy!

Bo największy umnica Bóg, świata dozorca,

Po nim święty Mikołaj, wielki cudotwórca,
A po nim car Mikołaj, (żegna się) pan nasz miłościwy;
Jak żył car Aleksander, to umnicy przecie
Nad cara Aleksandra nie było na świecie.
Dziś żyje car Mikołaj, (żegna się) heroj najjaśniejszy,
Od cara Aleksandra jeszcze rozumniejszy!
Hura car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura! hura!

PASKIEWICZ.

Hura!

WSZYSCY.

Hura! hura!

PASKIEWICZ.

I ja także rozumny, ja, książę Warszawski.
Lecz że księciem Warszawskim jestem z jego łaski,
I zdobi mnie z rąk jego krzyżów cała fura,
Więc on jest rozumniejszy odemnie daleko!
A Dybicz! Cha! cha! Dybicz! Był by przy mnie małeć.
On miał tyle rozumu, co mój mały palec!
O! Tak, tak... Wszystkie umy pod cara opieką.
Car sam, sam jest umniejszy, niż te książek składy,
Bo sam święty Mikołaj miewa z nim narady.
Bo co za um, to strach! strach! Czoło ma pochmurne,
Twarz długą, oczy groźne, głos carski surowy,
A głowa! Strach!... Aż rozum kurzy mu się z głowy!
A Lachy buntownicy! Cha, cha! Co za durne!
A mieli tyle książek!... Byłem w jedney sali...
Cha, cha! A jak te książki w szafach ustawiali!
Nie po formie, bez ładu, a to w tym sposobie,
Że i cienkie i grube, i wielkie i drobne,
Oprawne, nieoprawne, brzydkie i ozdobne,
W górnych pułkach i dolnych, wszystkie wraz przy sobie.
Cha, cha! Cóż to za rozum! To nie rozum u mnie.
W Petersburgu te książki stać będą rozumnie.
Bo małe i najmniejsze powinny być w górze,
A większe co raz niżej i w równym szeregu,
A w dole same grube, nieoprawne z brzegu,
A ozdobne na czele, a brzydkie gdzieś w dziurze.
Ja wiem, jak być powinno, wiem, że car nasz wielki (żegna się)
Wygnawszy ze swych krajów nieporządek wszelki,

Raczy i o tych książkach ukaz dać stosowny,
Bo car ma um okrutny! A um niewymowny!
Bo nawet przypatrzeć się, i to nie złudzenie,
Z głowy jego w krąg świecą jasności.promienie
Bo car święty. (Żegna się).

Hura! Car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura, hura, hura!

(Lud się zbiera natłokiem w około)

PASKIEWICZ.

Po cóż tu tak napływa ta tłuszcza ponura?

(Zgiełk się powiększa).

Co tam za hałas?

WITT, WIRTENBERG, RAUTENSTRAUCH I INNI

(przybiegają).

Hola! Co za krzyki?

OFICER (od służby).

Krzyczą głośno buntowniki,
Że to książki nie carskie, (żegna się) i to z taką złością,
I że są towarzystwa jakiegoś własnością.

(Witt, Wirtenberg, Rautenstrauch donoszą o tem Paskiewiczowi
zbliżwszy się do niego).

PASKIEWICZ.

Czyż wam, mości panowie, ukazy nie znane,
Że wszelkie towarzystwa są tu zakazane?
Że wszelkie tajne związki, szepty albo schadzki
Knują na prawą władzę zamach świętokradzki?
I że Car nasz najwyższy, (żegna się) Car przenajumniejszy
Najświętszy, najjaśniejszy i najpotężniejszy
Wszelkich związków w Europie, towarzystw, zgromadzeń,
Wszelkich umów nieprawnych, szeptów i naradzeń
Zabronić i zakazać najlaskawiej raczył,
A członkom konfiskatę i Sybir naznaczył.
Więc własność towarzystwa jest własnością Cara! (Żegna się).
Zabrać ją! Członków w Sybir! To właściwa kara!

(Szmer w tłumie).

Bo to tylko czytali i pisali skrycie,
Burzyli lud na Cara (żegna się) i na carskie życie...
A właśnie, by pomyślność mogła tu zakwitać,
Lachom nie wolno umieć ni pisać, ni czytać.
Precz! precz! Pakować książki! Bo to książki Cara! (żegna się).

STARA KOBIETA (z tłumu).

Cara? Czy car je kupił? Co kiedy car kupił?
Co tylko ma, to wszystko zrabował i złupił.
To wy tak wojujecie? O Matko niebieska!
Po co tu wleźli ci podli złodzieje?
Wiadoma ich waleczność, wiadome ich dzieje:
Kraść, zabijać, rabować, to dzielność moskiewska.
Nikczemna dzicz!

PASKIEWICZ.

Do tiurny! Skarać przyzwoicie!

KOBIETA.

Zabierać cudzą własność, to tylko umiecie,
I nadymać się i burzyć w pokoju.
Ale czy kroku dostoiście w boju?

PASKIEWICZ.

Precz do tiurny! (Żołnierze ją porywają i wleką).

KOBIETA.

Złodzieje! Cóż tu tych Moskali!

KILKU OBYWATELI.

Zabrali naszą własność! Książki nam zabrali!

PASKIEWICZ.

Waszą własność? Nie waszą, ale hosudara!
Wszystkie te książki dla was niepotrzebne.

OBYWATEL.

Czyż można, aby takie rabunki haniebne...?

PASKIEWICZ.

Co?.. I śmiecie zuchwale...! Wy! Psia lasza wiara!
Do tiurny! (Żołnierze porywają ich i prowadzą).

LUD.

Zabrali nam skarby i archiwa!

PASKIEWICZ.

Precz stąd! Dalej! Rozpędzić! (Żołnierze rozpędzają lud).

Co za czerń złośliwa!

To wszystko hosudarskie! A oni mi krzyczą!

Ja tu nauczę zgraję buntowniczą! (Do żołnierzy).

Popakować mi wszystko, by nic nie zginęło! (Do Witta).

To właśnie bohaterские hosudara dzieło:

Tyle razem zdobyć! To nie bagatela.

Lachy powinni wielbić swego zbawiciela.

To dla nich niepotrzebne, a nawet szkodliwe,

A to właśnie z bogaci hosudarskie gmachy.

I bez tego Lachy

Mogą być szczęśliwe,

Skorośmy przydusili ich duchy zdradzieckie.

Ale...! Książki licejskie, uniwersyteckie

Spakować!

WSZYSCY.

Spakować!

PASKIEWICZ.

To wszystko jednego Cara! (Żegna się).

Jak jeden Bóg, jedna wiara,

Tak jeden Car. (Żegna się). Hura, hura!

WSZYSCY.

Hura, hura, hura!

PASKIEWICZ.

Z jego rąk tylko wszelki spływa dar,

I on tylko oświeci tego Lacha gburą.

Jeszcze jak z Puław przyjdą książek paki,

Skarby, bogactwa, konie, czapraki, kulbaki,

Zbroje, klejnoty i różne drogości

Tego kniazia buntownika,

Co to do nich prawa rości,

A dziś przedemną opodal umyka...

Co mi za kniaź?... Cha, cha, cha! Kto go kniazem zrobił?

I czy go tak wstęgami,

Orderami i gwiazdami
Jak mnie dzisiaj przyozdobił?
Kto go kniaziem zrobił? He?..
Wy nie wiecie?

WSZYSCY.

Nie!

PASKIEWICZ.

Bo go kniaziera nie zrobił pewnie żaden Car,
 Tembardziej Mikołaj Car! (Żegna się)
 A mnie sam Mikołaj Car! (Żegna się).
A więc on się nieprawnie do kniaziewstwa wdarł.
Bo to tylko jest prawne, co idzie od Cara. (Żegna się.)
Bo Car jeden, Bóg jeden i jedna jest wiara.
 Więc ja jestem sam kniaź prawy,
 Bo któż mi dzisiaj wyrówna?
 Cha, cha! To przyczyna główna!
 Cha, cha!
(Paskiewicz, Witt i świta odjeżdżają).

OFICEROWIE (biegają ze szpadami i biją żołnierzy)

 TAŁABAJ (co pakuje)
No! Pakować, pakować! A prędzej, sobaki!
Prędzej, bo tysiąc pałek! A nie kraść, broń Boże!
Bo to jest hosudarskie. (Żegna się).

ŻOŁNIERZ (pakując książki z całej siły przybija w pace).
 Zmieścić się nie może.

TAŁABAJ.

Jako?

ŻOŁNIERZ.

Ta gruba książka nie wlezie do paki.

TAŁABAJ.

Nie wlezie? To ją utnij.

ŻOŁNIERZ.

Nie chce wleźć i druga.

TAŁABAJ.

Ucinaj! Na co taka ceremonja długa?

(Żołnierze rąbią i ucinają książki i pakują).

SCENA 6.

(Na krakowskim przedmieściu przy Saskim placu Moskałe łapią dzieci. Na przodzie i w głębi sceny wrzawa, krzyk dzieci. W tym samym czasie Moskałe otaczają kościół Świętokrzyski i studentów z książkami powracających do domu łapią. Wchodzą także na dziedziniec klasztoru i wyprowadzają opierających się i krzyczących malców. Do uciekających strzelają, zabijają, niektórych dopędzonych przebijają bagnetami. Księża misyonarze wybiegają na ulicę, chcąc bronić malców, ale napędzeni bagnetami uciekają do klasztoru. Potem złączywszy się z tymi, co połapali idące z matkami po ulicy dzieci, Moskałe pędzą je przed sobą tłumem na Saski plac. Zamieszanie, wrzawa.

ŻOŁNIERZ 1. (biegnąc za jednym, który z matką ucieka).

Ławi, ławi! Nie ujdiesz!

MATKA 1. (uciekając z dzieckiem).

O! Jezus, Maria!

ŻOŁNIERZ 2. (goniąc za dzieckiem drugim, które przy matce ucieka).

Stoj! Stoj! Ławi! Nie ujdiesz!

CHŁOPIEC (uciekając).

Mamo! Mnie zabija!

ŻOŁNIERZ 3. (zabiegając z przeciwnej strony pierwszemu, łapią oba tę matkę z dziećmi i wrywają je z rąk).

Aha!

MATKA 1.

Ach! Moje dzieci!

ŻOŁNIERZ 1.

Nie prawda! Nie twoje!

To dziecko hosudarskie.

MATKA.

O ja nieszczęśliwa!

ŻOŁNIERZ 4. (zabiegając naprzeciw drugiej kobiecie łapie chłopca).

Aha! Tu jest rebionek!

MATKA 2.

Syna mi porywa!

ŻOŁNIERZ 4.

To nie twój syn!

MATKA 2.

Oddaj mi!

MATKA 1.

Oddaj dziecię moje!

ŻOŁNIERZ (uderzając ją kolbą).

To dzieci hosudarskie! Paszła won! Ty stara!

OBIE MATKI (ukłękając przed żołnierzami).

Oddaj! Oddaj!

ŻOŁNIERZE (odpychając je i bijąc kolbami).

Paszli won! Ukaz hosudara!

(Jęk matek i dzieci).

(Wielka wrzawa — idą prędko z dziećmi, matki za nimi w ślad. Pokazuje się mnóstwo małych dzieci płaczących, pędzonych przez Moskali na plac Saski przed Bryłowski pałac, w którym mieszka Witt. Lud zebrany niemy, płaczący, mnóstwo kobiet rozpaczających. Paskiewicz, Witt i kilku innych generałów moskiewskich, oficerów w gronie Kabardyńców. Widać przygotowane kibitki.

PASKIEWICZ.

Co to za tłum? Rozpędzić! Niech się precz rozleci!

(Moskale rozpędzają lud. Wielkie zamieszanie i krzyk).

JEDNA Z MATEK (do Paskiewicza).

Ty zbójco! Ty zbrodniarzu! To są nasze dzieci!
Za co nam je wydzierasz?

PASKIEWICZ.

Już wam powiedziałem,
Że się próżnym, zbrodniczym unosićie szaleam,
Że wasz Ojciec, Monarcha, Car najmiłościwszy,
Waszą i waszych sierót niedolę zważywszy,
Przez miłosierdzie ku wam, przez politowanie
Dzieciom waszym dać raczy w Moskwie wychowanie.
I to jest wielka łaska, dzieci wam wychować,
I wyście mu na klęczkach powinny dziękować.

DRUGA Z MATEK.

My go tu o tę łaskę nie prosimy wcale,
Bo w Moskwie z naszych dzieci zrobią się Moskale.

TRZECIA Z MATEK.

Tatarskie miłosierdzie! Zlitowanie krwawe!

CZWARTA Z MATEK.

Cóżby on sam powiedział, bardzośmy ciekawe,
Gdyby kto jego dzieci, jak nasze, wydierał?

PIĄTA Z MATEK.

Oddaj nam dzieci, łotrze, coś nam pozabierał!

PASKIEWICZ.

Warta! Z tego motłochu oczyścić ulicę!
Co tu z niemi rozprawiać? Precz! Precz, niktzemnice!
(Moskale rozpędzają kobiety, krzyk wielki).

JEDNA Z KOBIET (szarpana przez Moskała).

My nie pójdziem od dzieci. Bij się z kobietami!
Zatocz działa i strzelaj do nas kartaczami!
Złodzieju! niktzemniku! Wciążbyś dał i łupił!
Wiemy, jak wojowałeś, żeś Warszawę kupił,
Bo inaczej, zbrodniarzu, nie umiesz wojować!
Jak dziś twoji żołdacy waleczni i śmieli!
Bo nie widzą Krakusów, tylko małe dziatki,

Tylko słabe kobiety i trwożliwe matki!
Tatarzy, jak tu byli, to tak wojowali.

PASKIEWICZ.

Precz! Rozpędzić te baby!

KOBIETY.

Podły nikczemniku!
Barbarzyńco! Złodzieju!

WIRTENBERG.

Cóż tu tego krzyku! (Do kobiet).
Ale wasz najłaskawszy ojciec i monarcha
Będzie wśród waszych dzieci jako patryarcha.
On wydał piękny ukaz, byście go kochali.

KOBIETY.

My — kochać barbarzyńców? My — kochać Moskali?
Kochać tych rozbójników? Dopóki świat światem,
Póty nie będzie Polak Moskalowi bratem.

PASKIEWICZ.

To już nadto! Precz, baby! Bo ja na ostatek
Każę strzelać!

KOBIETY.

To rycerz! Chce strzelać do matek!
Wy w Puławach robili te sztuki rycerskie.
Takie to wasze czyny bohaterskie!
A do boju, to tchórze!

PASKIEWICZ.

Pókiż tego będzie?
Hej! Wziąć mi tę świegotkę! Wyliczyć sto pałek!

(Moskale porywają kobiety i prowadzą za szeregi).

KOBIETA.

Stój, bohaterze, w walecznym zapędzie!

PASKIEWICZ.

Kto się będzie opierał, knut poczuje śmiałek.
(Biją kobietę za szeregami, słychać łoskot i krzyk wielki kobiet i dzieci).

KOBIETA.

Hej ojcowie i matki! Dawajcie oklaski!
Widzicie, co wyrabia ten złodziej warszawski!
(Kobiety się cisną, Moskałe rozpędzają kolbami).

ŻOŁNIERZE.

No, paszli won! Paszli won!

MATKI.

Dzieci moje, dzieci!
(Niektóre klękają, niektóre padają na ziemię).
Na miłość Boga! Wilcy! Czy się nie wzruszycie?

PASKIEWICZ.

Precz! Precz!

DZIECI.

Aj mamó! Mamó!

PASKIEWICZ.

Cicho! Wy bachory!
Każe ćwiczyc pałkami, jeśli piśnie który.
(Krzyk dzieci — Moskałe biją je kolbami — kobiety rozpędzone — oficerowie zwijają się walecznie z dobytymi szpadami).
Ktoś tam wrzeszczy? Kolbą go, aby nie krzyczało.
(Żołnierz uderza dziecię kolbą, aby nie krzyczało, i zabija. Dziecię upada na ziemię).

Cóż to znaczy? Dlaczego upadło na ziemię?

ŻOŁNIERZ.

Ja zabił.

PASKIEWICZ.

No! To dobrze, niech ginie to plemię.
Wieleż tedy rebionków?

OFICER (od służby).

Czterysta.

PASKIEWICZ.

To mało!

A kibitek?

OFICER.

Dwadzieścia.

PASKIEWICZ.

Brać po dwadzieścioro,
I ruszać! Kiedyś dobre będą z nich sałaty.
Jak są jeszcze dorosłe dziewczęta, zabiorą.
Można wkrótce zaludnić Sybir lodowaty.
Sybir, to piękna ziemia, bogata, niezmierna;
A cóż to to carstwiczo, ta Polska mizerna?
Tu ciasno mieszkać, tam wolno, szeroko,
Jak z mapy samej przekona się oko.
Lachy w nim zasmakują, lepiej go poznawszy,
Sami o pozwolenie będą Cara prosić, (żegna się)
By się stąd mogli na Sybir przenosić.
A więc jaki ma rozum Car nasz najłaskawszy! (żegna się)

A razem jak litościwy,
Że dziś Lachom pozwala ich rebionki małe,
I to kaziennym *) kosztem na większą swą chwałę
Wysyłać na Tobolska lub Kaukazu niwy!
Bliżej lub dalej, i tam dla nich będzie
Lepiej niż w Polsce, niż wszędzie.
Car dla ich szczęścia powziął myśl tę szczytną,
Energię i dobitną:
Bo się tam będą uczyć, jak szanować Cara, (żegna się)
Jak robić karabinem i jak być wiernymi,
I tam będzie między nimi
Jeden Car (żegna się) i jedna wiara,
I tam będzie ich ojczyzna.

Bo któż mi z ludzi rozumnych nie przyzna,
Że ojczyzna tam, gdzie Car, tam gdzie władza Car.
Tam tedy Lachy będą szczęśliwi ze wszech miar.

(Żegna się).

Udobrucha się to złośliwe plemię,
Jak przyjdzie na inną ziemię.

Jaki w świecie monarcha ma głowę tak dzielną,
By sobie tak zgotował chwałę nieśmiertelną?
Aby po uśmierzonej wojennej zamieci

*) Rządowym.

Jeszcze tak tryumfował z buntowników dzieci?
Kto ma ten rozum? Ha, nikt, nikt nad Cara! (Żegna się).
Bo jeden Car!... (Żegna się).
Jedna wiara!
Hura! Car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura, hura!
PASKIEWICZ.

To tryumf nie mały.
Żaden heroj tak strasznej nie dostąpił chwały.
Hura Car!

WSZYSCY.

Hura, hura!

PASKIEWICZ.

Pakować te bębny!
A żwawo! Jeszcze o nich ukaz dam odrębny.
(W ciągu tego Moskale pakują krzyczące dzieci po dwadzieścioro w kibitkę, odrywając i bijąc rozpaczające matki. — Wielki hałas. — Paskiewicz odjeżdża ze świtą — transport dzieci odchodzi. Zostało kilku oficerów na placu z sobą rozmawiając).

SOBAKIN.

Wot dziewczęta, to niczego!
W tem to właśnie jest wieliki
Rozum kniazia Warszawskiego.
Ale po cóż te malczyki?

DURACZKOW.

Będą w wojsku nam służyli.
Car z nich będzie miał żołdatów.

LAPUSZKIN.

Lepiej wszystkich jednej chwili
Precz wytopić do stu katów.

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Prawda; wszystkich hul do rzeki!

SOBAKIN.

Lepiej wszystkich brać na piki.

LAPUSZKIN.

Et! Wygubić ich i basta,
Jak tylko wyjadą z miasta.

CHAMUTOW.

Sybir dla nich droga długa:
Nie dowiezą ich do Buga

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Lepiej plemię to wygubić,
Bo nas² jeszcze będą czubić.

WOROW.

Wszystkich wybić i wytopić,
Bo nas potem będą kropić.

LAPUSZKIN.

Lepiej dać im arszeniku,
Bo Car dzieci ma bez liku.

SOBAKIN.

Precz wystrzelać wszystkich wraz,
By nie bili potem nas.

DURACZKOW.

Lecz jak będą żołdatami,
To już muszą trzymać z nami.

LAPUSZKIN.

Gdzie tam! Zawsze tej gawiedzi
Ta ojczyzna we łbach siedzi.

CHAMUTOW.

Cha, cha! Cóż to za ojczyzna?
Niewiedzieć co! Każdy przyzna.

DURACZKOW.

Tak jest! Bo gdzie niema cara,
Tam ojczyzna — durna mara.

LAPUSZKIN.

Bo ojczyzna tam jest u mnie,
Gdzie jest co wziąć, a rozumnie.

WOROW.

Car pędząc nas w różne kraje,
Zawsze coś nam ukraść daje.

CHAMUTOW.

Tam ojczyzna, gdzie jest Car;
Bo od niego wszelki dar.

SOBAKIN.

To jest do ojczyzny kluczyk:
Mam ją wszędzie, gdziebym chciał.

WAŃKO, SŁUŻĄCY WIEROWKINA.

Wierowkin podporuczyk
Prosi dziś na bal.

SOBAKIN I CHAMUTOW.

O! Któżby nie odwiedził tak zacną osobę!

LAPUSZKIN.

Idźcie; ja pójdę halsztuk sobie kupić,
A potem przyjdę z wami się i upić. (Odchodzi).

(Idzie kobieta w żałobie).

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Ot! Kobieta w żałobie! (Do żołnierzy).
Zedrzeć z niej żałobę!

(Żołnierze porywają kobietę).

KOBIETA (przestraszona).

Jezus Maria! Cóż to?

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Zanotuj to sobie:

Ukaz jest, by kobiety nie były w żałobie.
Stupaj na odwach! (Prowadzą ją na odwach).

Cha, cha! Aż w tej chwili
Pomścimy się na Lachach za to, że nas bili.

SCENA 7.

(Dom bogato ubrany — kilka kobiet płaczących — Moskale z bagnętami wchodzą).

JEDNA Z KOBIET.

Boże! Znowu Moskale! Ach, pókiż to tego?..

ŻOŁNIERZ.

Na bal do Feldmarszałka kniazia Warszawskiego!

DRUGA.

Gdzie nam myśleć o balu!

ŻOŁNIERZ.

Nie pytamy o to!

Stupaj! (Wypędzają je z domu).

KOBIETY.

Ratuj, nas Boże!

ŻOŁNIERZ.

No, stupaj! Z ochotą!

(Wypędzają gwałtem z domu kobietę).

SCENA 8.

(Kwatera Wierowkina. — Wszyscy poprzedzający oficerowie zebrani oprócz Lapuszkina, wszyscy siedzą przy stoliku, piją czaj i rozmawiają).

GAWRIŁ (do Wierowkina).

Aj, jakie ty masz eleganckie szklanki,
jakie ładne filiżanki!

WIEROWKIN.

Kupiłem.

CHAMUTOW.

A coś płacił?

WIEROWKIN.

Po czerwonce para.

GAWRIŁ.

Mogły by być na stole u samego Cara! (Żegna się).

WIEROWKIN.

Nie! Ja ukradł. (Wszyscy przypatrują się).

WOROW.

He! Ukradł? Jakiś ty szczęśliwy!

WIEROWKIN.

Ukraść, to nie wielkie dziwy.

GAWRIŁ.

Gdzieś to ukradł, mój drogi? W Warszawie?

WIEROWKIN.

W Warszawie.

GAWRIŁ.

A gdzie?

WIEROWKIN.

W tym domu, gdzie była kobieta,

Czy zastrzelona, czy sztykiem przebita.
Więc ja zabrał te cacka, bo już byłem w prawie.

GAWRIŁ.

Aha! Ja dwa rebionki tej Laszce zagrabił.
A że ona broniła, mój sałdat ją zabił.

WIEROWKIN.

To ty?

GAWRIŁ.

Ja, a więc daj mi połowę tych cacek,
Tych łyżeczek, szklaneczek, filiżanek, tacek,
Bo ja mam równe do nich, jak ty prawo.

WIEROWKIN.

Czemuż ty ich sam nie wziął?

GAWRIŁ.

Bom ja ruszał żwawo
Z rebionkami aż na plac, to nie miałem czasu.

WIEROWKIN.

A ja przyszedł po tobie i wziął bez hałasu.

GAWRIŁ.

No, no! Daj mi, nie żartuj!

(Bierze niektóre rzeczy i chce chować).

WIEROWKIN.

Wybacz, panie bracie!

Położ, położ!

GAWRIŁ (do gości).

Oto druh! Czy wy uważacie? (Do Wierowkina).
Gdybym nie skłut tej Laszki, co już spi w mogile,
Tobyś pewnie, mój druha, nie nachował tyle.

WIEROWKIN.

Ale gdybym ja, druha, tyle nie nachwytał,
To byś ty na bal do mnie pewnie nie zawitał.

WSZYSCY.

Cha, cha!

SOBAKIN.

A prawda, Gawrił, że to cacko ładne?

GAWRIŁ (na stronie)

Poczekaj, ja ci tego z połowę ukradnę. (Głośno).
A pamiętasz, Wierowkin, tego pomieszczyka,¹⁾
Co to nas tam pod Łuckiem na bal był zaprosił.

WOROW.

Aha!

GAWRIŁ.

Ile ja wtedy do swego jaszczyka
Srebrnych łyżeczek i łyżek naznosił?
Dzieliłem się z tobą przecie.

WIEROWKIN.

Bo tak powinno być w świecie.
Cha, cha...! Bośmy byli wraz. (Do gości.)
Wy oszczędźcie, proszę was!

WSZYSCY.

Cha, cha! Porzućcie te spory nieładne.

GAWRIŁ (na stronie).

Poczekaj! Ja ci tego z połowę ukradnę.

WOROW.

Ha!... Wtedy Lach zbił mi pyski,
Żem mu ukradł dwa półmiski.

WSZYSCY.

Brawo!... Hura!.. Cha, cha, cha, cha!

¹⁾ Obywatela.

WOROW.

Ale ja potem przypałał tego Lacha!
Bo to maszennik, niewiara,
Buntownik naprzeciw Cara! (żegna się).

GAWRIŁ (do Wierowkina).

Ale nie bądź że dziecinny!

DURACZKOW.

Dość już; mówmy o czem innym!

CHAMUTOW (miesza czaj łyżeczką, a Duraczkow
tłucze cukier w szklance).

A znasz ty bohosłowie? ¹⁾

DURACZKOW.

A jak że!

CHAMUTOW.

Więc dowiedz,

I daj mi na to rozumną odpowiedź:

Czemu jak cukier tłukę, (tłucze cukier łyżeczką) zwolna się rozwodzi,
A jak go mieszam, (miesza) prędzej się rozchodzi?

DURACZKOW.

o ty nie wiesz?

CHAMUTOW.

A nie wiem.

DURACZKOW.

T o ja ci to powiem

SOBAKIN (przybliża się).

To i ja się czegoś dowiem.

¹⁾ Teologia.

DURACZKOW (poważnie).

Bo jak ty cukier tłuczesz, zwolna się rozwodzi;
A jak mieszasz, prędzej się rozchodzi.
Rozumiesz?

CHAMUTOW.

A! Rozumiem.

GAWRIŁ.

Co to jest nauka!
A dowieść tego, dalibóg, że sztuka.

SOBAKIN (do Gawriła).

A ty znasz filozofię?

GAWRIŁ.

Ba jakże! W Pitierze ¹⁾
Ja filozofii uczył się sześć lat.

SOBAKIN.

Czekaj, zaraz um twój zmierzę!
Powiedz, na czym stoi świat?

GAWRIŁ.

Zaraz... zaczekaj.. powoli dochodzę..
Świat stoi.. zaraz.. a, na kurzej nodze!

SOBAKIN (śmiejąc się).

Na kurzej nodze..? Gdzież, na kurzej nodze!
(Wszyscy śmieją się).

GAWRIŁ.

Ja zapomniałem, mówiąc tobie szczerze,
Bo jestem w służbie już dwadzieścia lat.

SOBAKIN.

Więc nie zgadniesz tej zagadki?
To ja ci powiem, choć wyszedłem z Wiatki,

¹⁾ Pitier. Petersburg, przez pieczętę od Moskali zwany.

Choć nie byłem w Pitierze. Bo u nas we Wiatce
Wielka akademja, umne prafiessory,
Umniejsze jak w Pitierze, Gruzji i Kamczatce;
A razem sekretarze, strapcze, assesory,
Bo tam są prafiessory wielkie czynownicy,
Co mają medaliony, chresty i chrestyki.
Bo tam jeden prafiessor, co wprzód był piszczykiem
W Archangielsku, a potem stoła naczelnikiem,
Potem lekarzem w Penzie, potem prokurorem,
A teraz w Akademji wiatskiej prafiessorem,
I uczy filozofii. Ma Annę na szyi,
Władymira w pietlicy, i uczciwie żyje...

WIEROWKIN.

U nas w Charkowie jest jeden prafiessor,
Razem koleżski assesor.
Straszny umnica! Uczy medycyny.
On jeszcze za carzycy wielkiej Katarzyny
Był matrosem na flocie; jak się sponiewierał,
I cały wiek na flocie przepędził i styrał,
Wziął odstawkę z mundurem, z ośmą szablonami,
Ze czterema krzyżami, z pięcią medalami;
A jak prosił o miejsce, dali mu w Charkowie,
Jako zasłużonemu, miejsce prafiessora.

WOROW.

Oho! U nas w Połtawie jest wielki umnica,
Bardzo umny prafiessor, bardzo umny w głowie;
Filozof, i swym umem Rossiją zaszczyca;
Prafiessor bohosłowni, i ma czyn majora.
Ma on także dwa chresty; on w kimburskim pułku
Służył lat ze trzydzieści; a kiedy był chory,
Z odstawką żądał miejsca, bo nie miał przytułku,
I za carskim ukazem poszedł w prafiessory.

CHAMUTOW.

A u nas w Penzie jest także prafiessor
I w niższym sądzie assiessor,
A w klasie uczenników i bije i tuza.
On jeszcze z Suwarowem chodził pod Prancuza;
W ingiermanlandzkim pułku był podporucznikiem,
I tam po prancuzku
Nauczył się, jak po rusku...

DURACZKOW.

Prancuzczyżna bardzo łatwa;
Bo ja jak był w Paryżu, to tam mała działwa
Tak gadała po prancuzku,
Jak my po rusku.

CHAMUTOW.

Dla nas szczególnie łatwa, bo język prancuzki
Pochodzi od naszego, i całkiem jak ruski.
Jabym nie jeden dowód tego dał.
Bo to naprzykład: Monsie po prancuzku,
A Mosiej¹⁾ ot po rusku.
Po prancusku Boalo²⁾, a po rusku Buał.

DURACZKOW.

U nich Wol-ter,
A u nas Wat-jer.

CHAMUTOW.

U nich szapo, u nas szlapa.

DURACZKOW.

U nich lapo³⁾, u nas łapa.

GAWRIŁ.

Zupełnie nasz! Jabym to tych Prancuzów bił.

WOROW.

Ja ich będę bił, gdzie zdybię.

SOBAKIN.

No, słuchajcież mnie! Słuchaj że, Gawrił!
Na czem świat stoi? Świat stoi na rybie.

GAWRIŁ.

Aha! Pamiętam! Bo u nas w Pitierze
Tak uczą.

¹⁾ Mojżesz

²⁾ Boileau.

³⁾ la peau, (skóra).

SOBAKIN.

A wiesz, jak wielka ta ryba?

GAWRIŁ.

O!... Wielka!... jak Warszawa...!

SOBAKIN.

Cha, cha, cha!

GAWRIŁ.

To chyba

Jak cała Polszcza.

SOBAKIN.

Cha, cha! A jakież ty zwierze!
Kiedy ryba tak wielka, że cały świat dźwiga,
Czy może być jak Polszcza, albo jak Warszawa?
Cóż Warszawa na świecie? Albo Polszcza...? Figa!
Co innego Rassieja! Wielka i wspaniała!
Bo przy niej wszystkie kraje, jak przy dębie grzyby!
(Z przyciskiem).

To jedna łuska tej ryby
Tak wielka, jak Polszcza cała!

GAWRIŁ

Aj, aj!

SOBAKIN.

A co ty mi powiesz,
Że ta łuska tu w Warszawie?

GAWRIŁ.

Że ty kłamiesz, zakład stawię.

SOBAKIN.

To przegrasz.

GAWRIŁ.

A gdzież ta łuska?

SOBAKIN.

Gdzie ?.. Zaraz się dowiesz.

GAWRIŁ.

Tyż widział? (Wszyscy z zadziwieniem słuchają).

SOBAKIN.

Ja nie widział: bo gdym był na Litwie,
To ja jednego Lacha wziął w plen¹⁾ w jednej bitwie.
Ale to był umnica, straszny um posiadał;
On mnie tyle nauczył, on tyle nagadał,
Że ja się tyle umu nie nauczył w Wiatce.
Ja mu cały um winien, jak ojcu, jak matce.
Był to mój druh, umnica, powiadam, nie drobny.
Uczył mnie jak prafiesor, że świat jest podobny
Do błyszczącego złotem świętej Anny krzyża,
A długi, jak naprzykład z Wiatki do Paryża.

WSZYSCY.

Aj, aj!

SOBAKIN.

Na samym środku jest Rassieja stara,
Na samym środku Moskwa, jak góra, jak chmara.
A Moskwa wprost do słońca obrócona przodem.
Pod Moskwą leżą Paryż, London z Carogrodem.
I Moskwa na tych miastach, co są w ruskich pętach,
Siedzi sobie jak gdyby kura na kurczętach.

GAWRIŁ.

Eto czudo!

SOBAKIN.

Tak, tak, tak, to nas przekonywa,
Że świat stoi na rybie i po wodzie pływa.

GAWRIŁ.

Chciałbym widzieć tę rybę.

¹⁾ niewola wojskowa..

SOBAKIN.

Widok jej przestrasza.

WOROW.

Kiedy Warszawa nasza, to ta ryba nasza

SOBAKIN.

Zobaczycie jej łuskę w Warszawie.

GAWRIŁ.

Gdzież przecie?

SOBAKIN.

Nalana spiritusem w słoju w gabinecie.
To mi ten Lach powiadał i kłął się na Cara, (żegna się)
Że to prawda.

CHAMUTOW.

Więc prawda, choć to Lach niewiara.

SOBAKIN.

I że jakiś umnica, co ma w morzu brata,
Pojechał za tą łuską aż na koniec świata,
Kupił i jako czudo przywiózł do Warszawy.

GAWRIŁ.

Eto czudo!

WIEROWKIN.

To, widzę, umnica ciekawy!

GAWRIŁ.

U nas niema w Pitierze tej łuski.

WOROW

O będzie!

Kiedy Warszawa nasza, to ta łuska nasza!

DURACZKOW.

Bo dziś Car (żegna się) panuje wszędzie.

CHAMUTOW.

Hej Wierowkin! Próżna flaszka.

WIEROWKIN.

Wańka! (Wańka wchodzi i na skinienie Wierowkina przynosi
butelkę. Piją dalej).

CHAMUTOW.

Musimy widzieć tę łuskę ciekawą.

SOBAKIN.

Ja nie wiem, w jakim miejscu ten gabinet stoi:
W Warszawie, czy za Warszawą?

WOROW.

Znajdziem go choć pod ziemią, bo tu wszyscy swoi.

DURACZKOW.

W jakiej ze Akademji był ten Lach twój plennik?

SOBAKIN.

On mówił, że w Dunaju.

DURACZKOW.

Wot! Jaki maszennik!

SOBAKIN.

Tam taka Akademia, — słuchaj, to nie fraszki,
Że tam uczą studentów przemieniać się w ptaszki.

WSZYSCY (z zdziwieniem).

W ptaszki!

SOBAKIN.

W ptaszki.

GAWRIŁ.

Wot czudo!

SOBAKIN.

W srokę, wronę, kruka...

GAWRIŁ.

Czudo! U nas w Pitierze nieznana ta sztuka!

WOROW.

My jej będziem się uczyć. Car, (żegna się) co świat zabiera,
Da ukaz cały Dunaj przenieść do Pitiera,
Jak z Warszawy te książki.

DURACZKOW.

To śliczna igraszka,
Zaraz będę się uczył przemieniać się w ptaszka.

WOROW.

Ja zaraz się przemienię w kruka lub sokoła,
Zwaruję¹⁾ coś i fur, fur, nikt złapać nie zdoła!

WIEROWKIN.

Ja przemienię się w ptaszka, zwaruję funt czaju.

DURACZKOW.

Ja srebrną łyżkę.

CHAMUTOW.

A ja jakieś cacko piękne.

GAWRIŁ.

Ja zegarek.

SOBAKIN.

Ja dengi²⁾ skradnę i ucieknę.

¹⁾ ukradnę.

²⁾ pieniądze.

WIEROWKIN.

Sukin syn Napoleon musiał być w Dunaju,
I nauczył się w ptaszka przemieniać i zmykać.
Nieraz my go złapali, on wtedy nuż brykać!
Jak przemieniał się w ptaszka, uciekał niewiara!

GAWRIŁ.

Bo się bał hosudara.
A jemu by hosudar zrobił, jak tym Lachom:
Zrobiłby koniec jego buntownym zamachom.

SOBAKIN.

Ale jak tu tanie życie!
Za dwa złote można się najeść przyzwójcie.
Za dwa złote pięć potraw!

WOROW.

Jakież to Polaki!
Ze duraki, to duraki!
Tak tanie u nich życie, a im się zachciało
Robić rewolucję i ginąć na wojnie!
Cha, cha! Czemu nie było im siedzieć spokojnie?
I jeszcze, gdyby mieli ukaz hosudara! (żegna się).

DURACZKOW.

Mieliby recht, nieprawda? I mogliby śmiało
Zrobić rewolucję. Ukaz by ich bronił.
Ale oni nie mieli ukazu od Cara, (żegna się)
Więc ich Car bardzo słusznie wybił i wygonił.

GAWRIŁ.

Tego by nazwać szalonym od razu,
Kto chce rewolucję zrobić bez ukazu.

CHAMUTOW.

Mybyśmy także chcieli jak należy,
Zrobić rewolucję; mamy dość młodzieży.
Gdyby nam Car (żegna się) dał ukaz, niktby się nie spierał,
Gdyż nasz hosudar jest wielki liberał!

DURACZKOW.

Rozumie się, liberał! A wielki umnica!
I swoim umem cały świat zachwyca.

WIEROWKIN.

Wielki liberał! Kiedy Turków pobił,
My się ich dosyć nadarli, naskubli;
Car choć wiele wojsk stracił, a przecież zarobił: (żegna się)
Za każdą naszą głowę wziął po tysiąc rubli.

GAWRIŁ.

A owych buntowników, Pestła, Murawiewa,
Kachowskiego, Rylejewa,
Wszystkich, wszystkich pozabierał
I umyślnie wygubił!.. To wielki liberał!

DURACZKOW.

A gwardyjców?

WOROW.

Na Turka także pozabierał,
I toż samo wygubił!... To straszny liberał!

DURACZKOW.

To okrutny umnica! Jeżeli nie wiecie,
Powiem wam, że sześć tylko umniców na świecie.
(Liczy powoli na palcach, odginając palce).
Pierwszy Car nasz Mikołaj, (żegna się) boskich wart honorów.
Drugi, graf Erywański, (kłania się) dzisiaj z carskiej łaski
Książ Warszawski,
Który umu strach co ma.
Trzeci Kutuzow.. Czwarty Suworow..
Piąty Potiomkin.. A szósty... ja!

WSZYSCY.

Cha, cha!

CHAMUTOW.

To ty umnica?

DURACZKOW.

Ale poczekajcie!

Tylko dobrze uważajcie,

(Zgina palce po kolei)

Bo wy wszyscy duraki. Uczyć was mam chęć.

Kutuzow umarł, więc zostało pięć!

Suworow umarł, umnic, jakich mało,

Więc tylko czterech zostało.

Potiomkin umarł, co miał starszy um

Nad wszystkich umniców tłum;

A więc umniców trzech zostało nas:

Car, (żegna się) kniaź Warszawski (kłania się) i ja.

WSZYSCY.

Cha, cha, cha!

WIEROWKIN.

I ty śmiesz być z Carem wraz?

Ty! Czerwony burak!

DURACZKOW.

Ja się z Carem nie równam, lecz nie jestem durak,

CHAMUTOW.

Ja ci powiem, żeś durak, tylko mnie nie połaj,

WSZYSCY.

Chamutow prawdę mówi.

DURACZKOW.

To durak!

CHAMUTOW.

Car, to Car, (żegna się) ma um taki, jak święty Mikołaj!

DURACZKOW.

Ja wiem, i wiedzieć wam trzeba,

Że nasz Car (żegna się) jest to sam święty Mikoł j!

On tylko do Pitiera, zstąpiwszy z nieba,

Ogolił brodę, złożył rjasę¹⁾ i pastorał,
Ubrał się w mundur i zasiadł na tronie
W ruskiej prawdziwej koronie;
I to jest Mikołaj Car!
Dobry a umny bez miar!
On Lachów buntowników rozbił i rozorał,
I wziął ich jak w kleszcze.

CHAMUTOW.

Ja wam powiem lepiej jeszcze.

SOBAKIN.

Chamutow jak uczy nas! (Śmieją się wszyscy).

CHAMUTOW.

Ja was pytam wszystkich wraz,
Wiele Carów jest na świecie?

DURACZKOW.

Wiele? Jeden! Co on plecie!
Jeden Car, jak jeden Bóg!

CHAMUTOW.

Ha! Jeden Car, Car w Pitierze!
To jest prawda, i ja wierzę.
Ale powiedz, jakieś drug²⁾,
Wiele Carów?

DURACZKOW.

Pytam ciebie:
Powiedz sam, jeżeliś zuch.

CHAMUTOW.

Oto wam powiem, że Carów jest dwóch:
Car Mikołaj (żegna się) na ziemi, a car Bóg na niebie.

WIEROWKIN (do Sobakina).

Słyszysz, Sobakin?

¹⁾ Habit.

²⁾ Przyjaciół.

SOBAKIN.

O, to prawda czysta.

WSZYSCY.

Hura! Chamutow!

CHAMUTOW.

A jeszcze wam powiem.
Jak długo Car Bóg żyje?

WSZYSCY.

Oho!

WIEROWKIN.

Lat ze trzysta.

(Gawrił nieznacznie podczas tej gawędki kradnie filiżanki, łyżeczki i chowa do kieszeni).

CHAMUTOW.

A Car Mikołaj (żegna się) w swej chwale i cześci,
Z dobrym, czerstwem zdrowiem
Lat ma... nie wiem, czy czterdzieści.

WSZYSCY.

Tak, tak!

CHAMUTOW.

Bo ja niedawno jedną książkę¹⁾ czytał,
I to od deski do deski.
Więc mi powiedzcie, gdy by was kto spytał,
Który Car pierwszej umrze? Ziemski czy niebieski?

DURACZKOW.

Ten, co starszy.

CHAMUTOW.

Więc kiedy umrze car niebieski,
Kto po nim, wiecie, Carem będzie w niebie?

WSZYSCY (z ciekawością).

Kto?

¹⁾ książka.

CHAMUTOW (z tryumfem).

Car ziemski, ten na tronie niebieskim zasiędzie!
Car Mikołaj! (żegna się) B prawda?.. Prawda, że nie rura?

SOBAKIN.

Umnica!

WSZYSCY.

Hura, hura!

CHAMUTOW.

Hura, Car! (żegna się),

WSZYSCY. (żegnają się).

Car! Hura!

CHAMUTOW.

Otóż to jest, to nasz Car!
Wielki...! Umny! Ze wszech miar!
Ale Lachy... te sobaki..
Buntownicy i duraki!
Oni chcieli żyć bez Cara!

WIEROWKIN.

Jak to można żyć bez Cara?

WOROW.

Żyć bez Cara, jak bez Boga!
A bezbożnym kara sroga!

GAWRIŁ.

Im się śniła Polszcza stara!

DURACZKOW.

A Polsczy nigdy nie było!
Jak swą buntowniczą siłą
Wypędzili Konstantyna,
Chcąc go zagnać do Kremlina!
A Konstantyn cezarewicz
Bardzo wielki um posiadał,
Większy, niż sam książę Paskiewicz, (kłania się)
I Lachami mądrze władał.
Ale oni przez bunt krwawy

Wypędzili go z Warszawy,
Porobili rządów wiele,
Jenerałów co nie miara,
A nie mieli na swym czele
Carewicza ani Cara!

GAWRIŁ.

O duraki!

WSZYSCY.

Cha, cha, cha, cha!

CHAMUTOW.

Po tym można poznać Lacha

DURACZKOW.

Jak to można się buntować
I bez Cara tak wojować!

CHAMUTOW.

Przeciw Cara, o zuchwali!
Sybir! Knuty! Słuszna kara.

WOROW.

Gdyby mieli z sobą Cara,
Toby nigdy nie przegrali.

DURACZKOW.

Bo na przykład — Car jest z nami,
Tośmy zawsze zwycięzcami;
Pędzi nas na wrogów kupy
I na wojnę i na łupy.
A bez Cara jak wojować?

CHAMUTOW.

I jeszcze się Francuzom, Niemcom nie dziwować;
Ale Lachom!

WOROW.

To tchórze, zawsze uciekają.
Całą swą niesforną zgrają.

WIEROWKIN.

Nieprawda, Worow... Lach bije się tego,
Zupełnie jak nasz brat.
I gdyby z ruską złączył się potęgą,
Przeszedłby cały świat.
On tak żyje
Tak je i pije,
Tak lubi boje,
Krasne dziewoje,
Tak jest otwarty,
Tak lubi karty,
Taki hulaka,
Taki burłaka,
Taki druh i taki chwat,
Słowo w słowo, jak nasz brat.
Tylko mu ta ojczyzna zawsze siedzi w głowie!

WSZYSCY.

Cha, cha!

WOROW.

Cóż to u Lachów ojczyzna się zowie?

WIEROWKIN.

U nich ojczyzna, tak jak u nas Car,
Ale Carowi Lach cześci nie przyzna.
A kto wspomni Lachowi to słowo: ojczyzna,
To się wstrząśnie, aż w oczach zabłyśnie mu zar.
Wojuje jak szalony, bije, rąbie, płata,
Choćby druha, ojca, brata!

WOROW.

Cha, cha! Te Polaki
Są zawsze duraki.

SOBAKIN.

Co Lachowi ojczyzna?

WIEROWKIN.

Gdyby nie to, chwat!
Gdyby nie ta ojczyzna, byłby jak nasz brat.

GAWRIŁ.

Na cóż mi ta ojczyzna? Ja od kiedy żyję,

Nie widział tej ojczyzny. Bo czy to caryca?
Czy jaki ptak...? Ja nie wiem, choć mi utnij szyję.

WSZYSCY.

Cha, cha!

WIEROWKIN.

Ja także nie wiem; jest to tajemnica.

GAWRIŁ.

Ot! Daj jeszcze araku, wina, lub gorzałki!

WIEROWKIN.

Wańka!... Wina... araku!

WAŃKA (wchodzi).

Niema.

WIEROWKIN.

Niema..? Pałki!

(Wańka z pospiechem odchodzi).

SOBAKIN.

Cóż to Wańka chwata!

WIEROWKIN.

Oho! Wszystko bał!

Czy to obiad, czy śniadanie,

Z piekła wyrwie a dostanie

A co za dzielny żołnierz! Świat mu się zadziwi!

Tysiąc pałek wytrzyma i ani się skrzywi.

WSZYSCY.

Cha, cha!

CHAMUTOW.

Chwata! Każdy żołnierz powinien być taki,
Szczególnie nasze pieszaki.

(Wańka przynosi butelki).

GAWRIŁ.

Brawo, Wańka! Dawaj wina! (nalewa).

Hura za Cara! i carskiego syna! (p

WSZYSCY (zegnają się).

Hura!

WIEROWKIN.

Tylko te Polaki
Dla tego duraki,
Że zaczęli Rassieją.

A strzelać z puszek¹⁾ wcale nie umieją.

CHAMUTOW.

O nieprawda, Wierowkin! Bo strzelają celnie.

WIEROWKIN.

Co? Celnie? Oni tylko sztykiem robią dzielnie,
Ale strzelają to dołem, to górą.

CHAMUTOW.

Właśnie w strzelaniu z puszek cała ich zaleta.
Czy ty pamiętasz, jak za dymów chmurą
Zwalili Suchozaneta?

SOBAKIN.

A Nikityna?

WIEROWKIN.

Gdzie tam! To osły do puszek!

CHAMUTOW.

A pod Wawrem i Iganiem
Bili puszkowem strzelaniem
W nasze jaszczyki, jak gdyby w poduszki.

SOBAKIN.

Aha! A pod Ostrołęką,
Gdzie się zwarła pierś z pierśią, łeb z łbem, ręka z ręką.
Pamiętacie, jak puszkami
Celnie i trafnie wojowali z nami?

WIEROWKIN.

Ja powiadam, że oni strzelać nie umieją.

CHAMUTOW.

Ja mówię, że umieją.

¹⁾ armat

DURACZKOW.

Strzelają śmiertelnie.

SOBAKIN.

Dobrze, dobrze strzelają.

WIEROWKIN.

Źle, źle!

CHAMUTOW.

Bardzo celnie!

GAWRIŁ.

Źle! Nasze generały z ich puszek się śmieją.

WIEROWKIN.

Źle!

CHAMUTOW.

Nie gadajcie, bo wy nic nie wiecie.
Dobrze, tego strzelają!

SOBAKIN.

Celnie, wyśmienicie.

WIEROWKIN.

Wielka rzecz, z naszych puszek, co od nas pobrali!
Niech by ze swoich tak trafnie strzelali!

GAWRIŁ.

Zapewne. (Słuchać muzykę, marsz Skrzyneckiego).

DURACZKOW.

Czy słyszycie? Co za galopada!

CHAMUTOW.

Co tobie galopada?

WSZYSCY.

Cha, cha! Co za durak!

CHAMUTOW.

Cha, cha! Ty czerwony burak!
Na ciebie, durniu ¹⁾, trzeba jeszcze bicza.
To mazur świetlejszego kniazia Paskiewicza. (kłania się)
Co za muzyka, co za tegie tony!...
A Polaki gadają, że to Skrzyneckiego!

WSZYSCY.

Duraki!

SOBAKIN.

On był w Moskwie ułożony
Na honor feldmarszałka kniazia Warszawskiego.
Prawda?

WSZYSCY.

Prawda! (chwila milczenia).

CHAMUTOW.

I teraz dostaliśmy krzyże!

SOBAKIN.

Naszego hosudara są to łaski świeże.

WOROW.

Co na nich napisano? Umiesz ty po polsku?

GAWRIŁ.

O! To dla mnie po mongolsku.

DURACZKOW.

Ja przeczytam: (czyta na krzyżu napis).
Vir-tu-ta mity-ta-ra.

WSZYSCY.

Aha! To za hosudara!

WIEROWKIN.

Ależ te Polaki
Są czyste duraki!
Tu napisano, że za hosudara,
A oni się, jak osły, bili przeciw Cara! (żegna się)

¹⁾ B pkn. drubin,

A te Prancuzy, te zuchy,
 Te to niespokojne duchy,
Podnieśli się na Cara! I zapamiętali!
 Jeszcze Lachów zbuntowali!
I z niemi przeciw Cara zawsze się buntują!

CHAMUTOW.

Nie będą się buntować, skoro knut poczują.
My pójdziem do Paryża, skarcim te gagatki,
Sto tysięcy Prancuzów poszlem do Kamczatki.
Bo cóż to król prancuski? Pruskiego rowieśnik!
Jest to naszego Cara pokorny namiestnik.

WOROW.

Bo to Paryż... i London... to... to wszystko nasze!

GAWRIŁ.

Wszystko to bardzo dobrze, ale próżne flasze.

WIEROWKIN.

Hej Wańka Wódki, czaju! (Wańka wchodzi).

WAŃKA.

Niema!

WIEROWKIN.

Niema? Pałki! (Wańka odchodzi).

DURACZKOW.

Jak nie wódki, to gorzałki
Teraz bym się z chęcią napił. (Patrząc na wiszącą mapę).
A to mapa? Karta? He?

WIEROWKIN.

 Wszak widzisz, że mapa.
 (Skrobiąc się w głowę).

Boję się, niebezpieczna twoja wielka łapa...

DURACZKOW.

Bo'sz się, bym nie ukradł? Możesz ją sam zcapić?

WIEROWKIN.

Nie ja, ale mój Wańka. Poznasz co w tej karcie?
Powiedz mi otwarcie.

DURACZKOW.

Oho! Ja przecie w Permie uczył się sześć lat!
Zaraz... zobaczmy... Jaki też tu świat? (ogląda mapę).
Cha, cha! co to za durak tę mapę malował!
U nas w Pernie inaczej! Wszak ty w Permie byłeś?
Chamutow? I psaltryza pewnie się uczyłeś?

CHAMUTOW.

Byłem i mocnom pracowałem.

DURACZKOW.

Chodź, zobacz.... (Przybliżają się wszyscy do mapy).

CHAMUTOW.

Pokaż... Cha, cha! Czyż to karta?

DURACZKOW.

Karta, mapa, to jedno.

CHAMUTOW.

Cha, cha! Cóż to warta?
Niepodobna do naszej.

DURACZKOW.

Prawda, niepodobna!

CHAMUTOW.

O! Nasza wcale inna.

DURACZKOW.

Taka mała, drobna!

Słowem, to nie wiedzieć co.

CHAMUTOW.

A to mi się zdaje,
Te plamy kolorowe wielkie, to są kraje.

DURACZKOW.

A kraje.

CHAMUTOW.

Co za karta nieproporcjonalna!
Jakiś durak, czort nie wie co na niej namazał.
U nas w Permie, to karta! Tam to karta walna!
Sam ją archirej odmalować kazał.
Tam znajdę wszystkie kraje prędko, bez mozołu.
Tak być powinno.

WIEROWKIN.

Cha, cha! To Polaki,
Tak popisali, duraki!

SOBAKIN.

A gdzież tu nasza Moskwa? Gdzie nasz Pitier sławny?
(Szukają wszyscy).

DURACZKOW.

Niema... Kto ich tu znajdzie?

GAWRIŁ

Ja nie jestem wprawny
Do szukania na karcie.

WIEROWKIN.

Ja byłem w Charkowie,
Ale to mi się nie pomieści w głowie.

DURACZKOW.

Ni Moskwy ni Pitiera nie znajdę, a przecie
Moskwa i Pitier są największe w świecie!
U nas w Permie na karcie są wielkie, czerwone
Moskwa i Pitier razem połączone
Ulicą wysadzaną i stoją wesoło,
I zielone aleje mają naokoło.
A tu cha, cha!

WIEROWKIN.

Czy też tu pisze co o krajach,
Gdzie żyją jacy ludzie, gdzie naprzykład —

DURACZKOW.

Niema!

Daremnie szukam oczyma.

Niema o ludziach, ani ich zwyczajach,
Jak na naszej permskiej mapie.

Bo tam człowiek coś zawsze okiem, umem złapie.

Bo tam, na przykład, jest ostrów ¹⁾ Majorka,

Gdzie żyją razem same profesory.

Jest znowu ostrów Minorka,

Gdzie żyją filozofy, umne dyrektory.

I że oni wprzód

Byli błahocześciwi ²⁾, dziś przeszli na papę ³⁾.

O taką mi dawaj mapę!

Taka hojnie nagrodzi uczenia się trudy.

Tam jest, na przykład, ostrów malowany,

Stambuł, gdzie żyją same muzulmany.

Że oni przed laty

Byli błahocześciwi, dziś przeszli na papę.

Tam jest Konstantynopol, ten ostrów bogaty,

Gdzie żyją Turki, to niewierne plemię,

Którzy nieprawnie zajęli tę ziemię,

Jako błahocześciwi, dziś przeszli na papę.

A tam po prawej stronie Moskwa carstwiająca,

Prawosławnym a chrobrym narodem błyszcząca,

Gdzie żyją prawosławne chrabre Rassianie,

A dla których świat cały zna uszanowanie.

Dalej ostrów Hiszpania, gdzie mieszkają Niemcy,

Że wprzód te cudzoziemcy

Byli błahocześciwi, dziś przeszli na papę.

U nich jest gorod Madryt; gdy tam car Piotr bawił,

Ten gorod dla postrachu nad morzem wystawił.

I tuż po prawej stronie Pitier carstwiający,

Gdzie żyje Car, hosudar (żegna się) i senat rządzący;

Tam żyje i Carzyca, wielki książ, kniahinie

I następca tronu Car, co chraibrością słynie.

Chrabre i prawosławne pochodą od Boga,

A z Pitiera do Moskwy przez Hiszpanią całą

Idzie prosta a długa, prowadzona śmiało

Kamienna, topolami wysadzana droga.

Koło niej ostrów Polsce, gdzie żyją Polaki,

Buntowniki i sobaki,

Którzy się zawsze buntują na Cara...

WIEROWKIN.

Bo te Lachy, to duraki.

¹⁾ Wyspa.

²⁾ Szyzmatyki, prawosławni.

³⁾ Na papieża, to jest rzymsko-katolicka eligia.

DURACZKOW.

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę

CHAMUTOW.

O! Bo co Lach, to niewiara.

DURACZKOW.

A tam dalej Carogród, gdzie żyją Arabcy,
Także złe, niewierne draby.

I oni niedawno

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę
I ogadują Moskwę prawosławną.

O taką mi dawaj mapę!

Dalej ostrów Portugał, krągły na kształt grzyba,
Gdzie mieszkają takie ludy,

Co to do pępka człowiek, a od pępka ryba,

Oni także wprzód

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę.

Gdzie Lach potrafi zrobić taką mapę?

Tam ostrów Ameryka, gdzie tak nisko chmury,

Że tam kobiety, co bieliznę myją,

Aby wyszła, wieszają na chmurach; tam żyją

Ludzie, co mają kapuściane włosy,

Wysokie, proste jak kłosy.

I oni także z natury

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę.

Tuż Italia, ostrów za morzami,

Do Ameryki jak gdyby przybity;

Tam tylko same mieszkają kobiety,

Rządzą, wojują i chodzą z chwostami;

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę.

Tam znów ostrów Afryka, gdzie lud karłowaty,

Tak mały, że w kieszenie można brać ich chaty.

I oni przed laty

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę.

Tam znowu ostrów Kitaj¹⁾, gdzie są szklane góry,

Do których nikt nie doszedł przez tramy i belki,

Tylko jeden łacinnik Aleksander wielki.

Tam żyją ludzie, co na kurzych nogach,

I jako widmy jeżdżą na ożogach;

Byli błahoczesywy, dziś przeszli na papę.

A tam na końcu ostrów Nowa Galandija,

Którą w tej dali

Prancuskie i hiszpańskie Niemcy wydumali.

Tam tylko same kapelmistrze żyją,

¹⁾ Chiny.

Byli i oni z całą kompaniją
Błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
I tam dalej, i tam dalej.
I gdzie Lachy potrafią zrobić taką mapę?
Tam jest i Czarne morze..

SOBAKIN.

Wszystko to jest carskie.

WIEROWKIN.

I Czarne i Czerwone, wszystko hosudarskie.
A my nad Czarnem morzem byli! Tam, gdzie Warna!

CHAMUTOW.

Cóż to Warna? To rzecz marna.
Warszawa lepsza; tu jest gniazdo lasze.

GAWRIŁ.

Kiedy Warszawa nasza, to to wszystko nasze.

DURACZKOW.

Środkiem Czarnego morza są trzy bite drogi,
Którymi Żydzi z zabranym plonem
Wraz uciekali przed Faraonem.
A Faraon tam z wojskiem zginął co do nogi,
A sam Faraon był wprzód
Błahoczestywy, dziś przeszedł na papę.
To taka permska mapa. Taką daj mi mapę!
Taka dobrze nagrodzi uczenia się trudy.
Prawda, Chamutow?

CHAMUTOW.

Prawda; bo to prawda czysta.
Kto ją tylko zobaczy, już wiele skorzysta.
Gdzie taka mapa w laszej mózgownicy?

GAWRIŁ.

Duraczkow i Chamutow są wielkie umnicy.

WSZYSCY.

Hura, Duraczkow!
Hura, Chamutow!

(Wchodzi Lapuszkina).

WIEROWKIN.

A, jak się masz Lapuszkine? Gdzieżeś to się schował?

LAPUSZKIN.

Ot, byłem w sklepie i halsztuk kupowałem.

WSZYSCY.

Pokaż!

LAPUSZKIN (pokazując halsztuk).

Prawda, że ładny?

SOBAKIN (przemierzając go).

Bardzo wyśmienity.

Na mnie zupełnie jak gdyby uszyty.

A co dałeś?

LAPUSZKIN.

Talara.

SOBAKIN.

Odstąp mi.

LAPUSZKIN.

Nie mogę.

(Odbiera halsztuk).

SOBAKIN.

Dam ci jeszcze zarobku i wódki za drogę.

LAPUSZKIN.

A co mi dasz zarobku? To ci może sprzedam.

SOBAKIN.

Dam piętnaście kopiejek.

LAPUSZKIN (chowa halsztuk do kieszeni mundurowej).

Mało.

SOBAKIN.

Więcej nie dam!

(Wchodzi kupiec).

WIEROWKIN (do kupca).

Czego chcesz?

KUPIEC (do Lapuszkina).

Mam do pana interes nie wielki.

LAPUSZKIN.

Czego?

KUPIEC.

Czy pan był u mnie?

LAPUSZKIN.

W sklepie?

KUPIEC.

W sklepie.

LAPUSZKIN.

Byłem.

KUPIEC.

Kupiłeś pan co u mnie?

LAPUSZKIN

Nie, nic nie kupilem.

CHAMUTOW (do Wierowkina).

Hola! Wierowkin, już próżne butelki.

WIEROWKIN.

Wańka! (Wańka wchodzi).

Wódki! Araku! (Wańka odchodzi).

LAPUSZKIN.

No, mów że rozumnie!

KUPIEC.

Za pozwoleniem pańskim; jak pan byłeś u mnie,
Przeglądałeś towary, i gdyś się w płaszcz odział,
Nie wiem, gdzie mi się jeden halsztuk podział;
Bo wiem, żeś pan nie kupił.

LAPUSZKIN.

Cóż to? Czy ja złodziej?

KUPIEC.

Daruję mi pan dobrodziej;
Pan może wziął niechcący, lub przez zapomnienie.

LAPUSZKIN.

No, szukaj sobie, rewiduj kieszenie.

KUPIEC (wyciąga z kieszeni halsztuk).

Oto jest!

LAPUSZKIN.

To twój halsztuk?

KUPIEC.

Mój, panie łaskawy.

LAPUSZKIN.

Kiedy twój, to weź sobie!

KUPIEC.

Upadam do nóg.

(Odchodzi).

WIEROWKIN (śmiejąc się).

Czemuż nie powiesz: najniższy podnóżek?
Lapuszkin, widzę, filuś, lecz nie do tej sprawy.
Dobrze kradnie, lecz źle chowa.

WSZYSCY.

Cha, cha, cha, cha, cha! Co za głowa!

SOBAKIN (śmiejąc się).

A chciał jeszcze zarobku!

WIEROWKIN.

Pijcie, pełna flacha. (piją).

LAPUSZKIN.

Ot maszennik nie kupiec!

DURACZKOW.

Zagadnął rozumnie.

LAPUSZKIN.

Dyabła zje, że drugi raz wytrzęsie co u mnie.

GAWRIŁ.

Źle schowałeś, warteś pałek.

WOROW.

Ale kupiec! Co za śmiałek!

LAPUSZKIN.

Hultaj, ani się zczerwieni!

(Gawrił nieostrożnie siadając, tłucze w kieszeni pokradzione filiżanki).

WIEROWKIN (do Gawriła).

A cóż to ci tam w kieszeni?

GAWRIŁ (zmieszany, poprawiając się).

To nic.

WIEROWKIN.

Pokaż, my wiemy, jaki z ciebie ptaszek.

GAWRIŁ.

Nie mam nic.

LAPUSZKIN.

Oho! Z ciebie sprytny złodziejaszek.
Możesz także co ukraść, zaraz wytrzęsiemy.

GAWRIŁ (broniąc się).

No! Dajcie pokój!

WIEROWKIN.

Nic to nie pomoże.
Że ty coś u mnie ukradł, o to się założę.

(Znajdują w kieszeni potłuczone filiżanki).

Ach! Moje filiżanki! Ach! Jesteś jak niemy?

Ach! Ty wor!¹⁾ Ty sukin syn! Jak śmiałeś kraść u mnie?

(Wali go w pysk).

¹⁾ Złodziej.

SOBAKIN.

Cha! cha! jakże go zagabnął rozumnie!

GAWRIŁ. (oddając mu w pysk).

Ach, ty sam(wor*)! maszennik! Ja ci zaraz dam! (czubią się).

WIEROWKIN.

Ja ci tu . . .

WSZYSCY.

Ach wy wory! (biją Gawriła — krzyk).

WIEROWKIN.

Stójcie! ja go sam . . .

Ty wor!

GAWRIŁ.

Ty wor!

WIEROWKIN.

Ty podlec!

GAWRIŁ.

Ty skot**)!

WIEROWKIN.

Ty skotyna!

GAWRIŁ.

Wor!

WIEROWKIN.

(w szamotaniu się wywraca stolik ze szklankami).

Patrzaj maszennika!

*) złodziej.

**) było.

GAWRIŁ.

Patrzaj sukisyna!

WIEROWKIN.

Ja tu ciebie nauczę, jak to kraść, hultaju!

GAWRIŁ.

Ja cię nauczę!

WIEROWKIN.

Ja ci tu dam czaju!
Musisz mi wyjść na duel!

GAWRIŁ.

Ciebie duel czeka!
Jak śmiesz bezcześcić czestnego człowieka?

WIEROWKIN.

Ty wor! Ja czestny człowiek.

LAPUSZKIN.

Dosyć już, sza! sza!
Tu wszyscy czestni ludzie, ten i ów i ja
Ale pocóż wam duel? Wy choć się pobili,
Jeden drugiemu krzywdy nie zrobili;
Bo Sukin w papę lat Wierowkinowi,
A Wierowkin Sukinowi,
A więc wasza cześć bez skazy
I bez najmniejszej obrazy.
A zatem kwita! No, no, czaju daj! (Bitwa ustaje).

WIEROWKIN.

Ja go nauczę, gdzie czaj!
Wor!

GAWRIŁ.

Wor!

WIEROWKIN.

Pomnisz ty, skotyna,
Jakeś brał w pyski jak w ciasto?
Jakeś w Orszy na rynku wziął w pysk od Litwina?

GAWRIŁ.

Cóż to w Orszy? Cha, cha, cha, to mi wielkie miasto!
Gdyby w Moskwie, co innego!

WSZYSCY.

Cha! cha! druhy, dość już tego!

WAŃKA (wchodzi).

Aresztantów przywiedli.

WIEROWKIN.

Polaków?

WAŃKA.

Polaków.

WIEROWKIN.

Kończmy prędko i chodźmy widzieć tych sobaków.
(Wszyscy raptem wypijają szklanki).

WIEROWKIN.

Idźmy! (wychodzą)

SCENA 9.

(Plac przed koszarami Alexandryjskimi. Widać walący się gmach, który Moskale burzą na cytadelę. Ogromny łoskot. Tłum Moskali. Oficerowie uwijają się z gołemi szpadami. Paskiewicz, Witt, Rydiger, Wirtemberg i inni otoczeni od Kabardyńców. — Oddział jeńców polskich z Prus na mocy amnestyi przybyłych pod eskortą, wszyscy pokuci po trzech przy jednym pręcie. Appel tych jeńców, którego nie słychać z przy-czyny łoskotu walącego się domu. — Witt czyta ich listę. Powoli łoskot ustaje — dom całkiem zwalony).

WŁAŚCICIEL DOMU (wpada zadyszany).

Za co mi dom zburzyli?

RAUTENSTRAUCH.

Kto się tam odzywa?

WŁAŚCICIEL.

Cdzie się z żoną podzięę?

ŻONA.

O ja nieszczęśliwa!

O Boże! za coś na nas wylał tych Moskali?
Zabrali mi i dzieci, i dom zrujnowali!

RAUTENSTRAUCH.

Co za krzyki? do turmy! (Żołnierze porywają ich).

WŁAŚCICIEL.

Nas do turmy? za co?

RAUTENSTRAUCH.

Zuchwalcze! buntowniku!

WŁAŚCICIEL.

Jako? wziąć mi dziatki,
Zniszczyć me wszystkie dostatki,
Zburzyć dom krwawą zarobioną pracą, —
Jeszcze do turmy?

RAUTENSTRAUCH.

Ten dom hosudara!
To dla ciebie za bunt kara!

WŁAŚCICIEL.

To bunt, jeśli się bronić?

PASKIEWICZ.

W kajdany! w łańcuchy!
Na Sybir! Zaraz będziesz tam, gdzie twoje dzieci.

Zaraz ja tu poskromię te burzliwe duchy!
Tak zduszę iskrę, że buntu nie wznieci!
(Żołnierze odprowadzają obojga).

OBOJE.

Złodzieje! Rozbójniki!

WIRTEMBERG (śmiejąc się).

A to warta śmiechu!

GAWRIŁ.

(Wlokąc za sobą dziecinę, gwałtem krzyczącą)

Jeszcze jeden rebionek! Wziąłem go ze strychu.

PASKIEWICZ

O brawo, krzyż dostaniesz.

MATKA.

(biegnąc za nim zadyszana ze sztyltem przebija go. Oficer pada).

Chyba krzyż drewniany!

WIRTEMBERG (z piszczeniem).

A to rozbój niesłychany!

MATKA.

A moje dziecko?

PASKIEWICZ.

Odebrać jej dziecko!

MATKA.

Chyba mnie tu zabijecie!

(Drugi oficer chce jej dziecko odebrać)

Precz złodzieju! (P. zebija go także sztyltem).

PASKIEWICZ (grzmiącym głosem).

Na bagnety!

(Żołnierze trzymają przeciw niej bagnety do ataku).

MATKA.

Zatocz działo do kobiety!
Wstław się tym rycerskim czynem!
Boś tak tylko dotąd słyna!
Ja wolę, by mój syn zginął,
Niż by został Moskwicinem! (przebija syna)
Żegnam cię, kochane dziecko! (całuje trupa)
Jam pomszczona, tyś pomszczony.

PASKIEWICZ

Sztykiem ją! Czy się boicie? (Przebijają ją bagnetem).

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony!
(Przez ten czas Witt czyta apel jeńców polskich).

WITT.

Na ten raz tylko dwieście.

PASKIEWICZ.

W Sybir wszystkich razem!

KAPITAN z pomiędzy jeńców.

Co, w Sybir? A to czemu?

PASKIEWICZ.

Czemu? Za ukazem!

KAPITAN.

Wszak mamy amnestję!

PASKIEWICZ.

Cicho, nędzne chłopcy!
Amnestya się pisze tylko dla Europy.
A dla was, hultaje, knuty,
Sybir, Kaukaz i rekruty!
Amnestya dla świata pisać się powinna!

RAUTENSTRAUCH.

Jakie to tęgie będą z nich żołdacy !
O ! ten, naprzykład, jaki marsowaty !

KAPITAN.

O ! Gdybyśmy wiedzieli wasze podłe myśli,
Tobyśmy pewnie nie przyszli.

RAUTENSTRAUCH.

Jeszcze burczy ?

WIEROWKIN (z dobytą szablą).

(Zbliża się do kapitana i uderza go w twarz).

Zdejm czapkę !

KAPITAN.

(wrywa mu z ręki szpadę i przebija go na miejscu).

Ty, podły gałganie !
Oto masz na przywitanie !

PASKIEWICZ.

Sztykiem go ! (Żołnierz przebija kapitana sztykiem).

KAPITAN (umierając).

O złodzieje !

PASKIEWICZ.

W Sybir ! w tamte strohy !
(Żołnierze pędzą jeńców, którzy głośno krzyczą i łają).

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony !

PANI (przebija się przez tłum ludzi).

Syna mego porwali !

PASKIEWICZ.

Cóż tam znów za krzyki?

PANI.

Porwali mego syna! Łotry! Rozbójniki!
I za czym rozkazem?

RYDIGER.

Za ukazem carskim!
Bo twój syn nie jest twoim, ale hosudarskim.

PANI.

A zbójcy! A nikczemni! Czyn wasz pełen sromu!
Mój syn był w Szwajcaryi, i wrócił do domu.
Wrócił, bo mu Mikołaj amnetyą świętą
Z własnoręcznym podpisem posyłał trzy razy.

PASKIEWICZ.

Nie krzycz asani! Czy jesteś najętą?
Wyższe nad amnetyją ce:arskie ukazy.

PANI.

Jakie słowo i honor tego hosudara!
Jaka jego uczciwość, jaka jego wiara!
Na toż do kraju syna mego zwabił,
By posłał w Sybir, lub zabił?

PASKIEWICZ.

Ale asani, zaprzestań tych krzyków!

PANI (z największą rozpaczą).

Tym sposobem nzbierał mnóstwo niewolników.
Bo w boju mieć ich nie mógł, bo uciekał z boju,
A tyle nabrał jeńców, o dziwo, w pokoju!
O nikczemni złodzieje! Taka wasza chwała!
Wtedyście przegrywali, kiedy wojna wrzała;
A kiedyście nie mogli mieć naszych w niewoli,
Naszych wóścian, rolników chwytałiście z roli,
Mówiąc, że to Krakusy! Kiedyśmy walczyli,

Pisaliście do cara, żeśmy zdradą bili,
I żeśmy ich tą zdradą gnali aż do Litwy.
Trzeba nam było dawać znać godzinę bitwy !
Czyż wy nie zdradzieckimi, nie podłemi czyny
Naszlście nas za waszej zaciej Katarzyny ?
A dziś jakim sposobem macie tyle jeńców ?
Tyle godnych, szlachetnych i mężnych młodzieńców ?
Czyż wasza amnestya nie jest zdradą czystą
I podłością oczywistą ?
Pieniądze, chytróść, gwałty, udawania,
Ten wasz sposób wojowania !
Złodzieje podli, nikczemni !
Wy nikczemnego cara słuźalce najemni !
I Polacy w Moskwie byli,
Ale podłości takich nie czynili ;
Mocą oręźa Moskwę pokonali,
Ale wam dzieci i skarbów nie brali !

PASKIEWICZ.

Ale wasz król, monarcha, pan najmiłościwszy . . .

PANI.

Złodziej ! wydierca ! łotr najniegodziwszy !
Na podłościach jak jego braciszek wyłysiał.
Gdyby nie był monarchą, to by dawniej wisiał.

PASKIEWICZ.

Do turmy ! (Żołnierze odprowadzają ją).

PANI.

Syn mój zginął ! syn mój ulubiony !

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony.

SCENA 10.

Panorama przesuwą się od koszar Alexandryjskich aż do zamku krakowskiego. Noc — na wielu latarniach wiszą oficerowie moskiewscy z kartkami u głowy z napisem „Porządek przywrócony“. Pokoje Paskiewicza. Wielu jenerałów moskiewskich i Polaków, jako to Lubowicki, Rossicki i inni
a na nieszczęście w tem zgromadzeniu prezes R. . . .

PASKIEWICZ.

Jużeśmy więc wygnali bezrząd oplakany,
Którym lud ciemnężyli buntowne tyrany.
Przywrócony porządek, wszystkiego obfitość,
Szczęście, błoga swoboda, pomyślność i sytość,
Jakiemi dziś jaśnieje szczęśliwa Warszawa,
To najświętszego cara dobroczynna sprawa.

(Do jenerałów).

Wyście, wy, o heroje, stłumili rozruchy,
Którymi lud burzyły buntownicze duchy.
Wyście nową zasługę do swych zasług szali,
I do dawnych wawrzynów ten nowy przydali.
Wyście korząc upornych p. d swe męskie stopy.
Uczynili przysługę dla całej Europy.
Waszą nadludzką dzielność potomność oceni.
Zwyciężeni Polacy i uszczęśliwieni
Dają hołd waszym cnotom, waszym cudom męstwa,
I błogosławią wasze wspaniałe zwycięstwa.
Hura dla hosudara!

WSZYSCY.

Hura! (Chwila milczenia).

PASKIEWICZ.

Jutro rano
Ludność przedniejszą chcę widzieć zebraną,
By za jego pomyślność i wysokie zdrowie
Skladała Bogu modły, i to w ruskiej mowie.

LUBOWICKI.

Nie w kościołach?

PASKIEWICZ.

W kościołach? Od czego bagnety?
Do cerkwi marsz! bez braku! mężczyźni! kobiety!
Kościoły i klasztory pójdą precz powoli,
Jeden tylko dla Lutrów zostanie luterski.

PREZES R.

Jak mam sobie postąpić, książę mi pozwoli,
Z pałacem i ogrodem księżnej Wirtemberskiej?

PASKIEWICZ.

jak? Ukaz być powinien wskazówką dla pana.

PREZES R.

Lecz to jest okoliczność w Polsce niesłychana,
By komu zabrać dobra, a dać je innemu;
I to bez żadnej winy, bez żadnej przyczyny!

PASKIEWICZ (groźnie).

Co znowu? Pan śmiesz wątpić i pytać o winy?
To są dobra monarchy, w lno mu dać temu,
Komu jest jego wola, co rozrządza wami.
Dobra jego poddanych są jego dobrami, (12)
Ich życie, ich osoby do niego należą.
On bierze dobra matce, a daje synowi,
Księciu oto Adamowi. (Pokazuje na Wirtemberga który się uśmiecha)
Bo mu wolno. Coż to pan nazywa grabieżą?
Myśl ta już godna kary; od dziś więc, mój panie,
Tracisz swe urzędowanie.
(Słychać muzykę w bocznej sali)

Co to jest?

LUBOWICKI.

Bal.

PASZKIEWICZ.

Na jutro! Bom dziś nie w humorze!
Jutro na cześć monarchy ja sam bal otworzę.
(Wszyscy się rozchodzą z uszanowaniem — muzyka ustaje).

PASKIEWICZ (sam w krześle).

Cha! cha! jaki mi do rady!
Prezes od parady!
Kto on jest..? To Lach, buntownik!
A ja — słowem, ja wojownik,
O którym wiedzą wszystkie świata konce,
Księżyc i gwiazdy i słońce;
Okryty orderami od dołu do góry
I gwiazdami i krzyżami,
Medalami i wstęgami,
Brak tylko jednej purpury.
Ja mam największy wzgląd Pański,
Bom jest Paskiewicz, ja! graf Erywański!

Paskiewicz... Feldmarszałek... książę, pan Warszawy,
Namiesnik hosudara, pełen hucznej sławy.

Tonę w powodzi blasków i honorów.

I coż to był ten Suworów?

Suworow gdyby ożył, ukląkł by przedemną;

Jego pompa przy mojej byłaby daremną!

Bo Suworow czemże był?... Oślem był za życia!

A Kutuzow? Bagration? Potiomkin? Rumiancow?

Były to gwiazdy, dla ziemi mieszkańców,

A dla mnie — śmiecie, lub coś na kształt śmiecia.

A Saken?... Cóż ten Saken, wojażer paryski...?

I ja będę w Paryżu... i ja za Ren zdążę,

I zostanę dwa razy i książę i książę;

A dwa razy książę, książę,

Jest to Arcy książę

A Saken?... Cha! cha! przy mnie i jest, i był niski...

Bo co to jest Paskiewicz? Przed nim Lachy błędną,

Paskiewicz i Pan, to jedno...

Książę, książę, książę — cha, cha, cha!... Któż i jakim trafem

Jest razem księciem i grafem?

Bo jestem książę... książę... książę Warszawski..

Niegdyś to biedny król Saski

Został księciem Warszawskim z hosudara łaski;

Dziś i ja książę Warszawski!

A zatem ja i król Saski

Jesteśmy książętami z hosudara łaski

Lecz król Saski żadnym trafem

Nigdy nie był grafem.

A ja i graf i książę!... To sztuka! cha! cha! cha!

Gdy do ziemi hardego przecisnąłem Lacha...

Będę królem, gdy mi się jeszcze coś takiego uda,

Bo car (żegna się) mianuje królów. Wtedy będą cuda!

Czekam tylko ukazu, a królem zostanę.

Bo cóż mi tam króliki, ledwie światu znane?

Ja i tak jestem królem, jak niby król pruski,

Holenderski, angielski, saski i francuski,

Ale ja starszy od nich! Wszakżem tyle razy

Francuskiemu, pruskiemu posyłał ukazy,

By mi pomogli pokonać tych Lachów,

I hosudara uwolnić od strachów.

(Idzie do zwierciadła).

Graf... książę.. książę Warszawski! Co za heroj! cha! cha!

Bo któż nademnie lepiej zdusił Lacha?

Ano! heroju Paskiewicz!

A obróć no się w około! (Obraca się przy zwierciadle)

Spojrzyj w lustro! Mężniejsze sto razy masz czoło,

Niż nieboszczyk cesarewicz!

Twarz męska, oczy żywe, mars w najmniejszym ruchu,

Mars w oczach, mars w postawie, boś nie wylazł z puchu;
Mars w czubie, mars na czole, a nawet na nosie.

I skończyło się!

Ba, nie skończyło się!

Jak ci ślicznie odbijają

Owe gwiazdy, krzyże, wstęgi!

Przy tem śliczną masz postawę!

Ale sławę! ale sławę!

Bo się dziś Lachy gną łekliwą zgrają

Pod ciężarem twej potęgi. (Patrzac dalej w zwierciadło)

Ano zrób marsa, Paskiewicz! (marszczy brwi).

To strach, co za mars! Wszystkich nim przestraszę.

Ach, boję się sam siebie... Strach! Strach! Gdzież to, proszę!

Przyszedeł do mnie Cesarzewicz?

Bo ja i graf i książę (siada na krześle) To prawdziwa sztuka!

Niech że ktoś coś takiego w historyach poszuka!

Ale co tam historie! Te historie świata

Będą tylko pisać o mnie,

Będą wynosić mojej sławy lata,

Bo ja się wslawił ogromnie!

Bo któż w historyach najwyżej zasiędzie,

Jakie imię w historyach najhuczniej grzmieć będzie?

Żadne, tylko Paskiewicz, Paskiewicz, Paskiewicz!

Cha! cha! Paskiewicz! Paskiewicz!

Bo ja i graf i książę! Car (żegna się) jest z bożej łaski,

A ja z carskiej łaski.

Naprzód graf Erywański, a dziś książę Warszawski.

A Konstantin cesarzewicz

Panował także w Warszawie,

Ale także grafem nie był.

A ja już byłem grafem, nimem Wisłę przebył.

A cóż to był Konstantin? Coś, albo nic prawie..

Prawda, był to cesarzewicz,

Ale ja książę Warszawski i namiestnik Pański,

Graf Paskiewicz Erywański.

A moja żona...? Feldmarszałkowa,

Grafinia Namiestnikowa,

Warszawska kniaziowa!

A moja córka...? Feldmarszałkówna,

Grafianka Namiestnikówna,

Warszawska kniaziówna!

A mój syn...? Feldmarszałkowicz,

Także Graf, Namiestnikowicz,

Warszawski kniaziowicz!

A moja dziatwa...? Feldmarszałkowiczątka,

Grafiątka, Namiestnikowiczątka.

A dziś Warszawskie kniaziątka!

Więc ród mój — cha, cha! Feldmarszałkowski,
Grafowski, Namiestnikowski!

Zaraz za króla wydam córkę moją,
Naprzykład za saskiego, albo hiszpańskiego,
A syna żenię z córką króla angielskiego.

Bo u mnie dzisiaj królewskie pokoje!

Bo kiedy sam car był w strachu,

Ja jak heroj wśród okrzyków

Rozpędziłem buntowników

I siadłem w królewskim gmachu,

I już nie car, ani ja, tylko Lachy w strachu,

Kiedym roztrzaskał ich buntowny ul.

I siedzę sobie dziś w królewskim gmachu —

Cha, cha, cha, cha! jako król!

Cha! cha! cha!... jeszcze trochę.. wyżej będę siedział

Może nawet będę carem..

(Zrywa się nagle z krzesła, ukłeka i bije się w pyski).

Ach! nieszczęśliwy! Cożem ja powiedział..?

Mnież się mierzyć z hosudarem?

O ziemski boże, przebacz mi tę śmiałość,

Tę niesłychaną zuchwałość!..

Ach! za karę wszystko zrobię,

Byłem gniew twój rozbroił i dogodził tobie.

Sam się.. sam ukarzę..

W wypełnianiu twej woli będę jak grom szybki,

Każesz — wytępię Lachów, zburzę ich ołtarze,

I pochwytam ich dzieci nawet i z kolebki!

Profesorów, studentów zabiorę w rekruty,

Będę w kurs puszczał Sybir, pałki, knuty.

Będę wieszał, będę strzelał,

Gotówem z ziemią zrównać ich miasta i wioski,

Byleś carską swą łaskę na mnie sługę wylał,

Byłem ujrzał twój uśmiech hosudarski, boski,

Byleś mnie jeszcze jednym orderem ozdobił,

I jeśli łaska, królem jeszcze zrobił!

Wtedy czcąc zawsze twe święte ukazy,

Każę ci bić na wiwat dwieście i dwa razy,

Aż ten huk armat odbije się w niebie.

A Polakom, Francuzom, Angliczanom, Niemcom,

Słowem rozkażę wszystkim cudzoziemcom

Krzyczeć hura! i hura! dla ciebie! dla ciebie! (Żegna się).

KONIEC WIDOKU DRUGIEGO.

NOTY.

1. Rebionki, Rabiata — małe dzieci.
 2. Pułk Kabardyński Moskali sławny będzie w epoce naszej rewolucyi wzorowem męstwem, z jakim wyrzwał bezbronnych mieszkańców w Oszmianie 17 kwietnia 1831 r. bez względu na płeć i wiek. Pułkownik Wergelin dostał od cara order za waleczność. Kabardyńce są nieodstępnyymi Paskiewicza towarzyszami.
 3. Sztyk — czyli bagniet.
 4. Wasze błahorodije oznacza uszanowanie, jak u nas Mości Dobrodzieju.
 5. Szenele — płaszcz.
 6. Moskałe nazywali Krakusów Chrapusami.
 7. Krakusów białych nazywali białymi Arabami i dotąd mniemają, że biali Arabowie przyszli Polakom w pomoc w 1831 r.
 8. Moskałe wszystkich Polaków nazywali Robespierami, nie mając nawet wyobrażenia o Robespierze.
 9. Zwykle wykrzyknienie moskiewskiej waleczności znaczy: łapaj, nie ujdziesz! Moskałe nawet uciekając w boju wołali walecznie: ławil! nie ujdzieś! Kirasiery nie z wyciężeni to samo krzyczeli na naszych białych ułanów, którzy ich zupełnie rozbili pod Pragą dnia 25 lutego 1831 r.
 10. Mas zennik, — kieszonkowy złodziej, wyrażenie łajzące.
 11. Tak się car wyraził w manifestie swoim, w którym chwali swoje waleczne zastępy, które Polaków pokonały. Paskiewicz ten piękny frazes ciągle malpuje.
 12. Słowa Paskiewicza wyrzeczone do Prezesa R. ... Podług jego zdania, amnestya dla Europy, a dla was Sybir i knuty, jak powiedział polskiemu amnetywowanym żołnierzom powracającym z Prus i Austrii przybyłym, których kazał zapędzić na Sybir i Kaukaz.
-

Widok III.

NIEWOLA.

Fischau. (1)

~~~~~

SCENA 1.

Noc ciemna i głucha. Żołnierze polscy rozzuć z broni siedzą przy powoli gasnących już ogniskach. Z boku widać wieś Fischau. Rozmawiają. Większa ich część chrapie. Na około nich warta pruska, opodal

WACŁAW.

I nie dali nam kwater, i za wieś wygnali!

JAN.

I ani jeść, ani pić.

JÓZEF.

Aby nam łżej było.

WACŁAW.

Łotrzy, chcą nas koniecznie wpędzić do Moskali,
A my, wiara, brońmy się całą naszą siłą!
Trzymajmy się za ręce, choć z tak srogą nędzą,
Bo wszystkich po jednemu do Moskwy zapędzą.
Wszak z naszymi już nieraz zrobili tę sztukę.

STARY WACHMISTRZ.

Chcą nas rozłączyć, a my sia nie dajma,
A kupą się wraz trzymajma!
To jak im z nami uda się ta sztuka,
To psie-krwie zjedzom kaduka.

JONEK.

Niech się wzdyć sprobujom z nami,
Niechaj jak chcom nas przysiedom,
Rozbijema ich pałkami,
Bo scelać do nas nie będóm.

WACŁAW.

Strzelać do nas bezbronnych? W razach nieuchronnych
Nikt nie śmie, chyba szelma, strzelać do bezbronnych.

WACHMISTRZ.

A juści: to musi być ostatnia bestyja,
Co cłeka bezbronnego scela lub zabija.

BARTOS

Prusaki nam gotowe te stukę wystroić.

WALEK.

A my ich potrafima kijomi rozbroić.

MACIEK.

Cemu to z nami niema Ekelskiego,
Porębińskiego i Zajackowskiego?
To mi to zuchy wiarusy!

BARTOS.

A Klemensowski ? Przeradzki?
Nowosielski ? Kuzden gracki!
Kuzden z nich grac zawołany,
Bo to bijom kiej satany!
My byśmy z niemi zbili wszystkie Prusy.

KUBA.

Za rozkazem swego króla
Tych officerów od nos odłączyni
I do Francyi od nos wyprawini,
Oby nas łatwiej oddać do Mozgula.

JONEK.

Jutro! jutro, psie bystye!
Jesceć nam zostały kije.

BARTOS.

Wzdyć te juchy godojom, ze muzgulski car
Jest dla nas dobry bez miar,
Ze nam dał amnestyją.

KUBA.

Coż to amnestyja?

BARTOS.

On wzdyć naszą ojczyznę amnestyją zowie.

JONEK.

Co mówita? amnestyja?
U niego — konstytucyja.

WALEK.

Ba, co tyż ci Jonku w głowie?
Gdyby konstytucyja była amnestyją,
Tobyśmy się do kraju wszyscy powróceni.
I za to się Prusaki do nas ucepini.

JONEK.

A coż to ta amnestyja?
Ni to ojczyzna, ni konstytucyja...

BARTOS.

Bo amnestyja, Jonku, jest to amnestyja

WACHMISTRZ.

Ja wzdyc wam powiem, co to amnestyja:

Jest to pułapka na mysy.

W tej pułapce jest słonina;

Myska ją wiotrem zasłysy,

A o zgubie zapomina.

Otoż to jest amnestyja:

Car jucha na nas pułapkę nastawił,

Aby nas zabrał, a potem podławił.

WSZYSCY.

Psia krew car!

JÓZEF.

Cha, cha!

BARTOS

Zje sto diabłów car

Kiedy nas pobierze i będzie nas dar!

JONEK.

Alez był w strachu ten car!

I gdyby nie te Prusaki,

Te drapichrusty, co mu pomagali,

To by go same cwartaki

Prec az na Moskwę zagnali.

WALEK.

Juz na włosku wisiął jucha,

Ze ledwie mógł żyć;

Dziś nadał się jak ropucha,

I chce się na nas mścić.

Chce nas wszystkich kieby wędką

Ściągnąć i wygubić prędko.

A nam Bóg da jesce żyć,

I złodzieja jesce bić.

JONEK.

A już tych amnestyi wydał kilkanaście.
Najpierw seść, a potem seść; seść a seść — sesnaście.

BARTEK.

A znowu seść niedawno.

JONEK.

To seśdziesiąt seść.

WALEK.

Łatwiej mu sto diabłów zjeść,
Niz nas pobrać w swoje łapy.
Prec Prusaki! Prec kacapy!

JÓZEF.

Dziś nas juchy przymuszali,
Abyśmy szli do Moskali;
I to samo jutro będzie.
A jeżeli oni w zapędzie
Zechcą się wziąć do bagnatów,
My z kijami do ich grzbietów!
Toż to będziem bić te szuje!

JONEK.

Wzdyc on gada gdyby z książki.

WALEK.

Bo też to rozum nie wąski,
Zawse dobrze perswaduje.

JONEK.

Nie dajma się!

WSZYSCY.

Nie dajma się!

JONEK.

A zasie car!

WSZYSCY.

Zasie! zasie!

WACHMISTRZ.

Kiej wy korków nie chceta uginać przed corem,
To teraz mnie słuchajta; wzdyć ja byłem kapłorem
Jesce za downych casów. Bo to te Prusaki

Są tylko prozne junaki:

Wzdyć tam pod Jeną wielu z nas widziało,
Jak to psiarstwo umykało.

Zobacym jutro, jak te zuchy, śmiałki,
Będom uciekać psed naszymi pałki,
Jak tylko nas zacepią, bo z nami nie zarty!
Poznajom, ze cwartaki biją kieby carty.

BARTOS.

Gdzie cwartak, tam śmierć!

WALEK.

Gdzie ułan, tam strach!

KUBA.

Gdzie Krakus, tam lichy...

WACŁAW.

Bracia, juz świta!... Cicho!...

JAN.

Kazą nam się udawać do moskie wskiej łaski,
Którą głosi ten książę, ten złodziej Warszawski. (2)
Znajoma nam ta łaska: Sybir albo knuty.
Dotąd niemało naszych posło tak w rekruty
Na mocy amnestyi.

WACŁAW.

Póki Moskwy plemię
Świętokradzkiemi stopy kała polską ziemię,
Póki car naszą Polskę w krwawych szponach trzyma,
Poki się nad naszymi zwłokami nadyma,
Póty, bracia, nie wrócim!

WSZYSCY.

Spać, spać! (Kładą się do spania.)

JÓZEF.

Koledzy wspólnej niewoli,
Powiem wam interes wielki:
Warto by w tej smutnej doli
Napić się pocieszycielki.

BARTOS.

Jużciż, to dobrze na serce.

WACHMISTRZ.

U mnie troche jest w manierce.

JONEK.

I ja troche mam.

JÓZEF.

Dajze, bracie, daj!

JONEK.

Jużci, nie wypiję sam.

JÓZEF.

Hej, hej!
Takeśmy kiedyś pijali,
Jakeśmy tłukli Moskali!

WACŁAW.

No, no, spij już, spij, gawędo!

WACHMISTRZ.

Alez nas pamiętać będą.

JONEK.

Teraz siedliśmy na kosu
Z łaski tego Kruka, juchy.

WACHMISTRZ.

Zaspiewajta co, Bartosul!
My choć w kozie, tośma zuchy.

BARTOS.

Zaspiewajma wszyscy wraz,
Ile jest tu nas! (Spiewają razem.)

Co za rozum tęgi,
Co wymyślił wojnę!
Tam niema mitręgi,
Tam to wszystko zbrojne.

Nic tam cłka nie dogryza:
Bije, rąbie należycie!
Kachna, pójdź ta za żołniza!
Niema, jak żołnierskie życie.

Gdy huknie z za góry
Trąbki głos ochocy,
Mało co ze skóry
Cłowiek nie wyskocy.

Piesak hejze! pali często,
Siasier bije należycie,
Macha często, rąbie gęsto.
Niema, jak żołnierskie życie.

Co tyz tam la Boga
Za tartas i kweres!
Na Mozgula trwoga,
To cysty interes.

Wal-ze juchę, tnij kacapa!
Miłe uchu wroga wycie.
Działa hucam pa-pa-pa-pa!
Niema, jak żołnierskie życie.

Gdy do zobacyska
Odpędzim Muzgula,
W noc kole ogniska
Cłowiek się psytuła.

Nic go wtedy nie dogryza,
Łyknie gochy psyzwoicie.
Kachna, pójdźta za żołniza!
Niema, jak żołnierskie życie.

WACŁAW.

Teraz basta,
Wnuki Piasta!
Spać, spać!

JÓZEF.

A więc, bracia, spać!
Czas gawędce pokój dać!
Spać, spać!

WSZYSCY.

Spać, spać! (Zasypiają.)

(W miarę jak zasypiają i chrapia, słysząc co raz donośniejszy harmonijny dźwięk arfy eolskiej. Jasność pokazuje się nieznaczna. potem co raz mocniejsza — aż nakoniec błyszczy promieniami, pomiędzy którymi unoszą się główki aniołków. Chór muzyki niewidzialnej. — Zstępują z niebios duchy poległych za ojczyznę wojowników (w postaciach aniołów), w około sceny herby i zbroje polskie.)

DUCH PIERWSZY.

Już spią... już spią... cicho! cicho!
Niewinności sen jak miły!
Strzeżmy, by ich swoją pychę
Duchy złe nie zaraziły.
Niech do niebieskich podwojów
Wejdą tak nieskazitelni,
Jak wśród krwawych z hydrą bojów
Byli odważni i dzielni.

DUCH DRUGI.

Rozsypmy na nich i kwiaty i wianki,
Skronie ich w świeże ozdóbmymy równianki,
A na ich stopy do pęt nie zrodzone
Rzucajmy laury i mirty zielone!
Niech ich w niebiosach, siane boską dłonią,
Nieśmiertelności promienie osłonią!

(Duchy osłaniają śpiących kwiatami, wieńcami i równiankami, które się nad nimi unoszą przez całą scenę.)

DUCH TRZECI.

Zbawiciel z chwałą jaśniejący w niebie
Z potęgą piekieł walczył nie za siebie.

Cierpiał i umarł na krzyżu rozpięty,
Aby ród ludzki wyrwał z piekieł mocy.
Oni cierpieli, tocząc bój zawzięty,
By wolność ludów wyzwolić z przemocy.
Wieczna cześć, chwała świętym Boga czynom!
Wieczna cześć, chwała wiernym jego synom!

CHÓR.

Wieczna cześć, chwała świętym Boga czynom!
Wieczna cześć, chwała wiernym jego synom!

DUCH CZWARTY.

Chrystus ich dusze przyjmie na swe łono,
Tam im zanuci chór niebios wesoły.
Wzniosą się w chwale, jak złote anioły,
Na wysokościach gwiazdami zapłoną.

DUCH PIERWSZY.

Walcząc o dobro ludzkości
Śmierci nie szukali,
Lecz się ufni w swej dzielności
Śmierci nie lękali.

Śmierć ich nie znalazła w boju,
Znajdzie tu w gościnie;
Tu bez sławy, tu w pokoju
Krew ich dziś popłynie.

Tu ich mordercy, wprzód sładzy niegodni,
Poswięcą krwi chciwym panom.
Chwała ofiarom tyraństwa i zbrodni,
Śmierć i przekleństwo tyranom!

CHÓR.

Chwała ofiarom tyraństwa i zbrodni,
Śmierć i przekleństwo tyranom!

DUCH DRUGI.

Lecz pozostali tych wrogów rozbroją
I krwią ich hydłą swą zemstę napoją.

DUCH TRZECI.

Nie długo jeszcze cieszą się tyrany,
Po czaszkach ludów stąpając niegodnie;

Wolność, obrzydłe targając kajdany,
Okropną zemstą ukarze ich zbrodnie.
Zemsta jak wichur, który śmiercią wyje,
Wywróci, jak zdźbło, ich trony bez siły;
Wolność narodów ich krwią się obmyje,
Jak krwią narodów ich trony się zmyły.

Wolność ustami złotemi
Da życie ludów tysiącom.
Niech żyje wolność na ziemi!
Chwała wolności obrońcom!

CHÓR.

Niech żyje wolność na ziemi!
Chwała wolności obrońcom!

(Duchy złe wychodzą z ziemi i stają przy śpiących po lewej stronie.)

SZATAN PIERWSZY.

Oto śpią wszyscy pokotem
Nie szczędźmy okropnych scen!
Krzykiem, hałasem, łoskotem
Zmieszajmy cichy ich sen!

SZATAN DRUGI.

Oni zaciekli, zuchwali,
Porządek świata zmieszali,
Oni wszczynali rozruchy;
Ich głowy, ręce i nogi
W ogniste splećmy łańcuchy,
W ogniste wbijmy ożogi!

SZATAN TRZECI.

Chcieli zbłąkanemu światu
Wolność szaloną wyklamać,
I ludzi z pod Majestatu,
Z pod carskiej władzy wyłamać.
Chcieli tron pana zgruchotać.
Za tę zbrodnię piekło, kara!
Będziem ich w płomieniach miotać.
Hejże, mścijmy się za cara!

SZATAN CZWARTY.

Monarcha ze szczytu tronu
Ssać powinien krew z ich czaszek.

Oni żyją, by do zgonu
Służyli mu do igraszek.
Oni w swych buntach zaciekli
Swego się cara wyrzekli.
My dziś ich jesteście pany!
Dziś ich nam oddano w moc!
Będziem tych podłych zuchwalców
Batami z węzów, padalców
Smagać dzień i noc!
Hej! przerwiejmy już ich sen!
Zagrajmy im zaraz w tany!
Już kur zapiał, już z północy!
Marsz do piekła! (Chcą ich pochwyć, poka-
zuje się)

ANIOŁ

Precz szatany!

Sen ich nie jest w waszey m cy,
Ich dusze nie w waszej mocy!
Precz stąd, zgrajo wściekła!

(Piorun w tej chwili uderza, złe duchy padają w otwartą pod ich nogami
przepaść.)

Precz do piekła! (Znika wszystko.)

Tak przepadną ziemskie pany,
Wolności ludów tyrany.

(Na huk piorunu budzą się — słychać huk dział daleki — duchy zni-
kają — świt — w krótkie dzień.)

JAN.

Coż to za huk? dla Boga!

JÓZEF.

Imieniny króla!

JAN.

My w więzieniu, jak zbrodniarze, a on sobie hula!
Boże! kiedyż się pomścisz krzywd naszych okrutnych,
I przetniesz pasmo męczarni, lub dni naszych smutnych?

WACŁAW.

Ale to mnóstwo wiwatów!
Jak by dla bohatera, dla zwycięzcy światów!

JÓZEF.

Warto mu tak zaspiewać dziś na przywitanie,
Lub jak chcecie, na wiązanie. (3)

(Spiewa na nutę wileńską.)

Gdy pop chciwy na Polaków ostrzył swe pałasze,
Wyszedł, lecz go diabli wzięli.
A nie wychodź popie z celi!
Wiwat pułki nasze! (bis) (4)

Chcąc nam wydrzeć chleb nasz własny, nie spuszczał nas z oka.
Lecz wziął w skórę z naszej ręki,
I już służył bez sukienki.
Wiwat pop wywłoka! (bis)

Gdy od nas za dawnych czasów Szwedzi brali ciągi,
On się łączył umowami
Z Polakami i Szwedami.
Wiwat człowiek tęgi! (bis) (5)

Wnet się zwąchał z Moskwicinem na kradzionym tronie, (6)
To Mazurów rekrutował,
To monetę nam fałszował.
Wiwat żyd w koronie! (bis)

Zabrał ziemię swoich panów, sługa godzien belki;
Na bezbronnych napadł z męstwem,
Jeszcze chwalił się zwycięstwem.
Wiwat rycerz wielki! (bis) (7)

A gdy bić się trzeba było, gdy armaty grzmiały,
Jakże dzielnie się potykał!
Aż do Memla złodziej zmykał. (bis) (8)
Wiwat wojak śmiały!

Dostał, by nas brał w kajdany, rozkaz od kacapa.
Bo gdybyśmy cara starli,
Skórę byśmy z papy zdarli.
Wiwat carski papa! (bis) (9)

WSZYSCY.

Cha! cha! cha

BARTOS.

A to tego!

WACHMISTRZ.

Cha! cha! carski papa!

JONEK.

Wzdyć u niego być musi jak muzgulska łapa.

WACHMISTRZ.

A jużcis, bo to razem swe łapy ściagneni
Muzgul, Prusak, Austryjak do polskiej keseni.
To tej trójcy złodziejskiej jednakowe łapy.

JONEK.

Na! Niema jak te juchy Muzgule, kacapy!

WACŁAW.

Już dzień, bracia, wstawajmy!

WACHMISTRZ.

Wstawajta, wiarusy

Pójdziema do Francyi.

KUBA.

A puscom nas Prusy?

WACHMISTRZ.

Psie krwie! Niechaj wzdyć siebie pilnujom, a nie nas!
No! mówta jak należy wraz ze mną Oyce-nas!

(Wszyscy kłękają z odkrytemi głowami i mówią Ojcie nasz — po cichu,
jeden Wachmistrz głośno. Scena uroczysta. Amen.)

WSZYSCY (powstając.)

Amen.

WACHMISTRZ.

A teraz palniejmy gozałkil

Do ciebie!

WSZYSCY.

Vivat! Vivat! (piją.)

WACHMISTRZ.

A trzymajma pałki!

JONEK.

A razem się trzymajma! Nie myślmymy o biedzie!
Bo skoro nas zagabnom...

KUBA.

Jucha! Obrist jedzie.

(Nadchodzi officer pruski z żołnierzami, otacza ich — gwar głuchy — Officer komenderuje do marszu, żołnierze polscy z ukrytymi kijami stoją na miejscu, nie chcą iść i uważają na skinienie wachmistrza.)

JÓZEF.

Dokąd nas prowadzicie?

OFFICER.

Do kraju waszego.

JÓZEF (do Wacława).

Po łaskawą amnestją! Czy słyszysz kolego?
Co to za dobrzy ludzie, poczcwiw Prusacy!

TADEUSZ.

Przez poczcwiwość zadają sobie tyle pracy!

JULIAN.

Jeszcze się pochorują dla naszej miłości.

ŁUCIAN.

Nadto po przyjacielsku przyjmują swych gości.

BARTOS.

A coż myśłom zrobić z nami?

WALEK.

Chcom nas pędzić do Polski.

WACHMISTRZ.

A wara! złodzieje!

Nie dajma się! nie idźma! Niech się co chce dzieje.
Wzdyć choć mają bagnety, a my mamy kije,
Rozbijema to psiarstwo samemi kijami!

TADEUSZ.

Spróbujemy Prusaka, czy się dobrze bije.

WACŁAW.

Jeśli mamy koniecznie, powiadam wam szczerze,
Na mocy amnestyi ginąć na Sybirze,
Lepiej tu zginąć!

WSZYSCY.

Brawo!

WACŁAW.

Gińmy! Jednem słowem!

Choć ni pod Ostrołęką, ani pod Grochowem,
Ale zawsze na własnej, własnej swojej ziemi.
Bo ta ziemia jest nasza! Na niej złożyć głowę,
I tych gałganów wybić przynajmniej połowę!
A wielu tu czwartaków? Pogadajmy z niemi.

CZWARTAK.

Wa! nie trzeba nam gadać!

OFICER.

Tu jest rozkaz taki,

Abyście szli do kraju, panowie Polaki.
Pójdziecie?

WSZYSCY.

Nie! nie pójdziem!

OFICER.

Wszak wrócić musicie?

WACHMISTRZ.

Nie wrócima! My tutaj wolim stracić życie!

JAN.

Wiemy, jak tam Moskale naszych przyjmowali:
Na mocy amnestyi w rekruty pobrali.

OFFICER.

Nie wróćcie?

WSZYSCY.

Nie wrócim!

WŁADYSŁAW (występując na środek).

Ja wrócę! (Szmer pomiędzy jeńcami).

OFFICER.

To ślicznie!

JULIAN.

Coż to: ty chcesz, kolego, splamić się publicznie?

WŁADYSŁAW (do officera).

Wrócę, lecz pod warunkiem...

ŁUCIAN (do Władysława).

Wołajże nań! wołaj!

OFFICER.

Pod jakim że warunkiem?

WŁADYSŁAW.

Aby Car Mikołaj

Dał Polsce pokój czysty, był od niej daleki;

Aby polskiego tronu wyrzekł się na wieki;

Aby powrócił wszystko co w Polsce zagrabił;

By nam wrócił ojczyznę, którą podle zabił;

By wrócił naszych braci z Sybiru, Kaukazu, —

To wszyscy, daję słowo, powrócimy od razu. (Wszyscy śmieją się).

OFFICER.

Tego pełnomocnictwa ja nie mam.

JÓZEF.

To szkoda!

WŁADYSŁAW (do oficera).

Ja inaczej nie wracam. Milsza mi swoboda.

OFFICER (do śmiejących się).

Wy, panowie Polaki, nadtoście weseli.
Jest rozkaz, byście carską amnestję przyjęli.
Choć to nasz król powiada: wyście jej niegodni,
Lecz do przyjęcia łaski żadnej niema tamy.
I wam pan wasz łaskawy zapomina zbrodni.

MICHAŁ.

Pan?

TADEUSZ.

Co za pan?

WŁADYSŁAW.

Jaki pan?

WSZYSCY.

My pana nie znamy.

OFFICER.

Cóż to?... wy, buntownicy... i co za zuchwałość...?

JAN.

Mój panie, walczyliśmy za ojczyzny całość;
Jeśli z naszej ojczyzny ustąpią Moskale,
To wrócim.

OFFICER.

Dziś wróćcie!

WSZYSCY.

Ha! nie wrócim wcale.

OFFICER

Nie wróćcie? (Do swoich).

Do broni!

TADEUSZ

(z zadziwieniem, szmer pomiędzy jeńcami).

Coż znowu? do broni?

Broni się nie lękamy. Daj nam broń do dłoni,
I wtedy bij się z nami! A bezbronnym pobić,
Sam wyznaj, że nie sztuka. Czyn ten może zdobić
Samych tylko Prusaków.

OFFICER.

Schowaj swe nauki!

JAN.

Każdy złodziej i zbójca dokaże tej sztuki.
To jest pruska waleczność.

OFFICER.

Amnestją przyjmiecie?

Jeśli nie, to tu razem wszyscy wyginiecie.

WSZYSCY.

Precz ze swoją amnestją, nikczemny gałganie!

JAN.

Ciała nasze królowi daj dziś na wiązanie!

OFFICER.

Hola! Ja tu natychmiast nauczę acanów.
Hura! Cel, pal! (Kilkunastu żołnierzy pada).

KILKU UMIERAJĄCYCH.

Dla Boga!

WACHMISTRZ.

Coż to, mamy ginąć?

I tu jeszcze, koledzy, krew nasza ma płynąć?

A nuż, wiara, do kijów! A nuż bić gałganów!

(Zaczyna się bitwa. Żołnierze polscy nacierają z kijami na Prusaków ci znowu strzelają, i znowu kilku Polaków pada zabitych, lub ranionych. Hałas —
— zgiełk — krzyk. — Polacy kijami rozbijają Prusaków i mszcząc się za poległych braci, kilkunastu ich przebijają bagnietami).

BARTOS (bijąc).

A psia krwie, a złodzieje!

JONEK (bijąc).

I wy chceta strzelać?

WACŁAW (odbierając broń Prusakowi).

A co to za bohater! Niech się Kicki schowa!

JAN (odbierając broń Prusakowi).

Za nic bohaterowie Wawra i Grochowa!

MICHAŁ (umierając).

Trzeba resztę krwi w piersiach za ojczyznę wylać!

PRUSAKI.

Gwałt! Gwałt!

WACHMISTRZ.

A łotry!

PRUSAKI.

Herr Jezus Maria!

WOJTEK (bijąc).

A ty psio krew! ty jucho!

JONEK.

Ta psio krew zabija?

OFFICER.

Zurück, zurück! (Prusaki uchodzą w nieładzie).

WACHMISTRZ.

A zmykas?

BARTEK.

Gdzie wase bagnety?

KUBA.

Coś, panowie wojaki?

JÓZEF.

Co tam wasze grzbiety?

WACŁAW.

Więszą połowę naszych zabili, gałgany!

JAN.

A wielu nas niehcący otrzymało rany

MACIEK.

Wzdyc jescce mamy z sobom sarpije i mascie

BARTOS.

A co to za wojaki, bezbronnych zabijac!

WACHMISTRZ.

To po prusku.

JONEK.

Zlodzieje! Ale z bagnetami,
Kiej my sie wzieni do nich, uciekli przed nami

WACHMISTRZ.

I padlo tego psiarstwa stuk cos... kilkanaście.

BARTOS.

Niech poznajom, galgany, jak to Polak bije!
Z calom pruskom armijom posedlby na kije.

WALEK.

A gdyby tez nasego prochu powachali,
Toby nog od Muzgulow pewnie pozycali,
Tak jak im pozycali i dzial i zolniezy.

MACIEK.

A my wzdyć prec wiesamy dosyc tych rycerzy.

WACHMISTRZ.

Pogubili tornistry, capki, ładownice!
A widzita, jak leżom pruskie muzgownice?

JAN.

Cha! cha! Ja dwóch zwałem! To mi żołnierz pruski.

JÓZEF.

Przedemną trzech na ziemię upadło jak kluski.

WOJTEK

Ja nie byłem w piechocie, w jeździem tylko służył,
A pod moją burdygom sam officer stchórzył.

WACŁAW.

A ja jestem z powstania, a dwom broń odebrał.

KUBA.

A ja z ziemi aż cztery karabiny zebrał.

MACIEK.

Mnie bagnetem pchnął w nogę, a w brzuch mierzył jucha.

WALEK.

To sam żołnierze! cha! cha!

WACHMISTRZ.

Ni mocy, ni ducha!

STACH.

Ja dostał ranę w rękę.

WACHMISTRZ.

Wyciągnęłeś kule?

STACH.

A juści, była płytko, zdarłem prec koszule.

WACHMISTRZ.

Tseba się tyz opatsyc. (Ranni opatrują sobie rany).

Ale to wojaki!

Co do męstwa, odwagi, niema jak Prusaki!

(Wieśniacy schodzą się z motykami i rydlami).

WACŁAW.

Zobaczmyż naszych braci poległych w tym boju!

(Oglądają poległych)

Aż tu ich śmierć znalazła.

WACHMISTRZ.

Spiom teraz w pokoju.

Wiecny im odpoczynek! Wiečna cześć i chwała!

Ach, cemus nie zgineli tam, gdzie wojna wzała,

Kiedy mieli broń w ręku, kiedy bili wroga!

Toby zalu nie było! Ale tu, la Boga!

Kieby od podłych zbójców napadnięci w nocy

Bezbronni a nie winni ginąm od psemocy!

Tego mi zał, la Boga! Nie myśleli wcora,

Ze dzisiaj żyć pstanąm! Zegnajma ich, wiora!

Złózma im, o kolledzy, cłunki ostatnie,

I scyre pożegnanie koleżeńskie, bratnie!

(Całują ich wszyscy i żegnają)

Poświęćma im łez kilka (Płacze wachmistrz, a za nim drudzy).

Wzdyć łez naszych warci

Zuchy byli żołnierze, bili się kiej carci.

Dziś odebrali pruskiej ziemi upominek

Wiecny im odpoczynek!

WSZYSCY.

Wieczny odpoczynek!

(Wachmistrz mówi głośno Ojczenasz, wszyscy powtarzają z odkrytymi głowami)

WACHMISTRZ.

Teraz grób im wykopać (Do chłopów). Hej, rydlów, motyków

Dajta! Grób wykopiema dla tych męczenników.

(Biorą od wieśniaków rydle i wykopują grób wielki, i nieboszczyków kładną nad brzegiem grobu).

Teraz, wiara, do bronii na ten plac marsowy!

Zróbmy im, jako mozem, honor pogrzebowy!

(Wszyscy biorą broń na komendę wachmistrza, czynią musztrę, różne wojskowe obroty, na końcu nabijają broń i strzelają).

Już ich spuścić do grobu! (Spuszczają z płaczem i zasypują ziemią).

Niechaj leżom razem,
jako wzdyc' wraz walczyli pogromczem, żelazem.
Nad grobem z tych bagnetów zrobim piramidę
Im na część, a Prusakom tchórzom na ohydę.
(Ustawiają piramidę z bagnetów na około grobu).

WACŁAW.

A teraz po tym krótkim żołnierskim pogrzebie,
Kolledzy, pilną baczość obróćmy na siebie!
Pojedynczo we wszystkie rozsypmy się strony,
Abyśmy tu nie wpadli razem w pruskie szpony.
Bo czem że się mścić będzie ich zgraja obrzydła
Za tyle ich z rąk naszych poległego bydła?

WACHMISTRZ

Niech do bezbronnych nie strzylajam juchy!
My ich nie zacepiani, a pierschli kieć muchy.

WACŁAW.

Ale my dziś w ich rękę, i oni są pany.
Połowią nas i jeszcze pokują w kajdany.
Uchodźmy, i to prędko różnemi drogami,
I jedźmy do Francyi pojedyczo, sami.

WACHMISTRZ.

Dobrze, idźmy! Żegnam was.

WSZYSCY (żegnają się i uściskają się).

Bądźcie zdrowi, wiara!

WACŁAW.

Obaczmy się opodal od Prus i od Cara.

(Rozchodzą się wszyscy — słyhać z dala szczęk broni i głosy, pokazuje się kolumna Prusaków z działami i zapalonymi lontami. Dowódcy pruscy biegają z krzykiem piorunując na Polaków, ściągają swoich trupów i rozbierają piramidę z karabinów na grobie.)

Poznań.

SCENA 2.

Szubienica na rynku — przybite na niej portrety Umińskiego, Działyńskiego, Potockiego Bernarda, Potulickiego i innych. Szyldwach przy niej. Każdy przechodzący z uszanowaniem odkrywa przed nią głowę. Mnóstwo ludu obojga płci — kobiety niosą kwiaty i girlandy, mężczyźni ubierają niemi portrety. — Spiew „Jeszcze Polska nie zginęła”. Noc. Światło księżyca. — Mężczyźni po lewej stronie szubienicy, kobiety po prawej.

MĘŻCZYŻNI.

Na tem osławionem drzewie
Riego skończył sławne dni. (11)

KOBIETY.

Słyszał świat o Rylejewie;
Wolność po nim leje ły.

MĘŻCZYŻNI.

Pestel, Murawiew, Kachowski
Zaszczycili drzewo to. (12)

KOBIETY.

I wolności odgłos boski
Ożywił śmiercią swą.

MĘŻCZYŻNI.

Czyje wiszą tu obrazy?
Czyją mamy wieńczyć skroń!

KOBIETY.

Bohaterów, co bez zmazy
Za ojczyznę wzniesli dłoń.

MĘŻCZYŻNI.

Opuścili żony, dziatki,
By za wolność przelać krew.

KOBIETY.

Niech im skronie stroją kwiatki,
Pamięć zdobi chwały śpiew!

RAZEM.

Niech im śpiewa ziemia cała
Dalej! świeże kwiaty nieść!
Umińskiemu cześć i chwała!
Działyńskiemu! innym cześć!
Polak żyje! Polak żyje!
Da swym wrogom życia znak
Nie obraży, lecz ich szyje
Będzie ciągnął na ten hak.
Śmierć tyranom! śmierć wydziercom.
Bić! mordować, niszczyć! gniesć!
Wzgarda podłym samodzierncom!
Bohaterom polskim cześć!

(Szyldwach ciągle chodzi bez przeszkody — śpiewy narodowe).

Gdańsk.

SCENA 3.

(Więzienie na kilka izb podzielone — więźniowie polscy w kajdanach — przez ścianę słychać hałas w drugiej izbie, w której siedzą także polscy więźniowie okuci. Niektórzy leżą — inni siedzą — inni chodzą — brzęk kajdan — północ).

FELIX.

Czas hałasom pokój dać!...
Bracia, chodźmy spać!

JÓZEF.

Hola! hola! trzeba spać,
Jutro rano wstać.

JAN.

Po coż mamy wstawać rano?
Czy się pójdziem bić?

Nas wydano, nas przedano,
Musim w turmie gnić.
Gdyby trąbka nam zagrała,
Wszyscy marsz na koń!
Węgów naszych psia nawała
Zna już polską dłoń!

WACŁAW.

Nam tu jedno, spać czy nie spać,
Noc lub cały dzień;
Wolałbym się w grobie przespać,
W grobie miłszy cień.

FELIX.

Choć w kajdanach tak źle spać,
Bracia, chodźmy spać!

WSZYSCY.

Czas hałasom pokój dać,
Bracia czas już spać.

(Rozchodzą się na swoje leżowiska ze słomy i kładą się spać — za ścianą jeszcze słychać hałas i brzęk kajdan).

JAN (stukając ręką w ścianę).

Hej! panowie gospodarze!
Już dziesiąta na zegarze!

GŁOS (z za ściany).

A to spijcie, kiedy chcecie.

JAN.

Kiedy wy spać nie dajecie.

GŁOS (z za ściany).

My tu mamy spór muzyczny.
I matematyczny.

JAN.

Jaki?

GŁOS.

My uważamy idąc z sobą w tany,
Jaką sztukę muzyczną grają nam kajdany.
(Wchodzi Józef brzękając kajdanami.)

JÓZEF.

Jeden mówi: Sonata, drugi mówi Trio;
Trzeci, że to Notturmo dolce e con brio;
Czwarty, że koncert Herca; a ten stary łysy
Upiera się koniecznie, że to są Kaprysy.

JAN (leży na ziemi).

A ja znowu powiadam, że to Pastorale.

JULJAN.

A ja, że to Pot-pourri.

WACŁAW.

A ja, że Finale.

Bo ja czuję, że w krótkce będzie z nami finał.

JÓZEF.

Finał, który się jeszcze pod Wilnem zaczynał.
Lecz jakież tych brzękadeł czarujące tony!
Moje grają z tonu X. (Dzwoni kajdanami.)

JAN.

U mnie ton K brzęczy.

WACŁAW.

U mnie ton I.

JÓZEF.

U mnie B melodyjnie jęczy.

FELIX.

U was całe, a u mnie same semitony (brzęka).

JĘDRZEJ.

U mnie ton W i duszę i serce przebiega.

FLORYAN.

U mnie ton Z zachwyca i brzmi bardzo ładnie.

JACEK.

Mojego tonu nawet Lipiński nie zgadnie.

WACŁAW.

A u mnie mile dzwoni grecki ton Omega.

JÓZEF.

Słowem, piękna muzyka, choć trochę fałszywa.
Ja się zawsze zachwycam skoro mi przygrywa. (Spiewa).

Gdy ojczyzna legła w grobie,
I niewoli głuszy jęk,
Skaczmy, bracia, grając wrogom
Kajdanami brzęk, brzęk, brzęk

Lecz gdy naszym błśnie progom
Wolność, tłumiąc głośny jęk,
Skaczmy, bracia, grając wrogom
Szabelkami brzęk, brzęk, brzęk!

WSZYSCY.

Brawo, pan Józef!

JAN.

Szabelka, to dobre Pot-pourri.

JÓZEF.

Powiedźcie mi, kolledzy, może z was wie który,
Dla czego nas w kajdanach trzymają Prusacy?

JAN.

Cha! cha! cha! A dla czegoż w lesie hajdamacy
Bezbronnego przechodnia napadłszy ze zgrają
I jeszcze go obdarłszy jeszcze zabijają?
Bo gdyby go puścili, toby on ich wydał,
I wszystkich by spotkała wielka szubienica.

WSZYSCY.

O! to rzecz jasna, jak świeca.

JÓZEF.

A właśnie dla Prusaka stryczek by się przydał.
(Chwila milczenia, po większej części spią.)

WACHMISTRZ

To tak teraz pastwiom się na nas psie krwie, juchy,
Ześma ich pod Fisauem rozbili kiej muchy.
Po co nas zacepili? Niechby byli cicho.
Tak pierw ich, a teraz nas napotkało lichó.
Kiej oni z bagnietami, my z kijami lepij.
A kto wzdyć nas zacepi, ten wzdyć śmierć zacepi.
A wsak tam nas bezbronnych wybili nie mało.
A kej my im broń wzieni, to psiarstwo zmykało.

BARTOS.

Kiej pod onym Fisauem rady nam nie dali,
Kiej nas pobić nie mogli, chocia byli z broniom,
Dzisiaj pastwiom się na nas odważni a śmiali,
I kuja nas w kajdany, i kej łotrów goniom!
A jak dziś nas walecznie witajom kolbami!
A psio krwie nie potrafiom w polu bić się z nami!

WACHMISTRZ.

To się wzdyć pokazało.

JONEK.

Cha! cha! podłe tchórze.

BARTEK.

Oficer najpierw zmykał, jak dostał po skórze.

WOJTEK.

Cha! cha! wzdyć ja go zwałił; kiej nie mógł podolać,
Pocon na całe gardło zurück! jucha wołać.
I dalej drała w nogi! i za nim wraz wszytki!

WACHMISTRZ.

Cha! cha! bo im kijoma zrobiliśmy zbytki.

WOJTEK.

Cha, cha, ten oficcyjer, to zuch zawołany

KUBA.

Za to nas psie krwie, juchy, zakuli w kajdany!

JÓZEF.

Ale, gdyby się zabawić,
I tak na przykład, postawić
Szereg Pusaków
I szereg Polaków,
Prusakom dać bagnety, a Polakom kije.
Toby ich Polacy
Bez najmniejszej pracy
Wybili do nogi. I Prusak zabije,
Jeśli Polak umyślnie nadstawi mu szyję.
Dziś my w tem położeniu: dziś my . . .

JEDEN Z DRZYMAJĄCYCH.

I cóż z tego?
My pod jego opiekę przyszliśmy, kolego,
Co na nas opiekuńcze nałożył kajdany.

WACŁAW.

Czyn ludzkości niesłychany!

TADEUSZ.

Wszystko to jest naturalnie.
Nawet nadto liberalnie.

ANDRZEJ.

Ja się spodziewam, że przecie narody
Nie dadzą nam zaginać, ujmą się za nami,
Że przecie gabinety... pewnymi krokami...

JAN.

Śmieję się z tego! Narody, są to nieme trzody,
A owe gabinety są kupieckie targi;
Próżno naród skrzywdzony zanoś swe skargi,
Próżno o sprawiedliwość woła z głębi toni;
Jeśli niema pieniędzy, nikt go nie ochroni,
I zapadnie nieszczęsny w dalszą jeszcze głębię.
Moskwa im zapłaciła, więc wygrała wojnę,
Czego nie dokazały jej zastępy zbrojne.
Gdybyśmy zapłacili, to byśmy Moskali
Bez trudności za Dźwinę i za Dniepr zagnali.
Chcąc zatem swą ojczyznę wyrwać z rąk tych katów,

Trzeba mieć ze sześć korcy, lub więcej dukatów.
Bo dzisiaj wszystkich wojen extractem pieniądze,
Prócz naszej.

JÓZEF.

Słusznie mówisz, i ja równie sędzę.

JAN.

Dla tego zapomnieli o nas przyjaciele.
My sami toczyliśmy wojnę z Moskalami,
Ze szpiegami, zdrajcami, Austryją, Prusami,
A na raz tyle wrogów, — to trochę za wiele.
Zewsząd szkody, a znikąd najmniejszej pomocy;
I dziś z hańbą narodów ginie od przemocy.
Gdyśmy gnali Moskale w granice Prusaków,
Oni ich przyjmowali jak gości w swe progi,
Dawali działa, konie pod kozaków,
I wszelkie im do wyjścia ułatwiali drogi,
Jak Moskale wyparci powracali znowu.
A gdy ten ślepy gałgan tu nas zaprowadził,
Za co mu wiarus Skólski kulę w piersi wsadził,
Prusacy nie puścili swojego połowu;
I jeszcze nas, bez względu na nędzę, na rany,
Jak ostatni złodziejęw pokuli w kajdany!

JÓZEF.

To mi interwencyja!

JAN.

Oni wszystkich razem
Chcieliby nas wygubić ogniem i żelazem,
Byśmy wszyscy po twierdzach, po lochach wymarli,
Abyśmy im grabieży z gardła nie wydarli.

WACŁAW.

Oho! My dobrze znamy ich rycerskie dzieje.

JÓZEF.

Nic więcej, tylko łotry i podłe złodzieje!
Były to nasze sługi, dzisiaj nasze pany;
My im chleb dawaliśmy, oni nam kajdany.

WACŁAW.

Gdy ekonom lub inny oficjalista
Zrobi sobie ogromny w lat kilka majątek,
Zowie się złodziej, — prawda?

WSZYSCY.

To rzecz oczywista.

WACŁAW.

Otóż tych królów pruskich podobny początek.

JÓZEF.

Ale jak są waleczni! jak dzielnie i śmiało
Z Moskałem, Austryakiem naszli Polskę całą!
Gdyby sami, nie sztuka, lecz z pomocnikami.
To my tylko, szaleńcy, biliśmy się sami!
Jak walecznie król pruski, który zwykł się chować,
Swą królewską osobą szedł kraść i rabować!
Jak walecznie część naszej ziemi odziedziczył,
Polki nasze różgami pod pręgierzem ćwiczył!
Cha, cha, cha, to nie żarty!

JAN.

To pan z wielkim tonem.

JÓZEF.

A jak mężnie uciekał przed Napoleonem!
To jest wielki bohater, gdy po łupy idzie,
Wiedząc, że nikt do niego w marszu nie wystrzeli.

JAN.

Ale co za charakter w tym ochrzczonym Żydzie!
Dziś my się najdokładniej o tem dowiedzieli.
Polaków z Poznańskiego, którzy wbrew zabiegów,
Wbrew jego straży biegli do polskich szeregów,
Nikczemnik nazwał zdrajcami!
Wszak że Polacy nie są Prusakami!
A gdy wrócili, w domu raczył krew ich wylać,
i wielu kazał jak zdrajców rozstrzelać! (3)
Mnóstwo Prusaków służy u Moskali,
A przecież ich król pruski zdrajcami nie zowie;
My tylko jedni zdrajcy i zuchwali.

JÓZEF.

Fryderyk wielki... przecież..

JAN

I o nim się powie.
Co do ciała, być może, nie był to ułomek.
Zresztą nie wiem, za co mu dano ten przydomek. (4)
Każdy Żyd, co frymarczy, kradnie a handluje,
Co przemyca towary, monety fałszuje;
Każdy łotr, każdy złodziej zdobyczy łakomy,
Co zabija podróżnych, i napada domy;
Każdy pies, jak drugiemu wydrze kawał kości,
Ma prawo, jak Fryderyk, do takiej wielkości.
Wszyscy ci wielcy ludzie, których wielbią dzieje,
Z których łaski łzy gorzkie cała ludzkość leje,
Których można naliczyć tysiące tysięcy,
Są godni szubienicy, pałki, i nic więcej.

WACŁAW.

Wiecie, że car moskiewski, co chce władać światem,
Na wielkiego Frydryka został kandydatem.
Chce być koniecznie wielkim, do wielkości dąży,
Pała gorącą żądzą wielkości i sławy.
Już koło cudzych worków zręcznie jak lis krąży,
Już złupił wszystkie skarby z Puław i Warszawy,
Już wszystkie polskie działki jak Herod pozjadał,
Już kościołów, klasztorów skarby pookradał;
Już jako prawodawca z moskiewskim honorem
Wszystkich polskich majątków został successorem,
Wszystkie dobra, majątki złupił, porabował;
Pokradł polskie książnice, szkoły porujnował;
Potruł braci i matkę i innych Moskali,
Którzy mu do wielkości drogę zagradzali.
A gdy takich bez końca wielkich spełnił czynów,
Swoją złodziejską łeb okrył liśćmi wawrzynów!
Prawda, że wielki człowiek?

JÓZEF.

Wielki, ani słowa!

WACHMISTRZ.

Psiakrew, złodziej!

JONEK.

Złodziejska najsprytniejsza głowa.

BARTOS.

I król pruski tyz wielki, złodziej zawołany,
Bo sachruje, rabuje, kradnie na psemiany.
Wzdyć ten Gdańsk, to był polski, a ten jucha, złodziej...

WACHMISTRZ.

Cicho, wiara, bo z wartą officer nadchodzi!

OFFICER (wchodząc).

Do inszego więzienia przejdziecie Polaki,
A jutro marsz do tacek, bo jest rozkaz taki.

WACŁAW.

A, kiedy nas nie mogli wpędzić do Moskali,
Chcą, abyśmy przy taczkach dla nich pracowali!
Ach! co za kolej nasza!

OFFICER.

Nic to nie pomoże.

WACHMISTRZ.

Ha psiokrwie!

JÓZEF (spiewając).

Gdy Ojczyzna legła w grobie
I niewoli głuszy jęk,
Skaczymy, bracia, grając sobie
Kajdanami brzęk, brzęk, brzęk!

Lecz gdy naszym błysnie progom
Wolność, tłumiąc głośny jęk,
Skaczymy, bracia, grając wrogom
Szabelkami szczęk, szczęk, szczęk.

(Wszyscy wychodzą z officerem spiewając).

SCENA 4.

Warszawa.

(Więzienie na Saskim placu, mnóstwo więźniów).

PRZYBYSZ.

Brawo! i wy tu wszyscy?

WSZYSCY.

Wszyscy! Znowu razem.

PRZYBYSZ.

I ja do was.

WSZYSCY.

Prosimy!

PRZYBYSZ.

Za jakim rozkazem

Powtórnie was porwali?

JEDEN Z WIĘŹNIÓW.

Spytaj Paskiewicza!

DRUGI.

Nie łatwo się wyrwiemy z rąk tego panicza.

TRZECI.

Wszakże ta amnestya...

WSZYSCY.

Cha! cha!

PRZYBYSZ.

Wszak ją znacie?

WSZYSCY.

O znamy ją aż teraz! I ty ją znasz, bracie.

(Wchodzi literat.)

A! literat! literat! Po co tu literat?

LITERAT.

Aby nie brakowało. I ja tu, choć nierad.
Porwali mnie z ulicy.

INNY.

A mnie z traktyerni.

DRUGI.

Mnie z łóżka.

TRZECI

Mnie z kościoła.

CZWARTY.

A mnie ze spaceru.

PIĄTY.

Mnie bez czapki.

SZÓSTY.

Mnie w jednej koszuli, jak stoję.

SIÓDMY.

Mnie fajki wziąć nie dali.

ÓSMY.

To figel nie lada.

DZIEWIĄTY.

Mnie w pantoflach.

WSZYSCY.

Cha! cha! cha! śliczna maszkarada.

DZIESIĄTY.

Mnie gorzej, bo mi jeszcze wzięto dziecko moje. (Płacze).

(Chwila milczenia.)

PIERWSZY.

Porządek przywrócony!

DRUGI.

Nikczemne Tatary!

TRZECI.

To próbka ich honoru, próbka dobrej wiary!

CZWARTY.

Cha! cha! Któż kiedy widział honor u Moskali?
Kiedy oni z honorem, kiedy wojowali?
W boju psiarstwo ginęło, albo uciekało.
Dzisiaj nas prześladowają ze wściekłością całą!
Pastwią się na bezbronnych! na zwłokach! na trupie!

PIĄTY.

Może Francuzi...

LITERAT.

Cha! cha! To są owce głupie!
Car, car jest ich pasterzem. I ja wam dowiodę,
Że on krwi ich skosztuje i pożre swą trzodę.

PIERWSZY.

Wśród wojny byli dla nas litośni i czuli.
Chytre lisy! my dla nich....

TRZECI.

Jabym rad ich ćwiczył!

(Wchodzi oficer moskiewski z papierem).

OFFICER.

Wiele was jest?

WSZYSCY.

Piętnastu.

OFFICER.

To trzeba policzyć!

(Szmer.)

Cicho!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW (do drugiego cicho.)

To są moskiewskie sławne bohaterzy.

OFFICER

Stawajcie tu w tym kącie!

(Wszyscy idą do jednego kąta: oficer ich liczy i po jednym odpycha do drugiego kąta.)

Jeden, dwa trzy, cztery.

(Liczy po tem po cicho. — Jeden z więźniów. już liczony wraca nazad do kąta, w którym już był — czego oficer nie widzi; tym sposobem zrobiło się szesnastu.)

Szesnastu? Cóż to znaczy? Piętnastu na liście!

Znowu muszę rachować. (Liczy jak pierwszej, ten sam więzień powraca znowu do tego samego kąta nie liczony i zrobiło się cztertnastu.)

Cóż to jest? Czternastu?

A powinno być piętnastu!

To pomyłka!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW.

Oczywiście.

(Oficer znowu ich rachuje podobnym co pierwszej sposobem).

OFICER.

Co to? Czy to jakie czary?

Znów szesnastu!... To są żarty.

Muszę rachować raz czwarty.

Taki żart nie ujdzie kary.

LITERAT.

Dajemy panu słowo, że nas jest piętnastu.

OFICER.

Ja liczę, to szesnastu, a potem czternastu.
Patrzajcie, jak żartują ze mnie buntownicy!
Wy tu ze mnie nie żartujcie,
Lecz mnie wysoko szanujcie,
Bo ja nie jestem durak, umiem trzy języki.

JEDEN Z WIĘŹNIÓW.

Któż pana durakiem zowie?

DRUGI.

Jakie języki? Niech że nam pan powie?

OFICER (licząc na palcach.)

Ruski, — cerkiewny ruski — i po polsku trochę. 13)

LITERAT.

Prawda, że pan nie durak, prawda, ani słowa!

WSZYSCY.

Umie aż trzy języki. A to tęga głowa!

LITERAT.

Cha! cha! cha! Na bok wszystkie żarty płoche!

(Szmer, śmiechy — oficer przechadza się.)

SCENA 5.

Kronsztadt.

(Plac przed pałacem posła angielskiego. Car ze swoją
świętą latą jak szalony po placu. Wojsko w około i lud. Wiel-
ka liczba jeńców polskich okuta stoi w środku. Chodzą około
nich popy z rotami przysięgi i profosy z mundurami dla nich.
Widać mnóstwo głów z okien kamienic. — Szmer — hałas —
na skinienie cara ucichło wszystko — cichość ponura.)

STACH

Choć nas będą katowani, bini,
My nie będziemy Muzgulom służyni.

WOJTEK

Nie bojewa się ni prochu, ni kuli,
A nie będziewa służyć u Muzguli.

CAR

Zaraz mi złożyć przysięgę wierności,
Bo każę wszystkich ćwiczyć aż do kości.

KUBA

Robta co chceta, bo wzdyć nasa wiara,
Dalbóg, nie będzie przysięgać dla cara.

WSZYSCY (do zbliżających się z rotą i krzyżami popów.)

Pojdźta do carta, popy, roskolniki!

CAR w złości.

Wnet mi przysięgać! łotry! buntownicy!
I brać mundury, nikczemne rekruty!

WSZYSCY (do profosów, którzy noszą mundury.)

Precz tam, kacapy!

CAR.

Hej! rabiata! knuty!
Ja was nauczę, jak mój kniaź Gorczaków,
Co knutem zabił kilku tych sobaków
Za tenże upor. (*)

WALEK

Knutować umiecie,
Ale się zawsze Krakusów boicie.

CAR.

Bierzcie mundury, bo na śmierć zabiję!

---

*) W Janowie koło Zamościa.

BARTEK

Myśma gotowi na śmierć w kazdym casie!
Woliwa zginąć, nizeli wziąć na się
Wasąm złodziejskom podłam liberyją.

CAR.

Ach buntowniki! pałki! knuty! pałki!

WSZYSCY.

Bij nas złodzieju! i potnij w kawałki!
My wolim zginąć wierni swej ojczyźnie,
Niż służyć tej Tatarszczyźnie!

(Żołnierze odprowadzają ich na bok i biją aż do śmierci.)

KNIAŻ MICHAŁ

Powinni być szczęśliwi, zbrodnię swą zważywszy,
Że ich chce wziąć do służby Pan najmiłościwszy.

(Przy łoskocie knutów słysząc pieśń: „U Krakusa nie pomoże“.)

SCENA 6.

Dom wiejski.

Pokój sypialny — noc — lampa świeci. Wanda klęczy
na krześle z wysokimi poręczami i modli się. — Chór niewi-
dzialny. — Wanda pomodliwszy się spiewa.

WANDA.

Modlitwa.

Boże, zbaw Polskę! ułagodź jej losy!
Miliony mych rodaków
Wznoszą do ciebie błagające głosy;
Boże, wysłuchaj Polaków!

CHÓR

Boże, wysłuchaj Polaków!

WANDA.

W głębi turm czarnych, w głębi skrzepłych lodów
Jęczą jak odrzutki ziemi,
Odcięte z wielkiej rodziny narodów ...
Boże, zlituj się nad niemi!

CHÓR.

Boże, zlituj się nad niemi!

WANDA

Wróg na katownię zmienił polską ziemię,
Dotęga kolebek dzieciak
Żelaznym szponem dławi polskie plemię...
Boże, pomścij się też matek!

CHÓR.

Boże, pomścij się też matek!

WANDA.

Każę się wielbić wśród okrucieństw krwawych,
Nas o zbrodnie tobie skarży;
Obala wiarę naszych ojców prawych...
Boże, mścij się krzywd ołtarzy!

CHÓR.

Boże, mścij się krzywd ołtarzy!

WANDA.

Pożera plony; krew naszą pije,
Niszczy kraje nasze żyzne..
Boże, upokorz hardą jego szyję!
Boże, powróć nam ojczyznę!

CHÓR

Boże, powróć nam ojczyznę!

WANDA.

Chwila milczenia. — Wanda ciągle na krześle klęczy zwiesiwszy głowę na poręczu.

Boleść jak kamień, który grób przywala,
Cięży i pali wszystkich piekieł żarem;

Dusza się miota jak łekliwa fala,
I pod gniotącym umiera ciężarem.
Siła rąk tylko gładzi na grobie wzruszy,
Modlitwa tylko boleść spędza z duszy.

I nie tyle zdroj chłodny gasi skwar pragnienia,
Nie tyle balsam leczy rozdrażnione rany,
Nie tyle błysk nadziei koi łzę cierpienia,
Ile modlitwa serce boleścią znekane.
Boże, gdy nasze chwile w łzach i mękach płyną,
Wskazałeś nam w modlitwie pociechę jedyną.
Co za rokosz dla duszy, stoczonej żałobą,
Z dzicienną się ufnością wynurzać przed tobą!

(Chwila milczenia.)

Północ już przeszła... już drugi kur pieje...
Słońce nie długo dzień światu rozsiej.
Nie długo wszystkie na ziemi stworzenia
Wrócą do życia z martwego uspienia..
Kiedyż, o Polsko, dzień tobie zabłyśnie,
I wolna ręka wolną rękę ścisnie?
Kiedy wrócisz do życia, zagoisz swe rany,
I niecne skruszysz kajdany?
Kiedy z martwych wstaniesz z grobu?..

(Milczenie.)

Miałam brata,... kochanka.... Na pierwszą wieść wojny
Opuścili dom spokojny.
Jak na weselne gody wysłałam ich obu...
Wysłałam ich ze łzami... skoczyli do Litwy..
Długom widziała grzmiącemi kopyty
Do góry pył rozbity.

Plakałam, lecz w łzach czułam całą rokosz raj,.
I całą ulgę modlitwy,
Gdyż za ojczyznę walczyć polecili...
Pamiętam, było to w Maju,
Wnet po Zielonej niedzieli,
Gdyśmy się po raz pierwszy o nich dowiedzieli.

Słodko nam było... lubo, że wśród roju
Oba się chlubnie odznaczyli w boju...
Lecz po upadku naszej świętej sprawy
W serca wszystkich Polaków cios uderzył krwawy.
Zabito naród dobry i nieskazitelny!
Plakałam, a łzy moje jako żar piekielny
Wypaliły me lica... strawiły mą duszę...

O mym bracie, o Wacławie
W tej powszechnej świata wrzawie

Ani wieści! ani wieści!
Boże, ulżyj mi boleści!
Skróć gryzące me katusze!

(Milczenie)

Lecz nadzieja, ten złoty anioł pocieszyciel,
Szeptem mi cicho do serca,
Że ojczyzna ożyje, pierzchnie jej wydzierca,
Jej niegodny przywłaściciel.
Powstanie z grobu, jak świat, na ów dzień straszliwy.
Lecz świat powstanie grzeszny swym nieprawem,
Aby drżał przed Boga sądem;
Polska powstanie, by sądzić swych wrogów,
Tych podłych ziemi samozwańców, bogów!
Otworzy oczy, jak pierwiosnek żywy,
Wśród okrytej śniegiem niwy;
I jasnym kwiatem zabłyśnie,
I synów, męczenników, do serca przycisnie.

(Milczenie)

Kocham ją.. Kocham... nad wszystko... nad życie...
Ona mych myśli, moich uczuć panią.
Kocham Wacława,... on krew wylał za nią,
A ja łzy rzewne wylewam obficie,
Jako na matki pogrzebie! (Płacze)
Ale ją zmartwychwstałą widzę jak na jawie...
Drogi, kochany Wacławie!
Przebaczasz, że ojczyznę przekładałam nad ciebie.

(Chwila milczenia, naprzeciw Wandy w wielkim zwierciadle pokazuje się
Wacław całkowicie.)

WACŁAW (grobowym głosem).

Powinnaś!

WANDA (podniosłszy głowę jakby obudzona).

To głos jego!.. Gdzież on jest?

WACŁAW.

Przy tobie!

WANDA (postrzegłszy go, przestraszona zrywa się z krzesła).

Ach!..

WACŁAW.

Nie lękaj się, Wando! Twój kochanek w grobie!
Spi spokojnie, jak dziecko pod piersią swej matki,

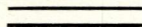

A nad n'im łyzy twe kwitną, jak wiosenne kwiatki.
Do szczęśliwego portu, do grobu zawinął,
Mile w nim spi, jak mile za ojczyznę zginął.
Tam wysoko... w niebiosach... ojciec nasz niebieski
Zliczy, jak drogie perły, polskich dzieci łezki;
A z nich wytrysnie balsam boski, wam nieznany,
Który naszej ojczyzny roztopi kajdany.
A jęki braci naszych w hymn chwały przeleje,
Który wolnością świata uwieńczy nadzieje.
Wando, ujrysz ojczyznę w świetności i sławie
Bądź zdrowa! Bądź szczęśliwa! (Znika)

WANDA (biegnąc do zwierciadła)

Stój! czekaj! Wacławie!

KONIEC WIDOKU TRZECIEGO.

NOTY.

- 1) Po pierwszym rabunku Polski król pruski obchodził się po moskiewsku z obywatelami, którzy wpadli w jego ręce. Kiedy generał Dąbrowski zrobił powstanie w Wielkopolsce podczas rewolucji Warszawskiej dnia 17 kwietnia 1794, co Prusaków przymusiło odstąpić od oblężenia Warszawy, on wielką liczbę Polaków skazał na szubienicę, na rozstrzelanie, różgi, i t. p. za to, że śmieli być Polakami i upominać się o swoje. Sekuli generał pruski, kobiety polskie ćwiczył różgami, znieważał ze swojemi żołnierzami żony w oczach ich mężów, córki w oczach rodziców, rabował, niszczył palit majątności polskie, i to z bezprzykładną walecznością.
- 2) Okólnik pruski ogłoszony w księstwie Poznańskim d. 25. grudnia 1830 r.
- 3) Po skończeniu wojny król pruski kilkunastu Polaków z Poznańskiego kazał rozstrzelać za to, że służyli w wojsku polskim.
- 4) Frydryk nazwany wielkim, kiedy się państwo jego wyłamało z pod hołdu Polsce, wszelkimi najnikczemniejszymi środkami starał się szkodzić naszej Ojczyźnie. W Gdańsku z żydami zniosłszy się fałszował nasze tyńfy, łowił nasze srebrne, a zalewał Polskę ołowianami, najeżdżał nasze granice zbrojno i spokojnych naszych włościan gwałtem chwycił i rekrutował. I nazywał się Wielkim! Chyba wielkim złodziejem.
- 5) Elektor Brandeburski, lennik Polski, za Jana Kazimierza łączył się ze Szwedami, kiedy się na ich stronę skłaniało zwycięstwo, przeciwko Polakom; a z Polakami, kiedy Czarnecki bił Szwedów.
- 6) Kiedy cała Europa przyznała tytuł króla Fryderykowi Wilhelmowi, Polska jedna temu się opierała, gdyż on się ogłosił królem nieprawnie, jak dziś świętej pamięci Don Miguel w Portugalii.
- 7) Pod Szczekocinami wystąpił król pruski sam swoją osobą przeciw Kościuszce, niezaczepiony od Polaków, owszem, obowiązany dać im pomoc przeciw Moskwie, podług traktatów pomiędzy nim a Rzeczą pospolitą Polską 1791 r. Po wzięciu Warszawy przez Moskalów r. 1794. król pruski walecznie zajął naszą stolicę i chwalił się przed Europą ze zwycięstwa, którego nie otrzymał, gdyż pod Warszawą żadnej stanowczej bitwy z Polakami nie stoczył.
- 8) Napoleon w pół miesiąca zawojował całe Prusy, i król uciekając aż do Memla pod opieką Moskwy, krzyczał na całe gardło, że mu Napoleon niesprawiedliwie kraj wydarł. A jakże on postąpił z Polską? W pismach publicznych pruskich 1831., podczas wojny, dowodzili Prusacy, że rząd ich wszelkimi siłami powinien przeszkadzać, aby się Polska nie podniosła, gdyż Prusy miałyby niebezpiecznego w niej sąsia-

da. Bardzo natura'nie, że zapłaciliby za sześćdziesiątletnią dzierżawę naszych krajów.

- 9) Riego, sławny Jenerał hiszpański, zginął na szubienicy, gdyż chciał wolności dla swojej ojczyzny.
- 10) Pestel, Murawiew, Bestużew, Rylejew, Kochański, znajomi są wszystkim oświeconym narodom, jako męczennicy za wolność i ojczyznę.
- 11) W roku 1832 w Janowie pod Zamościem, Gorczakow zaknułował 12 włościan za to, że nie chcieli brać na siebie mundurów rosyjskich.

NOTY

WIDOK IV.

Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich.

SCENA 1.

(Wnętrze kościoła — świece palące się przy wielkim ołtarzu — lud głośno płaczący. — Popi szyszmaty i urzędnicy moskiewscy z czerwonymi kołnierzami — wszyscy w czapkach, — siedzą wsparci po ławkach, przy nich rzemieślnicy i Żydzi z siekierami, młotami i drągami, czekają na ich skinienie, aby burzyć ołtarze. — Księża Kapucyni stoją płacząc przy ołtarzu. — Żołnierze z bronią otaczają lud i księży).

KSIĄDZ GWARDYJAN.

Przynajmniej mi pozwólcie, bym na pożegnanie
Ostatni raz do ludu powiedział kazanie.

STRAPCZY.

Nie! nie można!

JEDEN POP.

Nie można!

DRUGI POP.

Precz stąd! Lach! niewiara
To jest ukaz wielkiego cara hosudara! (Żegna się)

TRZECI POP.

To cerkiew prawosławna, przez carów stawiana.

PIEWSZY POP.

Dla prawosławnej wiary przez nich zbudowana.

DRUGI POP.

A wy Lachy pogany, buntownicze plemię,
Weszliście tu do cerkwi, jak na naszą ziemię.

ASESOR.

Już to cerkiew pogańskiej nie ścierpi ohydy.
Hej! rozwalać pogańskie bałwany! hej Żydy!
Rabiata! (Żydzi i inni rzemieślnicy ponakrywawszy sobie głowy włożą na ołtarze i zaczynają burzyć. Krzyk ludu.)

STRAPCZY.

Precz stąd, Lachy!

KSIĄDZ GWARDYJAN (z pokorą)

Wyjdziem, wyjdziem, panie!
Lecz pozwól mi do ludu, który pełen trwogi
Wstąpił po raz ostatni w te kościelne progi,
Ostatnie pożegnalne powiedzieć kazanie.

OFICER.

Precz, starcze, z tem kazaniem!

KSIĄDZ GWARDYJAN (ukłeka przed nim)

Na kolanach błagam,
Tej jednej, jednej łaski od was się domagam.
Przeżegnam lud ten smutny... Patrzcie na łzy moje!
Mszę ostatnią... ostatnią miałem w tym kościele!
Niechże ten raz ostatni powiem słów nie wiele,
A potem wszyscy święte opuścim podwoje.

STRAPCZY.

No, no, gadaj kazanie!

JEDEN POP.

Niech gada!

DRUGI POP.

Niech gada!

ASESOR (do rzemieślników i Żydów)

Zaczekajcie tam trochę! Posłuchamy dziada,
Co on będzie wygłaszał.

STRAPCZY.

Cha! cha! niechaj plecie!

TRZECI POP.

Ja nie słucham. Wy sobie słuchajcie, jak chcecie.

PIERWSZY POP.

Ale warto bo słyszeć kapucyńską mowę.

DRUGI POP.

Zobaczym, czy ma mądrą kaznodziejską głowę!

(Ksiądz gwardyjan wstępuje na kazalnicę. — Śmieją się wszyscy. Lud ją otacza.
— Popi i Moskale milczą. Żydzi i rzemieślnicy stoją na ołtarzach w czapkach. — Cichość największa.)

KAZANIE KSIĘDZA GWARDYJANA.

W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen!

Posłuchajcie ostatnich słów moich, mili państwo chrześciance, i wstrzymajcie na chwilę łzy wasze. Wychowany, zrodzony prawie w tym świętym przybytku Boga, z tej świętej kazalnicy każdego święta nauczałem was obowiązków cnoty i religii, cieszyłem dusze wasze nadzieją szczęśliwej wieczności, i z wewnętrzną radością widziałem, jakżeście pilnie słuchali i korzystali z nauk moich. Dziś nie o chrześcijańskich powinnościach, nie o zbawieniu dusz waszych, ale o prześladowaniu religii, wiary przodków naszych mówić będę. Słuchajcie!.. Car moskiewski Mikołaj przypomina dziś nam niewolę i prześladowanie, jakiego Izraelici doświadczały niegdyś w Babilonie. Depce, znieważa religią naszą i świętokradzkimi szpony na całą przestrzeń ziemi naszej obdziera i obala ołtarze Boga, i was prawych jego czcicieli pogana mi zowie! (Szmer pomiędzy Moskalami) Tegożemy się doczekali! Do tegożemy przyszli! Mogliż się przodkowie nasi spodziewać, aby nikczemni carowie moskiewscy, którzy drżeli przed nimi, którzy bledli na widok ich oręża, aby ci carowie, mówię, po-

żarliwszy dziś nasze ziemie, zbroczeni krwią naszą i otoczeni zwłokami naszymi, najgrawali się bezkarnie z naszych łez i nieszczęść!

(Szmer głośniejszy między Moskalami).

Czem oni wtedy byli, kiedy sława oręża polskiego unosiła się po wszystkich krajach świata? Lichymi carzykami, co po złodziejsku, po zbójceku szarpali nasze granice, kradli skarby i ziemie nasze! Gdzie byli, kiedy sztandary polskie powiewały na wieżach Moskwy? W Gostomiu, w niewoli naszej, wzięci żywcem ze swej stolicy po walnej bitwie! Czy kiedy dotrzymani nam w boju? Czy kiedy pokonali nas męstwem i orężem? Czy terazniejszy car, Tatar moskiewski, nie bladł tysiąc razy, ilekroć klęski jego złodziejskiej bandy obijały się o jego uszy? Czemże nas pokonał? Intrygami, podłością, przekupstwem, zwyczajnym cara orężem, gdyż w boju pierchał przed nami! Dziś barbarzyńiec, podłą nadęty grabieżą, obala naszą religię, wykorzenia język, wytępia ród nasz, pożera skarby nasze, i chce nas przerobić na Moskalów!.. na złodziejów!.. Wasi przodkowie nie obalali w Moskwie języka, religii ani obyczajów moskiewskich, ani wytępiali ich rodu!

(Popi i Moskale siedząc w ławkach coraz mocniej krzyczą)

O, teraz płaczcie! i przekazcie w spuściźnie potomkům waszym zemstę śmiertelną, zemstę nieprzeblaganą za zniewagę ołtarzy naszych!.. Wiem, że mię porwą, okują, zabiją, ale jedną tylko chwilą może uprzedzą skon mój gdyż ośmdziesiątletni starzec, dawno już stoję nad grobem! A kto nad grobem stoi, ten się żadnych światowych burz nie lęka, pogardza wszelkimi męczarniami, jakie mu wrogowie zadać mogą. Przekleństwo na cara!.. Niech to przekleństwo dotknie zarazem i jego rozbójniczą rodzinę!

(Zapala przy lampie papier, który trzymał w ręku.)

Oto jak ten papier spłonął w tym ogniu, tak niech spłonie car i jego złodziejska rodzina w ogniu zemsty waszej i waszych potomków! Zemsta! Zemsta nieubłagana! mordercza! śmiertelna! Przekleństwo! Przekleństwo! Śmierć wrogom naszym! Śmierć!..

(Popi i Moskale nie dali mu dokończyć krzykami, w których wyraźne były słowa: „Buntownik, moszennik, zbrodniarz! Na Cara! Stój! Precz z ambony!“ Na końcu rzucają się wszyscy na ambonę i biją pięściami i łaskami. Zgiełk wielki w kościele. Lud głośno płacze.)

STRAPCZY i OFICER.

Ach buntownik! kajdany!

WSZYSTKIE POPY.

Kajdany! kajdany!

ASESOR.

Ach moszennik Kapucyn, w pysku rozkiełzany!

(Biją go wszyscy obaliwszy na ziemię. Lud przybiega, chce go bronić.)

OFICER (do żołnierzy.)

Rabiata, rozpędzić precz! (Żołnierze rozpędzają bagnetami lud.)

STRAPCZY.

Wszystklich sukinsynów

W kajdany! (Przynoszą kajdany i zakuwają wszystkich księży).

A na tego herszta Kapucynów

Kajdany i łańcuchy na nogi i szyję!

I w kibitkę! (Gwardyjanowi kładą kajdany na szyję, ręce i nogi).

OFICER.

Ach, ty ksiądz!

(Bierze od żołnierza karabin i uderza gwardyjana w piersi).

GWARDYJAN.

O Boże! nie żyję!

STRAPCZY (do żołnierzy, Żydów i rzemieślników.)

Rozbijać precz pogańskie, bałwochwalcze bogi!

Tę wiarę katolicką! (Rozbijają i burzą ołtarze. Wielki łoskot. Popi wlażą na ołtarze i burzą je nogami).

JEDEN POP.

Wszystko precz pod nogi!

DRUGI POP.

Ach Lachy, moszenniki!

TRZECI POP.

Ach ty ksiądz niewiara!

ASESOR.

Knuty! Sybir! katorha! (*)

---

*) Kopalnie w Uralu.

OFICER.

Znaj wielkiego cara! (Zegna się i uderza znowu kołbą gwardyjana.

STRAPCZY.

No! wstawaj, ksiądz moszennik!

ŻOŁNIERZ (wchodząc do kościoła.)

Kibitka gotowa!

ASESOR.

No wstawaj! Czy nie żywy? (Bije go znowu.)

OFICER.

Wszystkich do Kijowa!

STRAPCZY.

Sukin syn ksiądz nie żyje.

JEDEN POP.

Umarł pod laskami?

ASESOR.

Szkoda, on był powinien umrzeć pod knutami.
Wywlec go i wyrzucić, i gdzie tam pochować!

STRAPCZY.

Nie, nie! I umarłego car każe knutować!
Wynieść go na kibitkę!

(Żołnierze zmarłego gwardyjana wywlekają z kościoła).

Wywlec wszystkich księży!
Żwawo, bo się czas tylko daremnie mitręży!
Bo jeszcze mamy drugie zabierać kościoły.
Z tymi księżami jakież to mogą być!
Stupaj! stupaj! (Wyprowadzają księży okutych.)

SCENA 2.

Rzym.

Watykan wewnątrz — papież z kardynałami klęczy i modli się.
Słychać co raz mocniejszy grzmot.

PAPIEŻ.

Co za grzmot!

JEDEN KARDYNAŁ.

Co za łoskot!

DRUGI KARDYNAŁ.

Niby gmach się wali!

TRZECI KARDYNAŁ.

Nieba! jakaś się jasność rozlewa po sali!

(Pokazuje się anioł w promieniach — papież i kardynali zdziwieni z przerażeniem.)

PAPIEŻ.

Anioł od Boga!

WSZYSCY.

Gloria in exelsis Deo!

(Padają wszyscy na twarz.)

PAPIEŻ

Spes mea in Domino meo!

ANIOŁ.

Powstań, o święty namiestniku Pana!
Smutnej, nieszczęsnej Polski jestem posłannikiem.
Ludu, którego wiara pełna, niezachwiana
Boga i kościół jego kornym czci językiem.
Lud ten, który dzielnością i siłą swej dłoni
Kilka kroć chrześcijaństwo uratował z toni,
Dziś jęczy w niecnem jarzmie barbarzyńca, wroga,
Co jego krwi, krzywd, nieszczęść też niemapasiony,
Szarpie jego wnętrzności zbrojeckimi szpony,

Obala jego wiarę i ołtarze Boga,
I z morderczą wściekłością, krwawą, nieustanną,
Prześladując naukę świętą Chrystusową,
Znieważa prawy kościół, którego ty głową!

PAPIEŻ (powstawszy.)

Anathema sit tyranno!

ANIOŁ.

Od świętej apostołskiej stolicy daleki,
Lud ten, przez moje usta, pełen zaufania
Przesyła do stóp twoich swe jęki, swe łkania,
I tuli się pod skrzydła twej świętej opieki.
Podaj mu dłoń ojcowską, namiestniku Pana,
Kościół opadający ocal od zniewagi,
Porusz święte sprężyny, skarc dumę tyrana,
Pociesz męczeńskie kości niepomszczonej Pragi!
Spojrzyj na obraz nieszczęść, zniewag i pogardy,
Którymi lud ten tłoczy barbarzyniec hardy!

OBRAZY.

Na skinienie ręki Anioła pokazuje się w oczach zdumionego papieża i kardynałów obraz. Wnętrze kościoła — ksiądz przy ołtarzu — lud różnego wieku i płci jęczy i płacze skupiony. — Wpadają z trzaskiem Moskale i Kabbardnicy z oficerami i zaczynają rzeź okropną. Krzyk — ksiądz przy ołtarzu na piki wzięty i podniesiony do góry upuszcza z rak na ziemię kielich. — Potem cały lud bezbronny wykłuty i wyrznięty. — Moskale obalają ołtarze, wyrzucają na posadzkę obrazy, sprowadzają potem muzykę i Moskiewki z bluznierczymi krzykami po leżących trupach tańczują.

ANIOŁ.

Lud przed wściekłością wroga, co wpadł do Oszmiany,
Skrzył się w świątyni Pańskiej; czyż się w niej ocalił?
Dziki car krwią niewinną święte zboczył ściany,
Znieważył eucharystyją, ołtarze obalił!

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! i najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Na skinienie ręki Anioła znika ten obraz a pokazuje się inny. Księża różnych zakonów pokuci, zapędzeni do sali rekruckiej, — jednym gołą głową, drugim wdziewają mundury, — jęk ich. Gubernator rosyjski dumnie try-

umfuje siedząc za stołem, okrytym papierami. Popy szyszmatyccy szemrają radośnie — na około żołnierze z bronią — szmer głuchy.

ANIOŁ.

Oto gdzie się przyjmują moskiewscy rekruci!
Kaplani Pańscy tłumem spędzeni, okuci,
Już są ze zgrozą świata rekrutami cara,
I mają krew przelewać pód biczem Tatara!

PAPIEŻ

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Pokazuje się inny obraz. — Jenerał moskiewski błyszczący orderami i otoczony swoim sztabem, każe chłostać księży; popy szyszmatyccy biegają przy nich z krzyżami i książkami.)

ANIOŁ.

A ci kapłani Pańscy — istne męczenniki!
Zmusza ich przejść do szizmy barbarzyniec dziki;
A stałych, co swym cnótom wierni chcą pozostać,
Jako wróg chrześcijaństwa, na śmierć każe chłostać.

PAPIEŻ.

Zlituj się Boże! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno.

Pokazuje się inny obraz. Cerkiew szyszmatycka pełna popów; dają chrzest szyszmatycki dzieciom katolickim, których rodzice i krewni spędzeni gwałtem do cerkwi i otoczeni żołnierzami głośno płaczą.

ANIOŁ.

To popy szyszmatyki, co religią Pańską,
Której ty jesteś głową, nazwawszy pogańską,
Dają chrzest szyszmatycki katolickim dziatkom,
Porwanym bagnetami nieszczęśliwym matkom.

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Nowy obraz. Okręt na morzu — Moskale z okrętu wyrzucają w morze
małe dzieci — jęk.

ANIOŁ.

Tłum dzieci, które potrzebują matek,
Zbrodniarz, co rad krwi z Polski wycisnąć ostatek,
Pędzi jedne na flotę, drugie w głąb Sybiru:
Z tamtych, przebóg! dostarcza krwawym sępom żeru,
A te, nędzne, schorzałe, co żyć nie są w stanie,
Z okrętów każe w morskie wyrzucać otchłanie!

(Obraz znika.)

Jeszcze więcej, o Ojczy, cierpi Polska cała,
Która próżno swe pęta rozerwać żądała!
Podaj jej dłoń ojcowską, namiestniku Pana,
Kościół upadający ocal od zniewagi,
Porusz święte sprężyny, skarc dumę tyrańską,
I pociesz męczenników niepomszczonej Pragi!
Widziałeś obraz nieszczęść, zniewag i pogardy,
Które lud ten tłoczy barbarzyńskie hardy! (Znika.)

(Długie milczenie).

(Papież i kardynałowie mimicznie wyrażają swoje zdziwienie i oburzenie).

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

PAPIEŻ.

Należy podać rękę religii Pańskiej,
I wyrwać ją ze szponów tej dziczy tyrańskiej!
Jak to! zniewaga Boga! zniewaga kościoła!

JEDEN KARDYNAŁ.

Zniewaga sług Chrystusa!

DRUGI KARDYNAŁ.

To o pomstę woła!

INNY KARDYNAŁ.

Zemsta!

INNY KARDYNAŁ.

Kara przykładna!

PAPIEŻ.

Bulla to rozszerzynie,
I krzyż upadający z tryumfem podźwignie.
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyrannō!

SZWAJCAR wchodząc.

Hrabia Furman z Warszawy w poselstwie wysłany
Od księcia Warszawskiego, grafa Paskiewicza.

(Furman ze świtą wchodzi).

PAPIEŻ wesoło.

Witaj, hrabio Furmanie, nad wszystkie furmany!
Nie lękaj się widoku świętego oblicza.
Wiem, jakże z Piotra grodu dążył ku Warszawie,
Aby w niej bunt przytłumić i rządzić tymczasem.
Aleś zagrzął na drodze i zniknął w tej wrzawie,
Aż póki gniazdo lackie nie padło z hałasem.
I dziś swego monarchy pełniąc wolę świętą,
Skończyłeś tryumfalnie drogę w przód zaczętą.
Cóż tam słyhać w Warszawie, o najmilszy z synów?
Bo tu wiele w obiegu — nie wiem, prawd czy baśni.
Mamże wam nowych świetnych powinszować czynów?

FURMAN (z niskim ukłonem oddając w ręce kardynała pismo.)

Powód mego poselstwa pismo to wyjaśni.

KARDYNAŁ (na skinienie papieża czyta w głos).

Jego Ces. kr. Mości Pana najmiłościwszego Książę Warszawski, Namiestnik Królestwa Polskiego, Jenerał Feldmarszałek dowodzący czynną armią w Królestwie Polskiem, kawaler wielu orderów, graf Paskiewicz Erywański, Jego Świątobliwości Ojcu Ś. Grzegorzowi 10-u, władającemu stolicą Apostolską, pozdrowienie.

Z Najwyższego polecenia N. Mikołaja 1-o z Bożej dopomającej łaski Cesarza samowładnego całą Rossją, niżej podpisany ma zaszczyt rozkazać świętej stolicy Apostolskiej, aby pod utratą przyjaźni i Najwyższej Cesarskiej N. Pana łaski, rzuciła natychmiast piorunującą bullę przeciw niesfornym Polakom, którzy ze zgrozą i zgorszeniem świata śmieli podnieść dłoń świętokradzką w celu obalenia prawego rządu, odebrania zajętych im przez Rossją ziem i krajów i usunięcia od swego tronu rodziny Romanowów, której Bóg panować nad ziemią przeznaczył. Bulla żądana ma być dla ich przerażenia w najenergiczniejszym, najdobitniejszym i najsurowszym napisana stylu, następującej treści:

- 1.) Aby Polakom nakazać pod karą wiecznego potępienia, być wiernymi Rossji poddanymi.
- 2.) Aby w ślepem posłuszeństwie i uległości N. Cesarzowi wszech Rossji widzieli i uznawali swoje zbawienie.
- 3.) Aby się na zawsze wyrzekli swych szalonych marzeń o wolności i ojczyźnie, a za ojczyznę swoją odtąd mieli Rossję.
- 4.) Aby N. Cesarza wszech Rossji czcili i wielbili jak Boga i kochali ze wszystkich sił swoich, ze wszystkich myśli swoich, ze wszystkich serc swoich.
- 5.) Aby się lękali myślą nawet obrazić N. Cesarza wszech Rossji, a tem bardziej bezbożne wszczynać bunt; i aby przekonani byli, że kto obraża N. Cesarza wszech Rossji, ten obraża Boga, który podobny występki piekłem karze.
- 6.) Aby wiedzieli, że N. Cesarz wszech Rossji pochodzi od Boga i ma sobie udzieloną władzę od Boga.
- 7.) Wy tłumaczyć im najsurowiej, że ich ciała, dusze, majątki, krew, życie należą dziedzicznym prawem do N. Cesarza w R.
- 8.) Dać im przykład, że najpierwsi chrześcijanie, prześladowani nawet, ulegali z pokorą prawej zwierzchności swoich Cesarzów i podkopywać ją uważali za godną piekła zbrodnię.
- 9.) Nakazać im świętą apostolską powagą, aby za N. Cesarza wszech Rossji zawsze się modlili do Boga, i nie wahali się w każdej chwili przelać krew swoją aż do ostatniej kropelki; i aby dla wysokiej pomyślności Jego i jego najdosłojniejszej rodziny gotowi byli poświęcić wszystko, co tylko jest im najdroższego w życiu.
- 10.) Nakoniec pogrozić im surowo wiecznem dusz ich potępieniem, jeżeli kiedy myśl powzięli szaloną i zbrodniczą wyłamać się z pod Jego Ces. kr. władzy, albo tem bardziej wydzierania mu prawnie przez Jego Najjaśniejszych

przodków zagarniętych od Polski, a Rosyi powróconych krajów.

Owszem, nakazać im, aby mu ostatni swój grosz chętnie i na wyścigi dawali, pomnąc na owe święte Chrystusowe prawidło: oddaj co Cesarzowskiemu Cesarzowi, a co Bożskiemu Bogu.

Bulla w tym świętym duchu napisana, doda więcej wagi katechizmowi o osobie Cesarza wszech Rossii, który N. Cesarz wszech Rossii dla dobra Polaków raczył najmiłościwiej rozkazać napisać, wydrukować, ogłosić i nauczać po wszystkich kościołach i szkołach katolickich, które się jeszcze do czasu utrzymują w obszernych Państwach Jego Ces. król. Mości.

Jego Ces. kr. Mość N. Mikołaj z Bożej dopomagającej łaski Cesarz samowładnający całą Rossiją pochlebia sobie, że Jego Świątobliwość, zasiadająca na świętej stolicy Apostolskiej, nie zechce zasłużyć sobie na nieprzyjaźń i niełaskę N. Pana; owszem przyłoży się skutecznie do pomnożenia i ustalenia jego pomyślności przyczynieniem się do ostatecznego wytepienia zagnieżdżonych pomiędzy Polakami buntów; i w tym świętym względzie weźmie sobie za wzór świętego i błogosławionego w Bogu poprzednika swego, który dla dobra Rossii konfederacją Targowicką, zgodną ze szczytnymi zamiarami wiekopomnej pamięci spoczywającej w Bogu wielkiej Cesarzowej Katarzyny II-ej, nazwał s z c z ę ś l i w y m e w e n e m e n t e m.

N. Cesarz wszech Rossi, na okazanie swej wysokiej przyjaźni i monarszej łaski raczy Jego Świątobliwości, władnącej stolicą Apostolską, przesłać najmiłościwiej zaszczytny order Św. Włodzimierza I klasy, żądając oraz jak najprędzej wypełnienia Jego Najwyższego ukazu.

Dano w Warszawie dnia ...

(Furman z największą pokorą kładzie przed papieżem z aksamitną poduszką order.)

PAPIEŻ z uśmiechem.

Więc twój Pan najjasniejszy, rozkazać mi raczy,
Abym przeciw Polakom bullę...

FURMANN.

Nie inaczej.

PAPIEŻ.

A za cóż, chciałbym wiedzieć?

FURMAN.

Jego Świątobliwość
Raczy się zastanowić Polacy zuchwale
Jego cesarskiej mości obrazili tkliwość,
Przeciw niemu z orężem powstawszy zuchwale.

PAPIEŻ.

Vae miseris!

KILKU KARDYNAŁÓW.

Vae victis!

FURMAN.

To jest jasna sprawa,
Że Polacy do Polski, do swojej ojczyzny,
I do wszelkich po ojcach, po przodkach spuścizny
Żadnego i nie mieli i nie mają prawa.
Gdyż to prawo posiada Pan mój Najjaśniejszy,
Cesarz najmiłościwszy i najpotężniejszy,
Z Bożej łaski Mikołaj pierwszy. Jakże oni
Śmieli nań świętokradzko porwać się do broni?
Jak oni śmieli powziąć zamiary zbrodnicze,
Wydrzeć mu zagarnięte ze swych ziem zdobycze,
I odebrać swe kraje, bogate, jedyne,
Wydarte im niegdyś przez wielką Katarzynę?
A bez których Rossieja potężna, szczęśliwa,
Co tyle pomyślności na Europę zlewa,
Musiałaby precz znowu po smutych przygodach,
W swych rodzinnych, północnych zagrzebać się lodach!
Wszak rzecz wzięta jest święta! To wielkie prawo,
Koronowanym głowom jedynie służące,
Podkopali Polacy przez zмовę obrzydłą,
Przez złamanie przysięgi i bunty swe wrzące!
Wszak złamali przysięgę! Nie tajne przed światem!
Złamać przysięgę — zbrodnia!

PAPIEŻ.

O temeritatem!

KARDYNAŁ.

Za złamanie przysięgi przebaczenia niema.

PAPIEŻ.

Anathema!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema !

FURMAN.

A gdy zawrzała wojna święta, pożądana,
By przykładnie ukarać, rozbić buntowników,
Jak oni śmieli strzelać do wojsk swego pana,
I rozmiatać cesarskich hufce wojowników?
Wszak najpotężniejszego pana z Bożej łaski
Wielką część wojsk zuchwale zrąbali jak trzaski!
I gdyby nie zabiegi, nie złoto cesarskie,
Gdyby nie dyplomatów usługi handlarskie,
To mój pan, co chce wiecznie być w przyjaźni z Rzymem,
Wypędzony z Europy, poszedł by jak z dymem!
I niepowinnaż bulla przykładnie i godnie
Skarać te ich bezbożną, godną piekła zbrodnię?
Długoż ten lud w szalonej trwać będzie nadziei?

PAPIEŻ.

Anathema sit ei !

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema ei !

PAPIEŻ.

Ten lud wszystkie swe cnoty zamachem tym zmazał.

FURMAN.

To wszystko ustnie powiedzieć mi kazał
Mego Najjaśniejszego Pana z Bożej łaski
Jenerał Feldmarszałek, a namiestnik Pański,
Książę Warszawski,
Graf Paskiewicz Erywański !

PAPIEŻ do kardynałów.

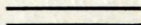
Zredagować mi bullę i cisnąć na Lachów,
Za karę ich bezbożnych na władzę zamachów.

FURMAN.

Dixi.

PAPIEŻ.

Swemu więc Panu oświadcz moje chęci!
Oświadcz, że wolę jego w pilnej mam pamięci,
Że jego o mnie pamięć bardzo mi jest miła,
I żem wdzięczny za order, który mi przysłał;
Którym zaraz, bym więcej wzbudził czci ku sobie,
Na fest wielko-czwartkowy pierś moją ozdobię.

Вибір

поезій Адама Міцкевича.

ПЕТЕРБУРГ. — СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА. — НІЧЛІГ.
ОРДОНОВА РЕДУТА. — ЧАТИ. — ВТЕКА.

З портретом Ордона.

Переклади й переднє слово

Івана Франка.

Переднє слово.

В додатку до драми Адама Міцкевича, яку мені пощастило віднайти в рукописі і у-перве довести до відома публіки, подаю отсе в своїм перекладі вибір поезій сего без сумніву найбільшого польського поета на нашу мову. Я вибрав із його поезій переважно епічні твори, раз тому, що Міцкевич удачею свого таланту визначний епічний поет, а друге тому, що більша часть вибраних мною і перекладених творів відноситься до побуту Міцкевича в Росії та до подій, що групують ся довкола памятного польського повстання 1831 р., і або попередили його, як конспірація віленської молодіжи, якої наслідком Міцкевич був ув'язнений і відбув майже примусову подорож до Одеси, Криму, Москви та Петербурга, або були безпосередніми наслідками того повстання, як події описані в віршах „Смерть начальника“, „Нічліг“, „Ордонова редута“, або нарешті були дальшими її наслідками, як велика драма „Wielka utrata“, що творить головний зміст сеї книжки.

На першій місці свого вибору поезій Міцкевича я кладу політично-сатиричну поему, якій даю наголовок „Петербург“, а яка між творами Міцкевича звичайно друкується під з. „Dziadów cześci III-ciej Ustęp“ (пор. видане Бігеляйзена, Львів 1893. т. II ст. 201—238). Сея поема відноситься до р. 1824. в яким Міцкевич був у Петербурзі; коли була написана, сего не знаємо докладно, та правдоподібно незабаром по його виїзді за границю, і тільки пізнійше, в р. 1832, по написанню т. зв. третьої части „Dziadów“, долучена до сеї драматичної поеми, що творить для себе окрему цілість.

Поема „Петербург“ не має одноцільної епічної основи, а являється тільки поетичним описом примусової подорожі польського вигнанця до столиці російського царства і рядом звичайно дуже драстичних описів та уваг автора, що малюють не так може живу дійсність, як радше стан душі, настроїв, погляди та вражіння автора. Сея поема, яку автор міг був продовжати *ad libitum*, на мою думку один із найвизначніших творів Міцкевича і показує нам його епічний талант, його

бистроумність, його сатиричний хист оснований на глибокім, людянім та просвіченим почуттю, що було основою його патріотизму, в найкрасшім світлі.

Два поетичні оповідання „Смерть полковника“ й „Нічліг“ були написані в р. 1832 незабаром по подіях польсько-російської війни, і відносить ся до походу тої польської армії, що в другій половині 1831 р. пішла на Литву, а відси виперта російським військом перейшла на пруську територію і там зложила оруже. Близших подробиць про епізоди оспівані Міцкевичем видавці його поезій не подають, тай я не маю потреби подавати їх. Оба ті поетичні оповідання в оригіналі дуже гарні, та насувають значні труднощі для перекладу, і тому не диво, що мій переклад не може в повні передати красот оригіналу. Для мене важно було познайомити з ними українську публіку за для їх змісту, що вяжуть ся з ходом історичних подій тих років, що сплодили „Dziady“ з їх продовженем, оті два оповідання, поемку „Reduta Ordona“ та нарешті драму „Wielka utrata“.

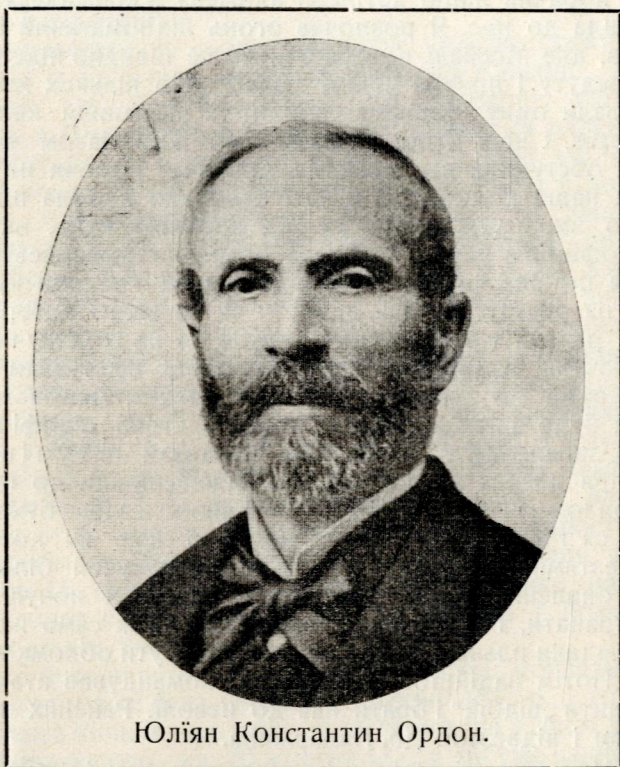
Що до поемки „Reduta Ordona“, то вона без сумніву належить до найкрасших епічних творів, які має польська література, і являєть ся незрівняним зразком опису новочасної битви, а спеціально штурму при помочи гармат. Хоча Міцкевич сам не бачив ніколи ніякої битви, а тим менше такої страшної, як штурм при помочи гармат, про те його творча фантазія на основі оповідань деяких очевидців та учасників тої війни здужала сотворити безсмертну, живу та наглядну картину, що при всій своїй поетичности досить близько відповідає живій історичній дійсности. Про се переконує нас дуже цінний документ, а власне автобіографія самого героя, Юліяна Константина Ордона, що не згиб у тій битві, як се представлено в поемі Міцкевича, і міг пізнійше коротко, але з благородною простотою та скромністю справжнього вояка оповісти своє житє. Се оповіданє було надруковане в львівській „Gazecie Narodowej“ р. 1882 ч. 220. а відси передрукована в брошурі „Z życia Ordona. Przez Edwarda Pawłowicza We Lwowie 1896“ ст. 6—11, відки беру також портрет Ордона. Ордон оповідає сам про себе ось що :

„Я родив ся в Варшаві д. 16. жовтня 1810 р. Початки наук я одержав у ріднім домі під доглядом дуже доброго вітця, а в р. 1823 я вступив до варшавського ліцея разом із старшим братом Емілем, який у д. 20 падолиста 1830 був академічним гвардійцем, а по розвязаню академічної гвардії офіцером семого полку піхоти. По скінченню наук у ліцеї я вступив охотником до батерії гвардійської артилерії в вересні 1828 р. Я взяв участь у революції 29 падолиста 1830 р. і випертю Москалів із Варшави, був у битвах: 14 лютого під Добрем, 19 під Вавром, 23 і 25 під Гроховом, 31 марта під Великим Дембем, 10 цвітня під Іганем у погоні за російськими гвардіями, 21 мая під Тикоціном і Злоторією, по-

тім під Остроленкою, де мене оздоблено хрестом *Virtutis militari* і авансовано на підпоручника. По тій кровавій битві ми стягли ся під Варшаву для реорганізації. При кінці червня мою батарею вислано з корпусом призначеним до обсервування рухів неприятеля під Модлін, по чім через Вишоград ми сполучили ся під Болімовим із головною армією в марші під Варшаву.

„В обороні Варшави генерал Бем обняв коменду всеї артилерії, а д. 2. вересня віддав мені коменду редути ч. 54 по лівім боці Волі. Я зараз удав ся обняти свою коменду і зробити інспекцію стану укріплень, гармат та артилерістів.

Зі смутком побачив я, що стан оборони був як найгірший, редута насипана з землі в шестикутник навіть не була встелена фашинами та кошами, аби закрити гармати й канонїрів від ворожих куль, рови плиткі, палісади в них слабкі, вовчі ями недокінчені. З шістьох старих зелізних гармат один гранатник нежиточний, і кількадесять артилерістів — самих молодих рекрутів. Я зараз розпочав муштру, а особливо науку стріляння до ціли.

„Другого дня генерал Бем оглядаючи укріплення прийшов до тої редуту. Я здав йому рапорт про свою інспекцію.

Він відповів, що не лишаєть ся нічого, як тільки боронити ся по зможі, а в разі атаки він прийде на відсіч. Як би сего не можна було зробити, приготувити ся на те, аби магазин висадити в повітрі, аби амуніція не дістала ся ворогови. Другого дня досвіта канонери були при гарматах, а піхота зложена з двох компаній (коло 200 людей) стояла узброєна. Д. 6 рано, коли ледво почало дніти, виглядаючи крізь люнету я побачив кінних їздців від сторони села Влохи. Се були козаки, що звичайно заслоняють рухи московського війська. Я велів дати до них кілька вистрілів, аби розігнати їх і показати, що ми спостерегли їх. Коли розвиднило ся ліпше, я побачив лінію артилерії зложену з кількадесяти гармат, що йшла до нас. Я розпочав огонь підпомаганий із сусідніх шанців, але Москалі не дбаючи на се швидко підступили під мою редуту і почали убійчу пальбу. По кількох хвилях здемонтували одну гармату, вбили та поранили кільканацять канонерів, і наш огонь помалу слаб. Тим часом московська піхота обступила нас довкола. Обіцяної помочи не було видно, а наша піхота, що в часі канонади лежала під валами, аби по зможі заслонити ся від ворожих куль, на коменду своїх офіцерів устала і почала огонь на московську піхоту. Але ся що-раз численніша відповідала градами куль, кинула ся на редуту, почала вдирати ся на вали, виперла браму в заді редуту і з багнетами кинула ся на горстку наших. Тоді я бачучи, що редута страчена, почав відступати зі своїми канонерами до магазину, де при дверех, якими по сходах можна було зійти до складу пороху, стояв підофіцер канонер із запаленим льонтом, аби запалити штупіни підложені при дверех аж до пороху. Приступивши до него я велів приложити огонь. Він спустив льонт, і зараз бухнув огонь, почув ся гук і тріск, а потім не знаю вже як довго я лежав безтямний. Отямивши ся я почув пекучий біль на лиці та на опалених руках. Піднявши ся троха я почув, як тріскали гранати, і потім знов тиша. Наші так само як і Москалі попадали плазом на землю, аби уникнути обломків гранатів.

„Потім надійшов генерал, що командував атакою, велів забубнити „відбій“ і брати нас до неволі. Ранених покладено на вози і відвезено до Надаржина.

„Мушу туг заявити, що я не знав, який наслідок може мати вибух. Я не мав наміру висадити в воздух ані себе, ані своїх канонерів; я хотів тільки сповнити свій обовязок, спускаючи ся в решті на божу волю. Сей вибух, що правда, позбавив життя кількох наших, але більше ворогів, та про те заховав жите многим, що були би погинули від багнетів московських салдатів, опізнив атаку інших шанців, а тим самим улекшив оборону, бо неприятель думаючи, що й інші шанці підміновані, йшов боязко та обережно.

„По завойованю Варшави позволено нашим раненим офіцерам їхати до родин або приятелів лічити ся, бо за той

тиждень неволі, який ми прожили, не було ніякої лікарської помочи за для повного недостатку лікарів, а навіть фельчерів. Кілька неділь я провів у домі родителів, та вернувши до здоров'я я з молодшим братом Йосифом, офіцером першого полку Мазурів, що з корпусом генерала Ружицького перейшов був до Галичини, та затуживши без потреби вернув був до дому, перебрався крадькома над Вислу до Завихоста, а відси поїхав поштою до Ліска до чесного патріота гр. Ксаверія Красіцького, президента Комітету Народового. Я не застав його дома, але на щастє застав його сина Едмунда, могого любогого товариша з під оружя, бо служив у мойї батерії незабаром по дню 29 падолиста. Сей прийняв нас як найсердечнійше.

Перериваючи на сьому оповіданє Ордона скажу коротко, що він із Галичини виїхав із разу до Саксонії, а відси одержавши англійський паспорт, до Лондону, відтам до Единбурга в Шотляндії, де кілька літ займав ся даванєм лекцій французької та німецької мови. В р. 1848 він опустив Англію і подав ся до Берліна, аби взяти участь у польським повстаню. Але не доїхавши до Познанщини та запізнивши вибух повстаня, він мусів вертати до Гамбурга, де лишив свого брата Йосифа, що вмер там 1852 р. Сам він одержавши паспорт удав ся до Італії і взяв участь у війні сардинського короля з Австрією 1848—9 р., в якій займав рангу поручника артилерії і одержав два медалі. В р. 1855 узяву часть у т. зв. кримській війні, вступивши до турецької служби. Пізнійше поїхав до Франції, де якийсь час викладав язики з колеґії в Марні, в р. 1860 удав ся до Сіцилії в службу до Гарібальдія, а потім вступив знов до італійської армії, в якій служив до р. 1872 і з якої вийшов на пенсію в ранзі майора. Від тоді жив у Фльоренції до пізньої старости, поки майже зовсім осліпши й оглухши не зробив кінця своєму життю дня 15. січня 1886 р. Його тлінні останки наслідком його власного бажаня перевезено до Львова і похоронено на Личаківським кладовищі.

Коли була написана ся поемка Міцкевича, докладно не відомо. В усякім разі була написана в Дрезні 1832 р., і то досить значно перед кінцем того року, коли Немцевич у листі до князя Адама Чарториского з д. 20 жовтня 1832 р. мігуже написати, що читав Міцкевичеву „*Redutę Ordona*“. Не має точнійшої дати оповіданє Гната Домейка, який оповідав, що вийшовши до покою Міцкевича в Дрезні застав його при писаню сеї поеми, а скінчивши її Міцкевич ту-жє й відчитав йому її. Перший раз вона була видана при кінці другого тому збірки поезій Стефана Гарчиньского в Парижі в маю 1834 р., потім окремою відбиткою три рази передрукована в Парижі того самого року, а пізнійше входила в склад ріжних збірних видань поезій Міцкевича,

Обі балади, „Чати“ та „Втека“ належать до найдавніших поезій Міцкевича з його молодого віку, з побуту в Вільні та Ковні перед р. 1825. О скільки перша з них має радше новелістичний, ніж баладовий характер, представляючи сцену з подружнього життя недібраної пари о стільки друга являється майстерним зразком балади, обробленем тої самої теми, яку при кінці XVIII в. обробив німецький поет Август Біргер п. з. Lenore і яку потім більше або менше вірно наслідуючи його обробляли різні поети, в тім числі російський Жуковский, польський товариш Міцкевича Тома Зан і український Левко Боровиковський. Можна сказати без пересади, що оброблене Міцкевича що до літературної вартости та віддання тону людвої поезії перевищує всі інші оброблення сеї теми, не виключаючи й Біргерове, декуди дуже многословне та манероване.

Перекладаючи оба ті архитвори Міцкевичевої епічної Музи я старався передавати їх нашою мовою як найближше до оригіналу, задержуючи при тім розмір віршів і рими. Додам іще, що з усіх перекладаних тут поезій Міцкевича жадна доси не була перекладена на українську мову крім „Чат“, яких перекладу dokonав М. Старицький. Той переклад, хоч без сумніву талановитий, усе таки поводить ся з оригіналом далеко свобіднійше від мого і уложений троха відмінним розміром.

Писано дня 10—20 червня 1913.

Петербург.

І. ДОРОГА ДО РОСІЇ.

- Снігами в край що раз та раз дикийший
Летить кібітка, як в пустиню вітер,
І мої очі, як два соколи,
Кружать над непроглядним океаном.
5 Бє буря їх, до суші не достигнуть;
Під ними клекотить живло вороже;
Нїде спочити нї звинути крила;
У низ глядять і чують — там могила.

- Не стрітить око нї гори, нї міста,
10 Нї памяток людий, анї природи;
Земля така пуста, така безлюдна,
Немов сотворена учора сночи.
Про те нераз мамут встає тут з глини,
Занесений ще хвилями потопи,
15 І мовою чужою мужикови
Голосить, що той край давно создав ся;
В часах, коли ще Ной в потопі плавав,
Він торгував з азійськими краями.
Нераз і книжка, вкрадена в чужині
20 І взята силою з країн західніх,
Промовить, що земля та не безлюдна
Була вже матірю племен премногих
Та вал потопи йшов по тих рівнинах
І не лишав слідів свого ходу.
25 Народів орди вийшли з гнізд тутешніх
Слідів житя свого не лишивши.
І десь далеко на альпейській скелі
Свій слід лишили звідси гнані хвилі;
І далше ще на памятниках Риму
30 Голосять про розбійників тутешніх.

- Край білий, білий і пустий і рівний,
Як карта, що для писання готова.
Чи ме на ній писати палець божий
І добрих ужиє людей за букви?
- 35 Чи він напише тут святую правду,
Що рід людський в любові повинен жити,
І жертви, се трофеї сего світа?
Чи може Бога ворог віковічний
Прийде і в книзі тій мечем напише,
- 40 Що будь в кайданах людськості до віку,
І що трофеї людськості — кнути?

- Над білим тим степом шаліє вітер
І куряву заметі верне й гонить;
Та море снігу бєть ся, не чорніє,
- 45 Підняте вихром повстає із ложа,
І знов неначе нагло скаменіле
Паде огромне, одностайне, біле.
Часом зірветь ся ураган страшенний
Із бігуна і в леті невдержимий
- 50 Мете степом аж понад Чорне море,
По всій дорозі котить снігу хмари.
Не раз кібітку з кіньми засипає
Як самум тих кочовиків лібійських.
На скатерті снігів тих одностайній
- 55 Стирчать де-не-де мов чорняві стіни,
Стирчать мов береги якихсь островів —
Се північні бори, смереки та ялиці.

- Впадає буря в ліс. Той ліс побитий ледом,
Навислий конарами сніговими;
- 60 Там дерева старі, тверді немов граніт
Шаліне хуртовин видержують спокійно,
Верхи їх не повторять свисту бурі,
А з їх глибин луна до неї не говорить.
І вихор, вдерши ся до тихого бора,
- 65 По крилах ледових та пуху сніговім
Немов Наполеон без опору біжить,
Аж обезсилений упаде й глухне в пущі.

- Місцями в лісі вируб величезний:
З кори обдерті дерева у стосах
- 70 Стоять неначе стіни під дахами,
І криють людність і звуть ся домами.
Де-де тих стосів тисячі при купі
В великім полі, всі одної міри,
Як кутаси шапок; дим буха з коминів,
- 75 Як ладівниці блискають віконця;
Доми рядами ставлені по парі,

Там ширикутник, тут півкруг великий, —
І полк домів такий зоветь ся город.

- Людий стрічаю — у плечах широкі,
80 Широкі груди і карки товстючі,
Як північні ті звірі й дерева,
Здорові, сильні, так сказать — незломні.
Та в кожного лице, як їх країна
Пуста, отверта й дика рівнина;
85 З їх серць, як із підземних тих вульканів
Ще не пройшов огонь аж до лица,
І не горить в розогнених устах,
Не застива в чола понурих зморщках,
Як в лицах західніх людий і східніх,
90 Через котрі чергою лїт так много
Пройшло подій і заг, надій і жалів.
Людські тут очи, як міста в тім краю
Великі й чисті, і ніколи гамір
Душевний їх не ткне незвиклим рухом,
95 Ніколи не затьмить їх довгий жаль.
З далека глянеш — гарні і пречудні,
В нутро вийдеш — пусті вони й безлюдні.
Людий тих тіло, як та пряжа груба,
В якій душа гусільниця зимує,
100 Поки не виробить собі до лету груди,
І крил не випряде, не витче й не оздобить.
Та як свободи сонце заясніє,
Який мотиль пурхне з тієї ткани? —
Чи денний, що весело в сонці грає,
105 Чи нетля, те бруднеє поема ночі?

- Через пустиню тягнуть ся дороги.
Не промисл купців їх шляхи проторив,
Не витоптали караван копита;
Цар із столиці начеркнув їх пальцем.
110 Коли стрінув селище польське вбоге,
Або натрафив польських замків мури,
Село і замок зрівняно з землею
І цар дорогою засипав їх руїни.
Доріг тих в полі з під снігів не видно,
115 Та в пралісі добачує їх око:
Простіські й довгі тягнуть ся на північ,
Блищать в лісах як русла рік у скелях.

- Хто-ж їздить по дорогах тих? Тут чвалом
Валить кіннота снігом притрясена,
120 А відтам чорнії ряди піхоти,
За нею-ж вал возів, гармат, кібіток.
Се ті полки, що з царського указу

- Ідуть зі сходу, щоб гнобити північ,
А інші з півночи йдуть на Кавказ,
125 Ніхто не зна, куди й по що він ходить,
Тай не питає. Тут Могола бачиш
З лицем напухлим, скісними очима;
Там бідний хлоп з литовського села,
Блїдий, журливий хорий крок волочить.
130 Англійські стрільби тут блищать, там луки,
І змерзлу тетиву несуть Калмики.
Їх офіцери — сей в кариті Німець
Під нуту Шіллерових слів чутливих
Валить по плечах стрічених салдатів;
135 Там Француз свищучи такт марселези,
Серед філософічних мрій для кар'єри
Торгуєть ся з доставщиком Калмиків,
Як найдешевше військо прокормити.
Що виморять тих диких половину,
140 Пусте, за те загарбають пів каси;
І як те діло вийде шито-крито,
Міністер піднесе їх в висші кляси,
А цар дасть ордер за ощадність каси.

- Летить кібітка — разом всі форпости,
145 Гармат лявети, хорих амбулянси
На бік з дороги! Де вона явить ся,
Спихають навіть вождів екіпажі.
Летить кібітка — візника жандарм
Бе кулаком, візник салдатиків
150 Валить бичівном, все тіка з дороги,
А хто не втік, того звалить кібітка.
Хто їде в ній, куди? — ніхто й питає не сміє.
Жандарм там їде до столиці спішно,
Мабуть когось велїв приставить цар.
155 „Жандарм сей може їде з заграниці“ —
Говорить генерал. — „Хто зна, кого зловив.
Ану-ж король французський, швабський, саський
Чи пруський царської зазнав неласки,
І цар рішив в тюрму його замкнути?
160 А може з своїх важний хто проштрапивсь?
Хто зна, чи не Ермолова везуть?
Хто зна? Той вязень, хоч на околоті
Сидить, та як же дико, гордо глянув!
Велика знать особа! Тлум возів
165 За ним — мабуть се тиск його дворацтва;
А всі — чи бач, які в них очі смілі!
Хто-б думав, перші царські вельможі,
Чи генерали або шамбеляни.
Чи бач, а всі вони — малі хлопята!
170 Що се значить? Куди летить та згряя?

Якогось короля підозрені сини? "
Так між собою старші гомоніли,
Кібітка ж просто гонить до столиці.

II. ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ.

- Здалека видно вже, що тут столиця.
175 З обох боків великої дороги
Ряди палат. Тут щось немов каплиця
З вежею і хрестом, там мов копиці сіна
Статуї під соломою та снігом.
Тут за рядом стовпів в коринтським стилю
180 Домок з плоским дахом, для літа дача;
При нїм япанські, мандаринські кйоски,
Або з часів клясичних Катерини
Малповані клясичнії руїни.
Доми всіляких стилів і смаків,
185 Як звірі з різних закутків землі
Стоять у парканах залізних, наче
В клітках окремих. Ось зовсім незрима
Палата рідної архітектури,
Виплід їх голови, дитина їх натури.
- 190 Яка-ж чудова тих палат робота!
Стілько каміня на щовбах болота!
Щоб здвигнуть кесарів театр у Римі,
Не жалувано золота ріки;
В тім місці підлі прихвостні царів,
195 Щоб збудувать свої двори розкішні,
Пролляли море крові й сліз народніх.
Щоб камінь позвонить на тії обеліски,
Придумано десятки конспірацій,
Повбивано та згноєно невинних,
200 Пограблено й окрадено всі землі.
За кров Литви, за сльози Ураїни,
За польське золото заплачено всі ціни
За те, що мали Парижі, Лондини;
По модному пристроєно будівлі,
205 Шампанським змито паркети буфетів
І витопано танцем менуетів.
- Тепер тут пусто — двір зимує в місті;
Двірськії мухи, що за царським стервом
Скрізь тягнуть ся, теж в місто потягли.
210 Тепер в палатах тих лиш вітер грає,
Панове в місті, в місті й цар. До міста
Летить кібітка. Холод, снігу повно.

- Годинники дванацяту пробили,
А сонце вже хилило ся на захід.
- 215 Склепінє неба наляга широко,
На нїм нї хмарки, пусто й тихо, чисто,
Нї слїду барви, все блїде й прозоре,
Мов око путника, що вмер з морозу.
- Ось-ось і місто, а над ним у гору
- 220 Стирчать немов городи піднебесні,
Стовпи і стїни, ганки й ріжні мури,
Мов вавилонські висячі городи.
Се дим із двох сот сисячі коминів,
Що просто й густо вилїта стовпами.
- 225 Одні блищать, як мрамур карарійський,
А в інших мов рубіни іскри тлїють :
В горі верхи їх гнуть ся, аж зіллють ся,
Зівють ся в ганки, в луки заплетуть ся,
Малюють привиди дахів і стїн.
- 230 Немов те місто, що нараз повстане
На зеркалі Середземного моря,
Або явить ся над піском лїбійським
І вабить з далека мандрівців очи,
І все стоїть і все немов тікає.
- 235 Вже підняли ланцюх, відперли браму,
Трясуть, питають, пишуть — і впускають.

III. ПЕТЕРБУРГ.

- Давно колись, в часах Римлян і Греків
Люд будував міста при храмі бога,
В святих гаях, над жерелами Нїмф,
- 240 Або на горах ордам недоступних.
Так Рим збудовано, Атени й Спарту.
В часах германських біля замку графа,
Що захистом для всеї був долини,
Тулили ся хати до замкових валів,
- 245 Або за течією сплавних рік
Росли та багатїли з віку в вік.
Всі ті міста чи божество завигнуло,
Чи оборонець або ремесло.

- Який-же початок російської столиці?
- 250 Чого забагли тисячі Славян
Залїзти а крайній кут своїх держав
Недавно видертий у моря і в Чухни?
Земля тут хлїба нї плодів не родить,
Вітри приносять тільки сніг і слоти,

- 255 І небо тут або занадто зимне,
Або занадто гріє, острє й змінне,
Як примхи деспота. Не хтіли люди;
Се болотне гніздо цар уподобав,
І будувать велів не місто людям,
260 Але собі столицю, щоб отсим
Своєї волі силу показати.
- В сипкі піски й болотяні грязюки
Велів палів сто тисячів вігнати,
І тіл людських сто тисяч утоптати.
- 265 По тім на тих палях і тих тілах
Ґрунт заснувавши інші покоління
Впряг до тачок, возів та кораблів,
Спровадив ліс дерев і стіс каміня
З далеких берегів або з морських безодень.
- 270 Згадав Париж — як стій бульвар париський
Велів покласти. Бачив Амстердам,
Як стій і пристань збудував і там.
Чув, що великі десь палати в Римі —
Давай палати! Що венецьке місто
- 275 Пів на землі, а половина в морі
Лежить, як гарна, чарівна Сирена —
Взнав цар і зараз у своєму місті
Каналами порізав багновище,
Позвішував мости й пустив гондолі.
- 280 Так має Рим, Венецію й Париж —
Крім їх краси і блиску й мореплавства.
Між будівничими живе переказ,
Що Рим побудували людські руки,
Венецію-ж самі боги здвигнули;
- 285 Хто бачив Петербург, той скаже може:
Здвигнуть його могли хіба чорти.

- Всі вулиці побігли до ріки,
Широкі, довгі, як яруги в горах.
Доми великі з каменя та з цегли,
- 290 Мармур на глині, глина на мармурах;
А всі однакі і дахи і стіни,
Як корпус війська у нових мундурах.
На брамах безліч написів, таблиць;
По ріжних письмах і по ріжних мовах
- 295 Зір і слух блудить, як у Вавилоні.
Ось напис: „Здесь Мегмет, кіргіський хан,
Сенатор, завідатель польських справ,
Шеф департамента“. Знов напис: „Жоко,
Вчить по французьки з париським акцентом,
- 300 Надворний кухар, водочний поборець,

- Бас у орхестрі, надто шкiл дозорець“.
Знов напис: „Здесь живйот Пячере Джоко,
Робив для царських фрейлiн сальцесони,
Тепер держить для девiц панцiони“.
305 Знов напис: „Обитаєт пастор Дiнер,
Кавалер царських ордерiв премногих.
На казанях людий навчає вбогих,
Що цар, се папст iз божого велiня,
Пан самовладний вiри i сумлiня.
310 Взиває землякiв всiх кальвiнiстiв,
Соцiнiянiв i анабаптiстiв,
Щоб, як велить iм iмператор руський
I його вiрний спiльник король пруський,
Принявши нову вiру й нову совiсть,
315 Усi зiйшли ся в однiм спiльнiм зборi“.
Тут напис: „Дамські стрi“, далi: „Нути“,
Там роблять „дiтські забавки“, там „кнути“.

- По вулицях карити та лядари,
Хоч величезнi i що духу гонять,
320 На лижвах блиснуть, щезнуть так без звука,
Як в панорамi чародiйськi мари.
На англiйськiм кочi вiзник кацап:
Кожух його обсипав иней бiлий,
Обсипав бороду i вуси й брови;
325 Вiн ляска батогом, а передом на конях
Мчать хлопчики в коротких кожухах,
Свистять пискливо, юрби розганяють.
Перед тим кочем саночок громада
Розбiгла ся, як бiлих уток стадо
330 Перед судом. Тут люди всi бiжать,
Мороз iх гонить, жаден не стає,
Не гляне, не говорить, очи жмурить.
Поблiд, тре руки i зубами дзвонить;
I в кожного з уст видихана пара
335 Виходить простим, довгим, сiрим стовпом.
Глядиш на сю юрбу, що димом буха,
То думаєш: се комини рухомi.

- З обох бокiв мiської суголоки
Поважно сунуть два ряди великi,
340 Мов двi процесiї в обхiд церковний,
Або надбережнi леди рiки прудкої.
Куди-ж так звiльна тягне ся орда,
Нечула на мороз, як бобрiв череда?
Прохiд тепер у сю годину в модi.
345 Мороз i вiтер — та про те байдуже,
Адже-ж сюди пройде ся пiшо цар,
Цариця i всi охмiстринi з нею.

- Ідуть чиновники, маршалки, дами
У рівних відступах: один, два, три, чотири,
350 Як карти кидані з руки грача:
Король, ас, дама, хлопець чи десятка,
Вино чи черва, чорні чи червоні,
Падуть на сей або на той бік рівно
На тротуари вулиці шумної
355 Та на містки з блискучого граніту,
Вперед ідуть чиновники надворні:
Сей в теплім футрі та на пів відкритім,
Щоб бачили його хрести чотири;
Хоч змерзне, то покаже всім ордери.
360 Він гордим поглядом шукає собі рівних,
І грубий суне вільним ходом жука.
За ним гвардійці, модні головуси,
Тонкі і прості як подвижні тики,
В пів тіла туго звязані як оси.
365 Далі чиновники з карком похилим
Глядять з під лоба, кому поклонить ся,
Кого штовхнуть, від кого сторонить ся.
А кождий з них гнучкий, зігнутий в двоє,
Тіснять ся і повзуть як скорпіони.
370 По середині дами, пестрі наче рій
Метеликів плащі та капелюші!
Блискоче кожда з них париським строєм,
Мигтять ніжки у футряних ботінках;
Їх лица білі то мов рак червоні.
375 Се Салямандри півночи: пють вітер,
Слотою дишуть, тиють від морозу.

- В тім двір відїздить. Стали всі рядами.
Вози підбігли, мов великі човни
Посеред пливаків у купелі глибокій.
380 Вже перші сіли в повози і зєзли,
За ними розбрили ся піхотинці.
З них не один сухітним кашлем бухне,
Та про те мовить: „Отсе гарний прохід!
Царя побачив, перел генералом
385 Вклонив ся низько, з пажем побалакав.“

- В тій сутолоці йде людий громадка
Від всіх відмінна лицами й одїнем;
Ледви котрий з них зиркне на прохожих,
Та місту придивляють ся в задумі.
390 По фундаментах, стїнах та вершках,
По тих зелїзах і по тих гранїтах
Чіпляють очи, мов би трїбували,
Чи міцно всаджена там кожда цегла;

Потім в розпуці руки їх звисають,
395 Мов з думки: сего людям не звалити!

Подумали — пішли З їх одинацяти
Остав один і засміяв ся злобно,
Стиснув куляк, підняв і вдарив люто
О камінь, мов грозив усе му місту.
400 Потім на груди заложивши руки,
Стояв задуманий і в царський двір
Уткнув обі зінки як два ножі.
Був він тоді подібний до Самсона,
Що взятий зрадою, закутий в пута
405 Так думав під стовпами Філістинів.
На гордее чоло його недвижне
Враз тінь упала, як сукно на труну.
Бліде лице став сумерк покривати,
Мов вечір, що вже з неба в низ, спускав ся,
410 Його лице на сам перед вкривав,
Щоб відтам дальше морок свій розкинуть.

По правім боці вулиці пустої
Явив ся другий чоловік — не путник,
А бачилось, столиці давній житель,
415 Бо роздаючи людям милостині
Звав кожного з тих бідних по імя.
Сих про жінок питав, тих про дітий.
Відправивши усіх опер ся о граніт
На набережній і водив очима
420 По стінах будівель і по шпильях двора,
Але на путника ні раз не кинув оком,
А зір спускав, коли йшов поуз нього
Бідняк, каліка чи салдат жебручий.
Підняв до неба руки й думав довго,
425 В лиці мав вираз розпачі гіркої.
Глядів як ангел, що з небесним хлібом
Зійде в чистилище між грішні душі,
І бачить там цілі народи в муках,
І чує, як терплять, терпіти муть віки,
430 І знає на перед, як ще далеко
До їх спасеня та до їх свободи.
Опертий над каналом він заплакав,
Гіркі ті сльози капали на сніг,
Та Бог збере їх всі та почислить,
435 Віддасть за кожду море осолоди.

Було вже пізно, лиш ті два стояли,
Оба самітні, і хоч одалік,
Нарешті вбачили один другого,
Вдивлялись довго обопільно в себе.

- 440 Той, що на право був, зблизив ся перший.
„Мій брате — мовив, — бачу, ти тут сам,
Один сумний, на певно із чужини.
Коли потрібен в чім, мов ради Бога!
Я християнин із польського народу
445 І здоровлю тебе знаком хреста й погоні“.

- Та путник надто вглублений в задумі
Хитнув лиш головою й віддалив ся.
На другий день, коли думки у нього
Помалу прояснять ся й верне память,
450 Він певно пожаліє того троха.
Коли зустріне того чоловіка,
То певно розпізнає й заговорить.
Хоч не пригадає його обличчя.
Та в голосі його й в словах було щось
455 Знайоме й близьке путника душі —
Може коли йому щось снило ся про нього.
-

IV. ПАМ'ЯТНИК ПЕТРА ВЕЛИКОГО.

- Два юнаки під вечір на дожджі
Стояли під одним плащем рука в руці;
Один той путник з заходу прихожий,
460 Незнана жертва царського насилля;
Другий поет російського народу,
По всьому сівері піснями славний.
Пізнали ся недавно, але близько,
Лиш кілька днів — і стали ся друзями.
465 Їх душі висші понад світські звади,
Як дві споріднені альпейські скелі;
Хоч їх гірська ріка на віки розірвала,
Як вчують шум розлучниць своєї,
То хилять к' собі піднебні вершини.
- 470 Щось думав путник про Петра статую,
А бард російський стиха так промовив:
„Ось першому з царів, що сотворив се чудо,
Друга цариця пам'ятник здвинула.
Вже цар відлитий в велитня подобі
475 Сів на хребті бронзового коня
І ждав на місце, де-б з конем тим стати.
Але не міг Петро стоять на власнім ґрунті,
За мало в вітчині було йому простору.
По ґрунт для нього вислано за море,
480 Щоб вирвати з фінляндських берегів
Горб гранітовий. Сей на пані слово
Пливе по морі, сунеть ся землею,

І в місті горілиць паде перед царицю.
Вже горб готов, летить цар з міді литий,
485 Цар кнутовладний в позі Римлянина,
Кінь вскакує на гранітову скелю,
Стає на обриві і знявсь на задні ноги.“

Не в тій поставі сяє в давнім Римі
Любимець люду, кесар Марк Аврелій,
490 Що тим ім'я своє від разу вславив,
Що шпигів та доносчиків відправив;
А погромивши дерунів домашніх,
Над берегами Рену та Пактоля
Ватаги варварських наїздників розбивши,
495 Вертав до сумирного Капітоля.
Чоло погідне, гарне, благородне,
На ній блиск думки про добро народне;
Рука піднесена, немов довкола
Благословить підданих мілїони,
500 Другою ж вільно поводи коневі
Держить, мов розгони його гамує.
Відгадуєш, що люду множество
Його стрічало з окриками: „Кесар!
Отець наш кесар із війни вертає“.
505 А кесар звільна вїхав у той натовп,
Всіх оглядав батьківськими очима.
Кінь їжить гриву, порскає ніздрями,
Мов знає, що везе всім милую особу,
Везе опікуна тих мілїонів,
510 Сам здержує жар живости своєї.
Усякий може приступить і батька
Побачить з близька. Кінь ступає рівно,
Мов певним шляхом у безсмертну славу.

Цар Петр коневі попустив вудила,
515 Знак, що летів тратуючи на шляху,
І з разу вскочив аж на сам шпиль скелі.
Шалений кінь підняв копита в гору,
Ось-ось упаде й розібеться в штуки.
Вже вік стоїть і скаче, та не впаде,
520 Мов водопад із кам'яної скелі
Морозом сціплений над край безодні звисне;
Та скоро сонце свободи заблїсне
І вітер західній огріє всі ті панства
Що станеться з каскадою тиранства?

V. ПЕРЕГЛЯД ВІЙСЬКА.

- 525 Ось величезна площа! Всяко звуть
її. Одні говорять, що се псарня :
Тут цар вправляє пси, поки їх пустить
На лови. Інші звуть її чемнійше
Уборною : тут цар свої убори
- 530 Примірює, трібує, поки вбраний
В мечі, карабіни, списи й гармати,
Піде від владарів поклони відбирати.
Красуня, що збираєть ся на баль двірський,
Не стілько часу перед зеркалом
- 535 Проводить і не стілько жестів та гримасів
Показує, як цар що дня на своїй
Тій площі. Інші бачуть саранчарню
В тій площі, мовлять, що тут цар годує
Насіння хмар тих сарани страшної,
- 540 Що випасена вилетить колись
І землю всю покриє та спустошить.
Дехто зве площу точилом хірурга,
Бо тут цар раз-в-раз лянцети шліфує.
Поки простягши руку з Петербурга,
- 545 Втне так, що вся Європа се почує.
Та поки збагнеш, як глибока рана,
Наложиш плястер проти крові втрати,
Цар перетне пульс шаха і султана,
І кров ізпустить із серця Сармати.
- 550 Зви як хто хоче, в урядовій мові
Ся площа зветь ся : ревії військові.
- Десята — ранок — вже ревії час.
Тиск люду тихий площу окружає,
Мов чорний беріг озеро те біле.
- 555 Юрба тіснить ся, звільна пре в перед.
По площі, як над плесом риболови,
Літають звинні Донці і драгони,
Передніх в голови тильцями пік стусують,
Найблизших плечі й вид нагайками карбують.
- 560 Хто виліз на перед як жаба із багна,
В зад тімя подає і карк в юрбу втискає.
З далека чути грім глухий та мірний,
Як коване клевців чи лусканє цїпів ;
Се бубни, голосні пр відники полків.
- 565 На гук їх тягнуть ся ряди подовж степів.
Їх много, ріжні всі, але в однім убраню,
Зелені, та в снігах чорніють ся з далека :
Колюмна кожда мов ріка та надпливає,
І в площі мов у озері втопає.

- 570 Тут, Музо, дай мені уста Гомерів сотні,
І в кожді вправ по сотні язиків,
І пера дай усіх бухгалтерів,
Щоб міг назвать я всіх полковників,
Офіцирів і підофіцирів
575 І почислити рядових героїв.
Та ті герої так собі подібні,
Одноманітні, муж при боці мужа,
Як коний ряд, що хрупають при яслах,
Або колосе звязане у сніп,
580 Як нивка конопель зелених в полі,
Як вірші книги, як скиби загонів,
Як петербурських розмови сальонів.

- Лиш те завважив я, що з Москалів одні
Від інших висші на пять, на шість цалів,
585 Мосяжні букви мали на шапках,
Мов лисинки малі — се гренадери;
Було три ровти їх, самих вусатих.
За ними низших здвиг стояв великий,
Мов огірки під листем на грядках.
590 Щоб розпізнать полки тих піхотинців,
Потрібний бистрий зір природознавця,
Що розріжняє викопані з глини
І назива родами дощівниці.
- Ось загриміли труби — се кіннота!
595 Полки розличні, уланів, гузарів,
Драгонів; в них шапки, кираси, колпаки;
Хто-б думав, що якийсь тут капелюшник
Товарів своїх пестрий ряд розставив.
Нарешті вїхав полк; мужі як дуби,
600 Окуті в мідь, як самоварів ряд,
Під ними кінські морди як гаки.
Полки в так різних зброях і убранях
Найліпше тут по конях розріжнати.
Нова се тактика: що полк — однакі коні:
605 Се згідне також з руським обичаєм.

- Писав ще Жоміні, великий генерал,
Що кінь, не чоловік — найперша річ в кінноті;
Про се давно вже знали Росіяни,
Бо в них за доброго гвардійського коня
610 Купити можеш добрих трьох салдатів.
Для офіцирських коний ціни штири:
За доброго коня дай музиканта,
Комедіянта або писаря,
А в дорогий час навіть кухаря.
615 Казенні клячі, зіжджені, худії,

Ті теж, що ними лязарети возять,
Коли грачі з грі ставлять їх на карту,
Числять усе : дві жінки — одну клячу.

- Вернімо до полків. На перед в'їхав карий,
620 За ним знов карий англїзований,¹⁾
А далі два гніді, буланій пятий,
Гнідий знов семий, осьмий мишоватий,
Девятий на великих конях, а десятий
На меренах; знов карий без хвостів.
625 Дванацятий мав самі лисі коні,
В остатньому були самі вороні.
Гармат заїхало всіх сорок вісім,
А ящиків більш як у двоє того,
Всіх двісті штук, по верха судячи;
630 Бо щоб у хвилі добре почислити
В тій масі коний, в натовпі людий,
На се потрібний зір Наполеона
Або російського достявщика набоїв;
Сей не зважаючи ні коний ні людий,
635 На ящики лиш глипне, зараз злічить,
Скільки в котрому він украв набоїв.

- Вже площу вкрили мундури зелені,
Як трави, що луку весною криють;
Де-де лиш ящик з поміж них стирчить
640 Подібний до болотяного птаха,
Або зеленковатої блощиці;
При нїм гармата зі своїм ляветом
Чяпить мов чорний той павук лабатий.
Павук той кожний має штири ноги
645 Передні, штири задні; перші звуть ся
Каноніери, другі бомбардири.
Коли павук сидить на шляху тихо,
То кожда з ніг тих десь собі гуляє,
Немов від тулуба зовсім окрема,
650 А тулуб сам собі в повітрі висить.
Та скоро тиха, сонна та гармата
Прокинеть ся розбуджена наказом,
Як тарантул, котрому в ніс дмухнути,
Стяга лапки, коліна підхиляє.
655 Надуєть ся і виприсне отруту, —
Так і при ній передні каноніри
З разу при горлі довго, швидко вють ся,
Як муха, що арсеніку скоштує,
Усівши чорний пищик довго мисє;
660 По тім ніжки передні в зад відверне,

¹⁾ Всі коні з задерними хвостами.

А задніми вертить, задом киває;
Нарешті всі ніжки в боки розкине,
Затреплеться і здохне від отрути.

- Полки стоять. Глянь, їде, їде цар!
665 При нїм старі на конях адмірали,
Тиск ад'ютантів, далі генерали
З боків і з заду, а сам цар з переду.
Весь збір на диво пестрий, цятканистий,
Як арлекіни. Повно там стрічок,
670 Ключів, номерів, мініатюр, пряжок.
Сей пояс має жовтий, інший синій,
На кождім звїзд, кілець і хрестиків
З переду й заду більш як гузиків.
Всі світять ся, але не власним світлом;
675 Проміне їде на них з очий царя.
Тут кождий генерал, се ясний червяхок,
Що гарно світить ся в часі купальських ночий;
Та скоро ласки царської весна пройде,
Ті хробачки теряють свої блиски;
680 Жиють, в чужину утекти не сміють,
І вік кінчать безвісно у болоті.

- Усякий генерал їде до бою сміло;
Коли його там трафить куля, має
Чуте, що цар йому ласкаво усміхнеться.
685 Коли-ж цар стрілить неласкавим оком,
То генерал відразу блідне, слабне,
А инколи на місці й умирає.

- Серед дворян бувають статочнійші,
Великі душі, та гнів царський чують;
690 Не ріжуть ся від нього, не хорують,
Лиш їдуть у село, в свої палати
І відтам пишуть: сей до шамбеляна,
Той до метреси, до двірської дами,
Ліберальнійші навіть до фірмана.
695 І знов помалу до двора вертають.
Так з хати пса вікном кинь, то він здохне;
Кіт мавкне тільки і стає на ноги
І в хату знов вернуть шука дороги,
Якоюсь дїркою знов влізе з тиха;
700 Так стоїк, поки в службу верне тріумфально,
В селі балакає тихенько-ліберально.

- Цар мав зелений мундур з ковніром
З самого золота. Цар мундура
Нїколи не зкида; військовий мундур,
705 Се царська шкіра; цар росте, жиє

- Й гниє салдатом. Ледво царський син
З колиски вийде, зараз той паничик
Для трону вроджений мундурик дістає
Козацький чи гусарський, а замість
710 Забавок дїтських шабельку та бичик.
Читаючи склади шабелькою махає,
І нею в книжці букви зазначає;
Коли його вчать танців гувернери,
Він бичиком такт танців вибиває.
715 Як доросте, то вся його забава
Салдатів до своїх кімнат збирати,
Командувати ними в ліво, в право,
Вправляти полк у муштру й в батоги.
Так кожний цар до трону готував ся,
720 Тож хвалить і боїть ся їх Европа.

- По правді кажуть Поляки з Красіцким:
„Małgu przegadał, ale głupi robił“.
Петра Великого нехай святить ся память!
Він перший царопедію таку создав,
725 Царям дорогу до всевладства показав.
Побачивши в Європі мудру людність,
Сказав: „Росію зевропеїзую,
Обріжу одяги і бороди обголю.“
Сказав і тут боярам та князям
730 Поврізувано поли, як шпалери
В саду французькім. Дав указ, і зараз
У мужиків та купців бороди
В низ полетіли, як від граду листе.
Петро впровадив бубни і багнети,
735 Поставив тюрми, устроїв кадети,
Дам танцювать заставив менуети,
І ввів їх силою в товариство муштин.
Він на границях поставляв сторожу,
Позамаикав пристані ланцюхами,
740 Создав сенат, шпїонів і вельмож,
Горілки відкуп, ранги і паспорти,
Вмив мужика, прибрав і обголив,
Узброїв і кишені нарублив,
І з дивом крикнула уся Европа:
745 „Петро уцівілізував Росію!“

- Його наступникам лишило ся хіба
Брехнями кабінети засипати,
На поміч деспотам багнети посилати,
Устроювать пожежі й різанини,
750 Держави довколичні грабувати,
Підданих окрадагь, а чужинцям платити,

Щоб оплески здобуть у Німців та Французів
І славу сильного та мудрого правління.

Французи, Німці, зачекайте троха!

- 755 Бо як в ушах вам залящать укази,
А град кнутів сипне ся вам на вязи,
Освітять вас пожежі ваших міст,
Тоді урветь ся ваше славослове.
Коли велить вам цар хвалить і обожати
760 Сибір, кібітки, казмати й кнути,
То будете царя піснями забавляти
Зовсім на інші як сьогодні нути.

- Пан Шатобріян, речник і поет,
Був у Єрусалимі, на Голгофі
765 Сидів нераз і вихваляв Христа
В державі Магомета, дуже гарно
Про мучеників також говорив.
Та як ізроблено його міністром
І в королівську він попав дружину.
770 Страх полюбив царя він Александра.
Хвалить його в газетах і з трибуни
Вінчає, мучеників позабувши,
І велича царя, що мучить Польщу.

- Скромнійші Німці, бо зовсім не дбають
775 Про міністерства й приязнь королів;
Досить, коли Москаль пришле їм ордер
Або почесний титул конзулів,
Або професора, що сином був шевця,
Йменує шляхтичем, російським дворянином.
780 Він весь день пишно ходить по spacerах,
Або при пиві засіда в ордерах,
А вечір пише славлячи царя,
Скільки настрачать липські книгодруки.

- Цар як у круглях куля між стовпці
Влетів, спитав: „Здорово, молодці?“
785 „Здрастуй, цар батюшка!“ ревнуло збірне тіло,
Неначе сто медведів заревіло.
Дав розказ, розказ вискочив крізь зуби,
Впав як опука в губу коменданта,
А потім з рота летячи до рота
790 Аж на остатнього упав сержанта.
І наче камінь, що з гори зірветь ся.
Що раз то швидше й швидше в низ несеть ся,
Аж у глибоку скотить ся долину
І там стократним ехом відібеть ся, —

795 Зойкнули зброї, брязнули шаблюки,
Змішало ся все в гомоні одним.

Вам полишаю се співать, Французи !
Ви прибули з Парижа до Москви
На ті руїни, що самі зробили,
800 По свіжих трупах вашого народа,
Щоб оспівати царську корону,
Славити мудрість та ласку правління,
Як не славив ніхто ще з Москалів.
Ви вроджені хвалителі бенкетів,
805 Різні, заборів, рабства й завойовань.
Для вас народність — забобон пустий.
Вам тільки будь співцями та хвальцями
Тих царських військових ревій.

Хто бачив на лінійнім кораблі
810 Котел великий, де варить ся каша ?
Бурлить, а в воду кілька пар матрозів
Від разу сипле круп зо штири бочки,
По тім весел десяток у кітлі мішає.
Хто зна французьку соймову палату,
810 Більшу й сто раз шумнійшу від кітла,
Коли комісія проект у ню внесла,
І вже надходить черга на дебату ?
Европа з давна гноблена й голодна
Вся думає, що там варять свободу.
815 Лібералізм із уст як з помпи буха.
Про віру хтось на початку згадав, —
Палата бурить ся, шумить, не слуха...
Хтось вільність пригадав, — в кітлі не закипіло...
Хтось нагадав про королівські пляни,
820 Про гноблених людей, царів і деспотізм,
Палата знуджена кричить : „A l'ordre ! A l'ordre !“

Аж тут міністер скарбу як з дрюком
Вбігає з бюджетовим рефератом,
І почина мішати в промові цифри
825 Процентів, мит, оплат і реманентів ;
Палата прискає, шумить, кипить, гуде,
І шумовини аж під небо пре.
Народи тішать ся, боять ся кабінети,
Аж всі нарешті дізнають ся з разу,
830 Що шум увесь був лиш про брак монети.

Хто бачив кашоварний той котел,
Або той парлямент, той легко зрозуміє,
Який там шум повстав серед полків,
Коли царів наказ у них влетів.

- 835 Враз тристя бубнів затарабанило,
Як лід Неви, коли на штуки присне.
Піхота роздала ся в довгі лави;
Колюмни сунуть одні за другими,
У кождїй комендант і тамбор на чолї.
840 Як сонце цар стояв, полки-ж довкола
Немов планети котять ся і кружать.
Втім цар кивнув, і зграя ад'ютантів
Мов з клітки воробці або хорти зі свори
Метнули ся в той круг з шаленим криком,
845 І в слід за тим підняв ся ще страшнійший
Крик генералів, майорів, сержантів,
Гук тарабанів, пискіт музикантів.
Нараз піхота як з якоря линва
Розвинена з точила простягла ся шнуром.
850 Кіннота в рух, полки зближають ся,
Зливають ся, стають суцільним муром.

- Які були там дальші обороти,
Як бистра, непоборная кіннота
Летїла слїпо на карки піхоти,
855 Мов стадо псів роз'ярене трубою
На звязаного сиплеть ся медведя,
Якому ланцюхом завязано пашеку;
Як та піхота скупчилась, стїснилась,
Наставила оружє, як їж кільці,
860 Почувши. що над ним гарчить собака;
Як врештї всі їздці в остатнїм скоці
Мов шарпнені уздою лет спинили;
Як в зад і в перед тягано гармати,
Як лаяно по руськи й по французьки,
865 Тих арестовано, сих в морди бито,
Як мерзли там і з коний ізпадали,
І як царю по тім гратулювали, —
Занадто се важка для мене тема.
Коли-б здолїв її, списав би море слів,
870 Та Муза тут, як бомба серед лету
Спадає й гасне в немочи хвилевій.
При головному штурмі тих маневрів,
Як той Гомер при боротьбі богів,
Я, чувть ся, готов би задрімати.
875 Вже військом перероблено всі рухи,
Про які цар лиш чув або читав;
Серед видців вже гомін утихав;
Уже й сукмани, делїї, кожухи,
Що в коло площі густо скрізь чорніли,
880 Кожде в свій бік помалу розбрили ся.
Всі вже померзли, всім вже нудно стало,

- В палаті царській вже сніданє ждало.
Всі послаи заграничних королів,
Що не вважаючи на студінь і нудоту
885 Для ласки царської не сміють пропустити
Перегляду, і все кричать: „Чудесно! Славно!“
Вже повторили може сотий раз
З новим завзятем давні компліменти,
Що цар як тактик в плянах незглубимий,
890 Вождів в услужі має знаменитих,
А хто не бачив, той не ням би віри,
Які хоробрі й вірні всі жовніри.
Розмова асисти кінчилась, як звичайно,
Кепкованєм з дурниць Наполеона.
895 Вже кождий на годинник поглядав
Лякаючи ся дальшої паради,
Бо всім мороз тріскучий дошкуляв,
Нуда вялила, голод ослабляв.

- Та цар іще стояв і видавав коменди,
600 Полки свої булані, сиві, карі
По двацять раз пускає і спиняє,
Піхоту раз стіною видовжає,
То знов у квадратовий стрій втискає.
Оттак і грач старий, хоч партнера не має,
905 Мішає і збира і знов мішає карти,
І хоч самого вже лишило товариство,
Він картами і сам себе забавить.

- Вкінці цар знудив ся, коня нараз звернув,
І щез у сutoлоці генералів.
910 Стояло військо так, як цар його покинув,
І довго з місця рушить ся не сміло.
Вкінці ревнули труби й барабани,
І двісті тих колюмн кінних і піших
Знялись і в гирлах вулиць потонули.
915 Які ж відмінені, ні троха не подібні
До бистрих тих гірських потоків, що
Зі скель валять мутні хвилі з ревом,
Аж в ясне лоно озера віллють ся,
Там відпінуть, свої очистять води,
920 А по тім легко у нові проходи
Блискучі котять, смарагдові хвилі!
Полки вийшли тут чисті, свіжі, білі,
А вийшли стомлені, облиті потом,
З розтопленого снігу почорнілі,
925 Обризькані толоченим болотом.

Всі відійшли, актори і видці.
На площі самотній, пустій зістало

- Лиш двацять трупів; сей у білім весь,
То був іздець: тамтого не вгадаєш,
930 Яке убранє, так у сніг забитий,
Стратований копитами кінськими.
Ті змерзли стоячи на фронті як стовпи,
Поставлені метою для полків;
Сей збивши ся в піхотному ряді
935 Дістав в лоб кольбою і впав між трупи.
Беруть їх із землі поліціянти,
Несуть ховать мертвих і недобитих.
Один поломані мав ребра, другий
Гарматним колесом роздавлений на впів —
940 Кишки кроваві з черева полізли;
Три рази страшно крикнув з під гармати.
Та майор відгукнув: „Мовчи, цар чує!“
Салдат так звик до послуху старшим,
Що зуби закусив; його ледви живого
945 Плащем прикрито, бо коли цар часом
У ранці бачить так страшенну рану
І натще глипне на кроваве мясо,
То двораки в нім чують кепський гумор:
Не свій, сердитий він у двір вертає,
950 Там жде його заставлене сніданє,
Та він в той день не може їсти мяса.

- Остатній ранений усіх зачудував:
Грозили, били, але все надармо,
Він не послухав навіть генерала,
955 Кричав, стогнав і проклинав царя.
Незвиклим криком зваблена юрба
Над мучеником царської паради
Шептала з тиха: „Наказ коменданта
Він віз кудись, в тім кінь ізноровив ся
960 І став як вритий; тут швадрон їзди
Наскочив з заду; звалено коня,
Зіпхнуто вояка, і понад ним
Кіннота мов рікою поплила.“
Та коні гуманнійші від людей:
965 Всі перескакували через нього,
Один лише попав його копитом,
Зломав рамя: кість тріснула на двоє,
Продерла мундур і стирчала вістрєм
З зеленого сукна страшенно біла.
- 970 Лице салдата зблідло як та кість,
Та сил не стратив; другою рукою
Водив то в небо, то в видців громаду,
Немов благов чогось і в своїм болю
Давав їм глосно якісь поради.

- 975 Які — ніхто не знав, ніхто не скаже.
Невільні слухачі помалу розійшли ся,
На питання нерадо відмовляли,
Що ранений не говорив по руськи,
Лиш тільки зрозуміти було можна:
980 „Цар“, „до царя“ — щось мовив про царя.
Говорено, що стоптаний салдат
Був молодий рекрут, Литвин із роду,
Син графа чи вельможного князя.
Із шкіл на силу відданий в рекрути,
985 Мав коменданта, що ненавидів
Ляхів; сей дав йому навмисно дикого
Коня, мовляв: „Хай зломить карк Ляшуга!“

- Хто був, не знати, і по тій події
Його вже назви не назвав ніхто.
990 Ах, прийде час, що тої назви, царю,
Чорти шукати-муть в твоїм сумліню.
Чорт витягне її з поміж тих тисяч,
Які згноїв ти в рудниках підземних,
Під коні кинув на затрату вічну.

995 У завтрі одалік за площею почули
Вите собаки — в снігу щось чорніло.
Прибігли люди, викопали трупа;
Він по параді тут лишив ся на ніч.
Се був на пів мужик, на пів салдат,
1000 Острижений, та довга борода,
Мав шапку футряну і плащ військовий, —
На певно офіцерським був слугою.
Сидів він на великій шубі свого пана,
Тут лишений, щоб ждав на дальший наказ,
1005 Тут і замерз і сніг його присипав;
Тут вірний пес знайшов його й завив.
Замерз, а в теплу шубу не вгорнув ся!
Одну зіницю сніг йому засипав,
Та друге око навіть і по смерті
1010 Не зажмурилось, звернене на площу,
З якої дожидало свого пана.
Пан велів сісти, і слуга сидів;
Велів не встати з місця — він не встав,
І не повстане, аж на страшнім суді.
1015 І доси вірний пану, хоч без духа,
Рука держала й доси панську шубу,
Пильнуючи, щоб хто її не вкрав;
Другу хотів за пазухою гріти,
Та не влазили вже замерзлі пальці.
1020 А пан і доси не згадав про нього;
Чи мало дбалий, чи лиш обережний?

- Був догад, що се офіцер приїзжий,
Який прибув недавно до столиці,
І на параді йшов не з обов'язку,
1025 А щоб там показати новії еполети.
З паради може на обід пішов,
Коли йому моргнула куртізана,
А може до товариша грача зайшов,
І там за картами про денщика забув,
1030 А потім шуби і слуги відрік ся,
Щоб не признати, що мав з собою шубу,
Не міг морозу видержати, як інші,
Як цар видержував сам особисто, —
Бо ще-б сказали: „Іздить неформально
1035 На огляд з шубою, і мислить ліберально.“

- О бідний хлопе, смерть твоя геройська, —
Для пса заслуга, гріх для чоловіка.
Яка за неї вдяка? Пан згадає:
„Він був до смерти вірний як собака.“
1040 О бідний хлопе, чом же з мого ока
Слеза пливе і серце в мене б'ється
При думці про твій вчинок? Жаль мені
Тебе, нещасний Славянине! Бідний
Народе, жаль мені твоєї долі...
1045 Один лиш знаєш героїзм — неволі.

VI. ОЛЕШКЕВИЧ.

(День перед петербурською повінню 1824 р.)

- Коли мороз як найтугійше пражив.
Враз небо зсиніло і плямами чорніє,
Подібне до лиця замерзлого в снігу,
Коли його тепло у хаті розігріє,
1050 І він тепла набравши, не жити,
Не дише, лиш воняє сопухом гниття.
Повіяв теплий вітер. Ті димівії стовпи,
Що мов величній ліс над містом бовваніли,
Розповзли ся по небі туманами,
1055 І з димовим дощем на землю впали.
Сей дим спливав по вулицях річками,
Мішаючи ся з парою вохкою;
Топив ся сніг і поки звечеріло,
Залив всі вулиці рікою болотною.
1060 Санки, кочі й лядари пощезали,
Їх знято з повозів; колеса загримили
По міським бруку. Та в димах і в парі
Ніяких поїздів на вулицях не видно;
Лиш блиски ліхтарень мигтять де-де у млі,

- 1065 Як блудні огники на темному багні.
Над берегом огромної Неви
Йшла путників громадка молодих;
Вони все сумерком ходити люблять,
Щоб уникати виду станових,
- 1070 І шпига не здибать в пустому місці.
Ішли говорячи не руським язиком;
Часом котрийсь затагне пісню з тиха,
Часом стають і очі обертають,
Чи хто не слуха? — Ні не чуть нікого.
- 1075 Блукали нічю над руслом Неви,
Що тягнеть ся немов стіна альпейська,
Аж зупинили ся, де між гранітом
В низ до ріки прорубана дорога.
Там у низу побачили з далека
- 1080 Когось з ліхтарнею над самою рікою.
Се не шпiон, бо що шпiонити в воді?
І не перевізник, бо хто-б плив поміж криги?
І не рибак, бо не тримав нічого
В руках, лише малий паперу зшиток.
- 1085 Зблизили ся — він не звернув уваги,
Шнур підтягнув, який звисав у воду,
І вузлики злічив і записав;
Мабуть так міряв глибину води.
- Ліхтарні відблиск від води відбитий
- 1090 Паде на зшиток сірого паперу
І на лице, похилене над світлом,
Жовте, як хмара на західнім небі.
Лице те гарне, благородне, строге;
Очима пильно він читав у зшитку,
- 1095 А чуючи прихожих кроки й гомін
По за собою, не спитав, хто ходить,
І тільки легко так кивнув рукою,
Немов просив, аби стояли тихо.
Було щось дивне в тім кивку руки,
- 1100 І подорожні ставши ту-ж над ним
Гляділи і шептали сміючи ся,
А далі стихли всі і ні чичирк.
Один заглянув у лице й пізнав
І шепнув иншим: „Так, се він.“ — „А хто він?“
- 1105 „Маляр — і Поляк з роду, Олешкевич.
Тепер він радше ворожбит-віщун,
Бо вже давно відвик від фарб і пензля,
Лиш Біблію читає та Кабалу,
І кажуть навіть, з духами говорить.“
- 1110 Та ось маляр устав, зложив свій зшиток,
І промовляв неначе сам до себе.

- „Хто завтра доживе, страшно побачить чудо.
Се буде друга, не остатня проба;
Стрясе Бог підніжок Ассура трону,
1115 Стрясе основи міста Вавилону.
Та проби третьої не дай дожити, Боже!“
Промовив, путників лишивши над водою,
А сам з ліхтарнею пішов помалу
У гору сходами і щез за парканом.
1120 Ніхто не зрозумів значіння слів його.
Одні задумались, а інші в сміх,
Гукаючи: „Дивачить наш віщун.“
Постояли в тім сумерку ще хвилю,
А далі мовчки розійшли ся живо.
- 1125 Один лише до дому не вертав,
На сходи скочив, біг по набережній
За малярем; його не було видно,
Лише ліхтарня з далека мигтіла.
Хоч у лице не глянув маляреви
1130 І не дослухав того, що про нього
Говорено, та голос чув його,
І віщі слова в душі його тремтіли.
Згадав на хвилю, що вже чув сей голос,
І біг що сили темним тротуаром.
1135 Ліхтарня швидко несена мигтіла,
Не раз щезала в памороці мгlistій,
Неначе гасла, а в тім разом стала
Серед пустелі на широкій площі.
- Подвоюючи кроки подорожний
1140 Добіг на місце. Серед площі купу
Каміня бачить, а на камені
Одному, бач, маляр старий стоїть.
Відкрита голова, плащ вітер розвіває,
До неба праву руку підймає,
1145 А в царський двір свій зір він затопляє.
Шептав до неба, мов молив ся Богу,
А потім голосно промовив сам до себе:
„Цар ще не спить! Глухая ніч довкола.
Спить вся двірня, а тільки цар не спить.
1150 Ще ласкав Бог післав на нього духа,
Що прочутем його остеріга про кару.
Та цар заснути рад, на силу жмурить очи,
Засне глибоко... Кілько разів доси
Мав остороги від свого духа,
1155 А ще страшніші соннії видіння!
„Він не так злий, колись був чоловік,
Але зійшов помалу на тирана;
Від нього добрі духи відступили,

- А він з літами що раз глибоше й глибоше
1160 Впадав у міць чортівську. Ще одно
Остатнє, тихе почуте людськеє
В душі загасне, як плохенька мрія,
А завтра знов підхлібники пихою
Наповнять душу, підіймуть ще висше,
1165 Аж всю її потопче Сатана“.

- „Ті в низьких домиках піддані бідні
За нього перші кару потерплять.
Бо грім, коли в мертвії річі бе,
Все бе в найвисші дерева та вежі;
1165 Та між людьми найбільше бе в низу,
Найменшне винних перших убиває.
Заснули в п'янстві, в роскоші та сварах,
Вже не проснуть ся, бо залле вода.
Спить супокійно, як безтямні звірі,
1170 Поки постигне вас у сні гнів божий,
Як той стрілець, що в лісі все вбиває.
Поки дійде аж у медвежу гавру.

- „Там! — Чую! — Вирвали ся вже вихри
З ледів полярних, як морські страшила,
1175 Вже з хмар собі поприпинали крила,
На хвилі сіли, знявши з них окупи.
Вже чую, як морська безодня стекло
Бурха й гризе забори ледовії,
Під хмари мокру шию підіймає.
1180 Вже — чую, ще один ланцюх тримає,
Та швидко й сей зірвуть — гук молотів вже чуть.“

- Так мовив і почувши, що хтось з боку
Підслухує, здув свічку й щез у п'ятні.
Заблис і щез як прочуте нещастя,
1185 Що несподівано у серце вдарить —
І промине, страшне, але незрозуміле.

Сей текст просторійший о 60 рядків від звичайного тексту видань сеї поеми. Ті рядки були написані, але потім перед друкованєм повичеркувані автором. Із автоґрафа їх опублікував др. Г. Біґеляйзен у своїм виданню „Dziela Adama Mickiewicza, t. II. Lwów 1893“, ст. 323—325.

ДО ДРУГІВ РОСІЯН.

(Сю поему другим Росіянам присвячує автор).

Чи згадуєте ви мене? Я кілька раз
Про другів своїх смерть, вязницю
Та вигнане згадаю, думаю

- 1190 Й про вас, і ваші лица чужоземні
У моїх мріях мають право горожанства.
Де-ж ви тепер? Та благородна шия
Рилєєва, яку я по братерськи
Стискав, за царським присудом повисла
- 1195 До дерева ганебного припята.
Прокляте тим народам, що мордують
Своїх пророків! Та рука, яку
До мене простягав Бестужев, і поет
І вояк, та рука відірвана
- 1200 Від зброї і пера й запряжена
Царем до тачки, нині в рудниках
Копає десь закована обік долоні
Якогось Поляка. А інших з вас
Постигла може ще лютійша кара.
- 1205 Може хто з вас чином чи ордером
Заплямлений продав свобідну душу
На віки вічні за цареву ласку,
І нині біля царського порога
Поклони бє. А може не один
- 1210 Продажним язиком його тріумфи славить
І тішить ся, як мучать його друзів.
Може хто з вас у моїй вітчині
Себе кровавить кровю моїх рідних,
І величаєть ся перед царем
- 1220 Немов заслугою проклятем їхнім.
Коли до вас, далеких від свобідних
Народів, аж на північ залетять
Сі скорбнії пісні й над ледовим краєм
Мов журавлині крики залунають,
- 1225 Хай вільність вам як журавлі весну звіщають.
Пізнаєте мене по голосі. Допоки
В неволі був я, мовчки наче вуж
Я просмикав ся й деспота дурив,
Та вам я відкривав чутя мого тайну.
- 1230 Для вас я голубину простоту
Все мав; тепер же сю отруги чашу
В світ виливаю. Так, гірка й горюча
Моя та мова, виссана з тяжкої,
Важкої горести моєї вітчини,
- 1235 Із сліз і крови моїх земляків.
Нехай же жре й палить вона не вас,
А ваші пута! Хто з вас скаргою
На мене кине, буде скарга та
Для мене як собачєє щеканє
- 1240 Пса, що так довго й так терпливо в стужі
Звик до припону, що готов кусати
Ту руку, що припін той хоче розірвати.

Переклад писано в Криворівні 15—25 серпня 1910.

Пояснення автора до сеї поеми.

1) До р. 161. У Росії між народом живе переконанє, що цар може кожного иншого короля взяти в кїбітку. І справді не знаємо, що в деяких державах відповіли би фельдегерови, який би приїхав із тим наміром — узяти властителя дому в кїбітку і везти Бог знає куди. Се певне, що Новосильцев часто повторяв: „Не буде спокою, поки не заведемо в Європі такого порядку, аби наш фельдегер міг так само легко виконувати ті самі накази в Парижі або Стамбулі, як і в Вільні.“ Відібране управи Грузією від генерала Єрмолова, якого ім'я серед Росіян було дуже популярне, вважали в Росії важнішою справою, ніж перемогу над яким європейським королем. Пригадаю, що королевич князь віртемберський, облягаючи Гданьск із союзними військами, писав до генерала Раппа, що російський генерал своїм ступнем рівний королеві і міг би носити сей титул, як би така була воля царя. Пор. спомини ген. Раппа.

2) До р. 192. Ті слова вимовив король Готів, побачивши перший раз Колізей у Римі.

3) До р. 213. У зимових днях у Петербурзі вже коло третьої години западає сумерк.

4) До р. 223. Дими в північних містах у часі морозу, підносячи ся під небо в фантастичних формах, творять вид подібний до явища званого *mirage*, що зводить моряків на морях і подорожних на арабських пісках. Вони бачуть перед собою раз місто, то знов село, то озеро або оазу; всі предмети видно дуже виразно, але зблизити ся до них не можна, бо вони держать ся все в однакїм віддаленю від подорожного, і нарешті зчезають.

5) До р. 252. Фінни, по російськи звані Чухонцями або Чухною, жили на болотистих берегах Неви, де потім основано Петербург.

6) До р. 269. У многих істориків можна знайти опис засновання Петербурга. Відомо, що мешканців до тої столиці згонювано силою, і що їх більше як 100.000 вимерло підчас будовання. Граніти та мармури звозено морем із далеких сторін.

7) До р. 315. Віроісповідання, що відлучили ся від католицького, дізнають особливої протекції в Росії, поперед усього тому, що сторонники тих віроісповідань легко переходять на грецьку віру за прикладом німецьких княжен та князів, а надто тому, що пастори, се найліпша підпора деспотизму, бо вмовляють народови сліпий послух для світської власти навіть у справах совісті, в яких католики відкликають ся до рішення костела. Відомо, що віроісповідання авґсбурґське та жєневське злучили ся в одну церкву за наказом пруського короля.

8) До р. 334. Пара, що виходить із уст людських у часі тугого морозу, підносить ся в виді стапна довгого нераз на кілька ліктів.

9) До р. 472—473. На памятнику Петра Великого покладено напис: Petro primo Catherina secunda.

10) До рр. 488—520. Кольосальний кінний пам'ятник Петра, роботи Фальконета, і пам'ятник Марка Аврелія в Римі описані тут вірно.

11) До р. 610. Коні російської кінноти гарні й дорогі. За коня вояка гвардії платять іноді кілька тисяч франків. Жінку в часі голоду на Білій Русі продавали в Петербурзі за 200 фр. Із соромом треба признати, що деякі польські пани достарчали сего товару.

12) Тарантуля, рід великого їдовитого павука, гніздила ся колись у степах Південної Русі та Польщі.

13) Російських ордерів, числячи туди різні їх класи, царські цифри, а також т. зв. спряжки з числом літ служби, начисляють коло 60. Трапляється, що на однім уніформі блищить ся й 20 почесних знаків.

14) Кілька літ тому назад один двірський урядник зарізаз ся тому, що на якімось двірським обході йому визначено низше місце, ніж йому припадало в ерархії.

15) Портрет царевича, наступника престолоа, можна бачити в петербурській галерії образів у Ермітажі. Маляр Англієць Дам представив його як дитину в гусарськїм уніформі з батогом у руці.

16) Олешкевич, маляр Поляк, відомий у Петербурзі зі своєї чесноти, глибокої науки та містичних пророковань,

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА.

Глухий ліс, хатка в нїм лісникова,
Рота стрільців її окружає;
При воротах сторожа полкова,
А в кімнаті полковник конає.
З сіл селян посходило ся троха,
Знана їм слава й міць того мужа;
Ся сидить при воротах і шльоха,
Той пита: „Чи пан скоро подужа?“

- 10 Ось полковник коня окульбачить
Повелїв і зовсім осїдлати,
Перед смертю ще рад його бачить;
Велїв вести до себе до хати,
І принести свій одяг стрілецький,
Свою шаблю, рушницю й ладунки.
Старий вояк — він рад, як Чарнецький,
При смерти попрощать ті риштунки.

А коня вже як вивели з хати,
Ксьондз до неї війшов з Паном Богом.
Стали з жалю вояки зітхати,

- 20 Люд моливсь клячучи за порогом.
Та й старі Костюшківські вояки,
Що не раз чужу кров проливали,
Та ніколи не плакали, — таки
З ним прощаючись ревно ридали.

Скоро світ, у каплиці дзвонили.
Війська вже не було коло хати,
Бо вже скрізь Москалі заступили, —
Люд зійшовсь тіло лиш оглядати.

- Ось лежить він на простім посланю,
30 В руці хрест, в головах сїдло й бурка,
А при боці шабелька й дворурка!
Та сей вожд, хоч в вояцькім убраню —

Яке гарне, дівоче лице!
Які груди! Ах дівчина се!
Се Литвинка — герой! Sancte Pater!
36 Вожд повстанців Емілія Плятер.

Переклад писано дня 28. мая 1913.

НІЧЛІГ.

Наш начальник над озером Троцьким
По ковганському бою ночує;
Стрільці в гаю засіли табором.
Сей до ран своїх мох прикладає,
Той рушниці ладна, набиває,
Замки їх обережно мягкою
Обвиває з берези корою;
Інший спать хоче, плащ ізвиває
І під голову знай підкладає.

- 10 Всі послули. Стоїть лиш сторожа,
І начальник сну також не має.
Він під деревом в сумерку ліса
Сидячи важку думу думає.
Сухе дерево, та на нім плоди,
Що відстрашують і найголоднійших;
Се не яблука висять ні груші,
Тільки дві там повішені душі.

- Се шпіони, се царські слуги:
Ось Прусак довгоногий звисає
20 У білявих панчохах, а другий
Жид, що землю пейсами змітає.

Вожд не спить. На колінах рушниця,
Зір шукає знайомого згіря
За водою; там дім його власний, —
Він очима пасе його й міря.

Ось над згірем луна... Чи грім вдарив?
Грім у нас не вдаряє в ту пору.
„Мати Божа! Се мабуть пожежа!
Ратуй діти! Се дім мій палає!“

- 30 „Де патрулі? На коні! На згіре!“
А в тім чуть: лім тріщить, людський гомін...
„Хто йде?“ — голос із гаю озвав ся.
Се вертають патрулі, і зараз
Увесь табор з просоня підняв ся.

„Де начальник? Велике нещасте!
Страшні вісти приносять патрулі.
Один мовить: „Жону твою вбито!“
Другий мовить: „І діти згоріли.“

- 40 „Та московського гершта спіймали“.
„Хто він?“ — „Француз, не старий, вродливий.
Палить села у службі московській,
За заплату бє люд безоружний.“

Вожд немов від удареня грому
На пожежу знай мовчки вдивляв ся,
Як з вікон огонь бухав та з дому, —
Гірший жар в його серці займав ся.

- І над табором тихим, здумілим
Жах заляг, стоїть тиша понура...
Вожд мовчав, як мушкет перед стрілом.
50 В дім глядів, потім крикнув лиш: „Шнура!“

Два кати тут надбігли воєнні,
Шнур готовий вже мали для форми;
Рукави заложили за поли,
Ковнір здерли йому з уніформи.

В тім летить хтось. „Хто йде?“ — „Люд із Богом!
Наше гасло! Пізнайте свого!“
Зкинув плащ, — на нім мундур Кракуса,
Білий сурдуг з червоним вилогом.

- „Збив Скшинецкий, збив на лоб, на шию,
60 Збив під Вавром Розена й Гейсмара!
Набрав вязнів і гармат багато!
На Литву йде!... Най жеє Скшинецкий!“

Кричав вояк, сміяв ся та плакав...
Ах, кому не був милий край рідний,
Той не буде так плакати, той бідний!
А начальник? Він не забалакав.

- Він хрестом лежав, довго молив ся.
Встав і рік до Француза: „Свобідний!
Геть від ніг моїх, не упідляй ся!
70 Днесь карать я нікого не здібний.“

Написано д. 29. марта 1832. Перекладено д. 30. мая 1913.

ОРДОНОВА РЕДУТА.

Нам стріляти не веліли, і вступив я на гармату,
І зирнув довкола: двісті вже гармат реве завзято.
Артилерія московська нас обходить навкруги
Довго, просто і широко, як морські береги.
І я бачив їх ватажка: прилетів, мечем махнув,
І як птах свого війська він одно крило звинув;
З під крила-ж ізбита в купу виливаєсь ся піхота
Довгим- довгим чорним валом, наче лява із болота,
Пересипана багнетів искрами. Неначе круки
10 Чорні стяги тее військо ось ведуть на смерть, на муки.

Проти них стирчить біленька і вузьенька, остро кута,
Мов той бик, що море бере — то Ордонова редута.*)
Шість гармат усього мала, що все курять ся й блискочуть,
І не стільки слів летючих у гніву уста цокочуть,
І не стільки мислий мигне в час розпуки у борців,
Скільки з тих гармат летіло куль і бомб і картачів.

Глянь, гранат в колюмну, в саму середину порина,
Наче ляви брила в воду, полк весь димом заслоня...
І ось ще гранат у димі, — ряд під небо весь летить,
20 І вже лисина велика у колюмні мерехтить.

Куля ось летить, з далека грозить і шумить і виє,
Мов бугай реве до бою, шарпаєть ся й землю рие.
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут звиває,
Грудьми палить, рве зубами, самим віддыхом вбиває.

Найстрашнійшої не видно, тільки чуть її сичанє;
Видно, як валять ся трупи, чути ранених стогнанє.
А як з краю в край колюмну повертить і просверлує,
То немов посеред війська ангел смерти промандрує.

Де-ж король, що ті громади висилає на різню?
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою міцну?
30 Ні, сидить пять сот миль відси у своїй столиці нині,
Цар, великий самовладець всего світа половині.

Зморщив брови — і кібітки тисячами чвалом скачуть;
Підписав — і тисячами матері за дітьми плачуть.

Лиш кивне — кнути засвищуть від Фінляндії до Хіви...
Владарю, як Бог могучий, а як Сатана злосливий!
Коли Турків за Балканом пуджають твої гармати,
І посольство йде з Парижа, щоб стопу твою лизати,

*) Укріплений шанець.

- Лиш Варшава наругаєсь твоїй силі й твоєму трону,
40 Підійма на тебе руки і стягає ту корону
Казимірів, Болеславів із твоєї голови,
Бо ти вкрав її й споганив омиваючи в крові.

- Цар дивуєть ся — від страху Петербурців дрож бере;
Цар розсердив ся — зі страху все дворацтво стоя мре.
Та вже сипле військо; в нього Бог і віра і зоря —
Цар. Цар сердить ся, — помрімо, та розрадуймо царя!
Вожд Кавказький із пів світа сили — гей на супостата!
Вірний, справний і невтомний, наче кнут у жмені ката.
Крик: „Ура! Ура!“ Вже близько шансів, і в рови їх купи
50 Сунуть ся, замість фашиня там свої складають трупи.

- Вже чорніють ся на білих палісадах подовж валу...
Ще редута в середині ясна з вистрілів розпалу
Червоніє по над черню, як мотиль до муравлиська
Вкинений блищить, та суне мурашня густа, вже близька...
Згас... От так редута згасла. Чи-ж остатня вже гармата
З ложа зіпхнена зарила гирло у пісок, шербата?
Чи бомбардієр остатній кровю запал свій залив?
Згас огонь. Москаль вже шанці й огорожі розвалив.
Де-ж ручне оружє? Нині працювало більше, знать,
60 Як на княжих всіх парадах доводилось працювать.

- Вгадую, чого замовкли, бо не раз видав битві,
Як боролась горстка наших з цілим навалом Москви.
Як годинами кричали лиш два слова: „Паль! Набий!“
Дим спирає дух у груди, від втоми всяк слабій.
А тут все гримить команда, вояк став слугою пушки,
Врешті робить без команди всі ті рухи самотужки,
Без розваги і без тямки, без чутя, як млин. Не вмисне
Вояк лиш набе, торохне, приклад до ноги притисне,
Знов набе і знов підносить від ноги стрільбу на око,
70 Аж рука у порошниці довго, сквапно і глибоко
Шпортала — нема патрона! Вояк зблід і захитав ся,
І набою не знайшовши вже з карабіном розстав ся.
Чув, як зброя розігріта руки палить, кров стинає, —
Випустив її, валить ся... поки вбють, він сам сконає.

Так я думав. А на шанці ворогів вже лізла купа,
Мов хробацтво наповзає скрізь на теплого ще трупа.

- У очах мені стемніло, сльози тру, гляджу на вал,
Аж тут чую, що до мене мовить щось мій генерал.
Крізь люнету він оперту легко на моїм плечи
80 На той штурм, на тії шанці довго зорив мовчачи.
По тім вимовив: „Пропала!“ З під люнети в хвилі тій
Кілька сліз закапотіло... Рік до мене: „Любий мій,
Молодий зір від скла ліпший. Глянь-но добре на той вал!

- Знаєш Ордона? Чи бачиш, де він?“ — „Пане генерал,
Чи я знаю? Там стояв він, там гармату навертав...
Щез... Ні, я знайду, догляну... Дим закрив його. Пізнав!
Серед найгустіших клубів диму я не раз, не раз
Бачив руку ту, що рухом роздавала нам приказ!
Бачу знов! І бачу руку, тую блискавку ясну:
90 Він махає нею, грозить, держить свічку запальну.
Вже беруть його, вже гине — ні, в льох скочив, у пропасть!“
„Добре!“ — генерал озвав ся, — „Він їм пороху не дасть.“

- Тут блиск, дим, — хвилину тихо, і гук наче сто громів.
Від дерну, піску, каменя воздух весь погас, затьмів.
І підскочили гармати, мов стрельнули їх роти,
Покотились на колесах, та запалені льонти
Не натрапили на панви. Покотив ся дим клубами
Просто в наш бік і густими огорнув нас туманими.
І ніщо не було видно, лиш гранатів блиск різкий.
100 Та ось дим помалу рідне, сиплють ся дощем піски...
Я поглянув на редуту: де був вал і палісади
І гармати й наших горстка й наших ворогів громади, —
Щезло все, як сонна змора, тільки та земная брила
Розторощена зїває — мирового для всіх могила.

- Там і ті, що боронили, й ті, що вдерли ся в сей вир,
Вперве в житні заключили щирий, віковичний мир.
Хоч сам цар велів би встати всім салдатам „на ура“,
Ні одна душа московська не послухає царя.
Тут зариті стільких сотень імена й тіла і мова...
110 А де душі їх? Не знаю. Знаю лиш, де Ордонова.
Він патроном щанців буде, бо велика правда те:
Знищене у добрій справі так як творене — святе.
Бог сказав слова: „Да будеть!“ Бог: „Да згинеть!“ прорече,
Коли правда і свобода від народів утече.
Коли землю самовлада опове і гордість люта,
Так як вкрита Москалями та Ордонова редута;
Бог караючи драпіжну ровту злобою затруту
118 В воздух висадить сю землю, як Ордон свою редуту.

*Перекладено в осені 1907 р., друковано в фейлетоні „Діла“
ч. 255 того-ж року.*

ЧАТИ.

З садового підслуха
Воевода без духа
В замок — лютий, тривожний вбігає;
Відхиляє заслінки,
Глянув в ліжко до жінки,
Глянув, дрогнув, а жінки немає.

Зір блука по покою...
Весь тремтить, і рукою
Сиві вуси теребить і дума,
10 Сам не свій від гризоти;
В зад закинув вильоти,
И козака покликає Наума.

„Гей козаче, ти хаме!
Чом у саду при брамі
В ніч ні сторож не став, ані пес ні?
Бери торбу борсучу
І янчарку гайдучу
І з клинка ось гвінтований крес мій!“

Взяли зброю, погнались
20 І до саду закрались...
У навислій гильками альтані
На лавчині як мрія
Щось у тіни біліє, —
Се сиділа вся в білому пані.

І одною рукою
Крила очи в кіс звою,
Крила груди рубком сороччини,
А другою від стану
Відпихала незвану
20 Руку вклякшого обік мущини.

Він стиска їй коліна,
Промовляє: „Єдина!
Чи вже вся моя, вся моя втрата?
Навіть тії зітхання
І ручок тих стискання
Воеводи покрила заплата?

„Я хоч так тебе палко
Стільки літ любив, галко,
І любити-му й сліз лити ріки, —
40 Він не любить, не сплакне,
Лиш шкатулою брякне, —
Ти йому віддала все на віки.

„І що вечір він буде
На лебежій тій груди
Старий лоб свій в тебе колисати,
З твоїх уст коралевих
Із тих личок рожевих
Мені видерті роскоші ссати!

„Я на конику вірнім
50 Під промінем вечірнім
Біг у стужі та слоти охоче,
Щоб витати зітханем
І прощати бажанем:
„Добра ніч! Довгі пестощі в ночі!“

Вона все ще не слуха...
Він щось шепче до вуха —
Нові жалі та нові закляття!..
Аж тремтючи, стомлена
Опустила рамена
60 І упала до нього в обняття.

Воевода з козаком
Поклякали за кряком,
І добули з за паса набої;
Відкусили зубами
І прибили стемплями
Жменю пороху й кульок по двоє.

„Пане, — тут козак мовить, —
Якийсь біс мене ловить!
Я не стрілю до тої дівчини.
70 Як я курок відводив,
Дрож по міні проходив,
І скотились на панву слезини.“

„Тихо, кодло мерзене,
Бо заплачеш ти в мене!
Ось тут порох сухий на панівку!
Підсип запал, а живо
Нігтем вичисть кресиво,
І пали у свій лоб, або в дівку!“

„Висше! В право! За цілю!
80 Жди, аж перший я стрілю!
Молодому дам добру догоду.“
Козак змірив і вцілив,
Не чекаючи стрілив,
І потрафив в сам лоб воеводу.

ВТЕКА.

Він воює — рік минає.
Може вмер, що не вертає...
Панно, жаль літ молодих!
А ось їде князь-жених.

Князь гостюєть ся у дворі,
А панна плаче в коморі.
Її очі — блискавиці;
Помутніли як криниці.
Її личко — місяць в повні —
10 Гасне наче дві головні,
Гасне врода, вяне цвіт.

Мати в горю... Князь не ждав.
Князь на заповіді дав.
Свадьба їде шумно, тлумно...
„Не ведіть перед вівтарь,
А везіте на цвинтарь,
Постеліть мене у трумно!
Вмру я, як він не жиє;
Тебе, мати, жаль убє!“

20 Піп у сповідниці жде.
„Доню, час!“ — Вона не йде.

Ось кума йде, відьма віща.
„Геть жени попа із місця!
Бог і віра — сон-мара.
Вже-ж кума сплете весіле!
Знає много, бо стара.
Має папороть, чар-зіле...
Ти коханка маєш дари, —
Ось зроблю могучі чари“.

30 „Иого волос в вужа звяжи,
Дві обручки у раз зложи,
З лівої руки кровцю пусти!
А на вужа будем клясти,
В дві обручки будем густі,
За тобою мусить прийти.“

Панна грішить, їздець спішить;
Кляла духа — клятви слуха,
Зимний гріб відмок у мах —
Панно, панно, чи не страх?

40 Втих, дримає двір замковий.
Не спить панна. Із нарожа

Північ бе. Мовчить сторожа.
Панна чує брязк підкови...
Британ мов-би очумів,
Лиш завив і занімів.

Заскрипіли в низу двері.
Хтось іде в сінях холодних...
Відчиняє трої двері,
Трої всі одні по одних...

50 І сідає на постелі.

Люба, мила йде розмова...
В тім рже кінь, сова гукає.
Час ударив. „Будь здорова!
Кінь мій рже, мій кінь чекає.
Або встань, сядь на коня,
І на віки будь моя!“

Місяць світить, їздець летить
По чагарах і корчах —
Панно, панно, чи не страх?

60 Кінь як вітер полем дмуха,
Несе лісом, в лісі глухо...
Тут і там в сухій ялиці
Ворон вистрашений криче;
В лозах вовчії зіниці
Миготять як ліхтарі.

„В чваль, мій коню! Коню, в чваль!
Місяць в низ іде з-за хмар.
Поки вийде місяць з хмар,
Нам скакати на десять скал,
70 Десять рік і десять гір, —
За годину піє кур.“

„Де везеш мене?“ — „До дому.
Дім мій на горі Мендога.
В день отверта всім дорога,
Нічю їзdim по крийому.“
„Маєш замок?“ — „Так, є замок,
І замкнутий, хоч без клямок.“

„Милий мій, з конем спиняй ся!
Ледво всиджу на облуді.“
80 „Мила, за сідло чіпляй ся!
Що взяла ти в свої руці?
Чи мішочок до роботи?“
„Ні, та се „Oňarzyk złoty.“¹⁾

¹⁾ Польська молитовна книжочка.

„Не спиню, біжить погоня!
Чуєш, як дуднять болоня?
Перед конем пропасть лежить...
Кидай книжку, хай кінь біжить!“
Кінь немов тягару збув ся,
Десять сяжнів в яр метнув ся.

- 90 Понад багна, манівцями
Мчать ся. Тьма. Огонь-блудник
Перед ним як провідник
Від могили до могили
Підліта; де пролетить,
Слід блакитний полишає,
А в той слід їздець шугає.

- „Милий, що се за дорога?
Тут не знать сліду людського!“
„Добра й ся, коли тривога.“
100 Криво їде, хто тікає,
А в мій двір слідів немає.
Піших гостей він не знає,
Бо везуть богатих цуги,
А несуть убогих слуги!“

- „В чваль, мій коню! Коню, в чваль
Блиска вже зоря на сході...
За годину вдарить дзвін.
Поки вдарить ранній дзвін,
Перескоч ще пару скал,
110 Через гори й через мур, —
За годину другий кур.“

„Любий мій, здержи вудила!
Кінь злякав ся, в бік садить ...
Повно скель, дерев на шляху, —
Щоби де не зачепить!“
„Любко, що в тебе за шнурки,
Що там висять із кишонки?“
„Любий мій, та се пацюрки,
І шкаплірик і коронки.“

- 120 „Шнур проклятий! Шнур зненацьки
Мигає коневі в очи.
Глянь, тремтить, ось-ось в бік скочить.
Моя люба, кинь ті цяцьки!“
Кінь немов позбувсь тривоги,
Просто вбіг п'ять миль дороги.

„Що за цвинтар се, мій милий?“

„Мур, що замок мій переже.“

„А хрести ті, ті могили?“

„Не хрести се, тільки вежі.

130 Мур проскочим, і в пороги!
Тут на вік кінець дороги.“

„Стій, мій коню! Ось наш двір!

Ти прибув, нім пів кур.

Стільки рік і скель і гір!

А тремтиш тут, коню мій.

Знаю, знаю, що там єсть:

Нас обох болить той хрест.“

„Чом ти станув, мій коханцю?

Зимні роси мене мочать,

140 Зимний вітер віє в ранці...

Вкрий плащем, бо вся дріжу!“

„Мила, притулись, прибудь!

Зложу скрань на твою грудь“...

„Голова моя палає,

І каміне загіває.“

„Що за гвоздик там зі стали?“

„Хрестик, що ще мама дали.“

„Хрестик острій як стріла,

І ранить мене і палить.

150 Кинь його, кинь геть сю мить!“

Хрест на землю впав і щез.

Іздець панну в пів притис,

З уст, очий огнем заблис.

Людським сміхом рикнув кінь,

Перескочив чвалом мур.

Дзвони бють, запів кур...

Поки блисла зірка ранна,

Щезли кінь, іздець і панна.

На цвинтарі тиша опять,

160 Камні лежать, хрести стоять;

Один гріб пустий гуля,

Свіжо зрушена земля...

Піп на гробі хрест поставив,

За дві душі службу правив.

34.345
2np.

$\phi \frac{III}{W-66}$